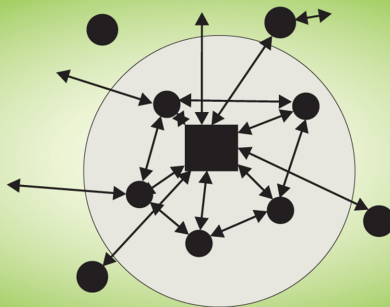

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
im. Stanisława Leszczyckiego
POLSKA AKADEMIA NAUK

EWA KORCELLI-OLEJNICZAK

REGION METROPOLITALNY
POJĘCIE. STRUKTURA PRZESTRZENNA. DYNAMIKA

Warszawa 2012

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

PRACE GEOGRAFICZNE NR 235

GEOGRAPHICAL STUDIES

No. 235

METROPOLITAN REGION:
ITS NOTION, SPATIAL STRUCTURE,
DYNAMICS

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO

POLSKA AKADEMIA NAUK

PRACE GEOGRAFICZNE NR 235

EWA KORCELLI-OLEJNICZAK

REGION METROPOLITALNY
– POJĘCIE, STRUKTURA PRZESTRZENNA,
DYNAMIKA

WARSZAWA 2012

<http://rcin.org.pl>

KOMITET REDAKCYJNY

REDAKTOR: Grzegorz Węclawowicz
Członkowie: Jerzy Grzeszczak, Barbara Krawczyk,
Jan Matuszkiewicz, Jerzy J. Parysek

RADA REDAKCYJNA

Bolesław Domański, Adam Kotarba, Jan Łoboda,
Andrzej Richling, Jan S. Kowalski, Andrzej Lisowski
Eamonn Judge, Lydia Coudroy

RECENZENCI TOMU

Bolesław Domański, Wanda Maria Gaczek

ADRES REDAKCJI PRAC GEOGRAFICZNYCH

IGiPZ PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej
w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna

PUBLIKACJA BEZPŁATNA

Opracowanie techniczne: Studio Gemma
Zdjęcie na okładkę: fragment ryciny nr 11

Copyright by Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
im. Stanisława Leszczyckiego, Warszawa 2012

PL ISSN 0373-6547
ISBN 6978-83-61590-24-8

Druk i oprawa: INVEST-DRUK

<http://rcin.org.pl>

SPIS TREŚCI

1. Wprowadzenie	9
1.1. Rozumienie pojęcia region metropolitalny a teoria znaku	11
1.2. Systematyzacja teoretyczna a koncepcja regionu metropolitalnego	13
1.3. Analiza zjawiska region metropolitalny – cele i założenia pracy	14
1.4. Hipotezy i układ pracy	19
2. Region metropolitalny <i>sui generis</i>	23
2.1. Gospodarka metropolitalna – społeczność metropolitalna – region metropolitalny	23
2.2. Dominacja metropolii i struktura regionu metropolitalnego	26
2.3. Od regionu do obszaru metropolitalnego	31
2.4. Funkcjonalne regiony a funkcjonalne obszary miejskie	35
2.5. Koncepcja regionu metropolitalnego a teoria miejsc centralnych	38
2.6. Region metropolitalny a region społeczno-ekonomiczny	41
3. Region metropolitalny jako składnik systemu osadniczego	45
3.1. Regiony metropolitalne w teorii systemu osadniczego	45
3.2. Regiony metropolitalne jako regionalne podsystemy krajowego systemu osadniczego	46
3.3. Region metropolitalny w teorii polaryzacji	52
3.4. Regionalne zasięgi powiązań w systemach osadniczych	54
4. Region metropolitalny w koncepcjach cyklu urbanizacji	61
4.1. Zjawiska dekoncentracji w systemie osadniczym	61
4.2. Od stadiów rozwoju miasta do cyklu urbanizacji	63
4.3. Demograficzne czynniki cyklu urbanizacji	71
5. Region metropolitalny w organizacji przestrzennej społeczeństwa informacyjnego	75
5.1. Procesy koncentracji w systemach osadniczych	75
5.2. Region metropolitalny a relacje metropolia-region w gospodarce informacyjnej	78
5.2.1. Region metropolitalny jako wyraz powiązań metropolii i regionu	79
5.2.2. Konwergencja czy dywergencja wewnątrz europejskich makroregionów metropolitalnych	81
5.3. Region metropolitalny a regiony kreatywne	84
5.4. Innowacyjność miast i regionów	88
5.5. Regiony miejsko-wiejskie a regiony metropolitalne	92
6. Region metropolitalny w mono- i policentrycznych układach sieciowych	97
6.1. Powiązania między metropoliami a relacje funkcjonalne w regionie	97
6.2. Policentryczny megaregion miejski	100

6.2.1. Megaregion miejski – konstrukcja intelektualna czy rzeczywistość?	100
6.2.2. Megaregion miejski a region metropolitalny	104
6.3. Globalne regiony miejskie i ich rola w przestrzeni	106
6.3.1. Globalny region miejski jako regionalny motor gospodarki globalnej	106
6.3.2. Globalny region miejski czy region miasta globalnego?	108
6.4. Niemiecka koncepcja europejskich regionów metropolitalnych	111
6.4.1. Założenia koncepcji	111
6.4.2. Struktura i funkcje regionów metropolitalnych	114
7. Region metropolitalny – w kierunku koncepcji ogólnej i dynamicznej	119
7.1. Region metropolitalny w procesach przemian społecznych i ekonomicznych	119
7.2. Region metropolitalny – systematyzacja przedmiotowa i ukierunkowana analiza funkcjonalna	125
7.2.1. Systematyzacja przedmiotowa – identyfikacja cech trwałych	126
7.2.2. Rola regionów metropolitalnych w szerszym układzie terytorialnym a ich cechy trwałe	134
7.3. Region a obszar metropolitalny	137
7.4. Systematyzacja pojęciowa	139
8. Regiony metropolitalne a współczesne procesy urbanizacji w Polsce	145
8.1. Kształtowanie się regionów miejskich	145
8.2. Rola regionów metropolitalnych w strukturze systemu osadniczego	148
9. Zakończenie	157
Literatura	159
Metropolitan Region: its notion, spatial structure and dynamics	
Summary	185

*„Granice mojego języka wyznaczają granice mojego świata”
Ludwig Wittgenstein*

*Podziękowania za wsparcie w kolejnych fazach
przygotowania pracy, za inspirację i krytykę kieruję
do prof. dr hab. Grzegorza Węclawowicza,
prof. dr hab. Piotra Korcelli, dr Elżbiety Kozubek oraz
mgr. Bernarda Rejniaka; za pomoc w wykonaniu
redakcyjnym i technicznym do mgr Barbary Jaworskiej,
mgr Ewy Jankowskiej oraz mgr Anny Tkocz.
Dr. hab. Tomaszowi Komornickiemu i dr. hab.
Przemysławowi Śleszyńskiemu dziękuję za cenne uwagi.
Recenzentom: prof. dr hab. Marii Wandzie Gaczek
i prof. Bolesławowi Domańskiemu za wartościową krytykę.*

1. WPROWADZENIE

Rzeczywistość zjawisk związanych z działalnością człowieka w przestrzeni następuje poprzez kolejne weryfikacje dokonanych opisów, stawianych hipotez i diagnoz, przewidzianych zdarzeń, stanów i mechanizmów. Postępowanie takie implikuje stosowanie pojęć, których treść, a więc znaczenie często znane jest jedynie intuicyjnie. Nie istnieje wówczas wyraźna relacja między nimi a empiryczną rzeczywistością, do której te pojęcia się odnoszą. Badając zjawiska zachodzące w przestrzeni można stwierdzić za S. Nowakiem, że „nie potrafimy powiedzieć, po czym można poznać, jakie obserwowalne fakty i procesy należy dostrzec, aby można było orzec, czy zachodzi, czy też nie zachodzi zjawisko oznaczane przez termin, jakim się posługujemy” (Nowak 1965, s. 245). Powyższy stan ma znaczne konsekwencje w sensie zarówno badawczym, jak i praktycznym. Brak możliwości ustanowienia pełnej relacji odpowiedniości między stosowanym terminem, jako elementem teorii lub koncepcji, a jego treścią empiryczną znacznie ogranicza możliwości weryfikacji wielu hipotez.

Jednym ze sposobów redukcji powyższych ograniczeń badawczych są studia uwzględniające systematyzację pojęciową, której celem jest ujednoczenie pojęć teoretycznych i ogólnych, stosowanych w obrębie danej dziedziny wiedzy.

Niniejsza praca dotyczy regionu metropolitalnego jako jednego z istotnych pojęć oraz ważnego obiektu badawczego geografii miast i innych dyscyplin zajmujących się problematyką miejską oraz regionalną. Rozwinięte w latach 30. na gruncie ekologii społecznej pojęcie to, zostało z czasem częściowo wyparte przez inne pojęcia odnoszące się do podobnych obiektów. Współcześnie powróciło ono, choć w innym od pierwotnego kontekście. Region metropolitalny jako środek przekazu, jest często stosowany w literaturze naukowej i innej specjalistycznej; pojawia się przy tym wielokrotnie zamiennie ze środkiem przekazu: obszar metropolitalny. Za rozróżnieniem określanych przez te środki przekazu pojęć zdecydowanie przemawia jednak zarówno ich geneza, jak i względy praktyczne. Obszary metropolitalne, wyznaczane do celów studiów porównawczych, a także jako jednostki statystyczne oraz planistyczne, odzwierciedlają zasięgi rynku pracy i rynku mieszkaniowego

dużych miast – ośrodków metropolitalnych. Regiony metropolitalne obejmują szersze strefy oddziaływania tych ośrodków w zakresie organizacji gospodarki i życia społecznego. Twórcy koncepcji regionu metropolitalnego – R.D. McKenzie (1933), R.E. Dickinson (1934), D.J. Bogue (1949), obejmowali nimi cały obszar kraju, traktując je jako regiony społeczno-ekonomiczne – regiony funkcjonalne pierwszego rzędu. Taka interpretacja jest także najczęściej przyjmowana współcześnie (por. Chojnicki 1996). Pojawiają się niemniej kwestie nieciągłości, jak również wzajemnego nakładania stref oddziaływania poszczególnych ośrodków metropolitalnych, a także hierarchicznego zróżnicowania ośrodków, a w konsekwencji tego – hierarchicznego układu regionów metropolitalnych – zagadnienia rozpatrywane w teorii regionu ekonomicznego (Wróbel 1965). Hierarchia ośrodków i obszarów ich oddziaływania to domena teorii ośrodków (miejsowości) centralnych, do której koncepcje regionu metropolitalnego bezpośrednio nie nawiązywały, przynajmniej w początkowym okresie ich formowania się.

Istotne w tym kontekście są także relacje między pojęciami regionu metropolitalnego i regionu miejskiego. Są one stosowane w literaturze przedmiotu równolegle, przy czym to drugie, o szerszym zakresie, odnosi się do obszarów charakteryzujących się różnym poziomem urbanizacji oraz różnym stopniem zaawansowania procesów metropolizacji gospodarki i społeczeństwa. Bywa ono jednak, jak w przypadku pojęcia funkcjonalnego regionu miejskiego (Hall i in. 1973), mylone z pojęciem funkcjonalnego obszaru miejskiego (ESPON 1.1.1. 2004), stanowiącym, przy uwzględnieniu ośrodków o niższej randze, odpowiednik wcześniej wymienionego pojęcia obszaru metropolitalnego.

Integracja gospodarki na poziomie krajowym i międzynarodowym, rozwój i upowszechnianie technologii informatycznych, procesy globalizacji, przyniosły wzrost intensywności oraz zakresu powiązań – przepływów zachodzących pomiędzy ośrodkami metropolitalnymi, przy względnym zmniejszeniu się znaczenia ich związków występujących w skali regionalnej. Dokumentowane są tezy, związane z pracami A. Preda (1975), J. Friedmanna (1986), M. Castellsa (2000), S. Sassen (1991), P.J. Taylora (2001), o wzroście roli międzymetropolitalnych powiązań oraz stopniowym odłączaniu się metropolii od jej zaplecza. Z drugiej strony J. Aring (2009), a także inni autorzy wskazują na utrzymywanie się wagi wewnątrzregionalnych związków, przy zmieniającej się ich strukturze.

Rozważenia w tym miejscu wymaga kwestia uniwersalności zjawiska formowania się regionów metropolitalnych. Jest ono, obok powstawania metropolii (ośrodków metropolitalnych) oraz obszarów metropolitalnych, jednym z przestrzennych i funkcjonalnych wymiarów procesów metropolizacji, które pojawiły się w krajach o rozwiniętej gospodarce w pierwszej połowie

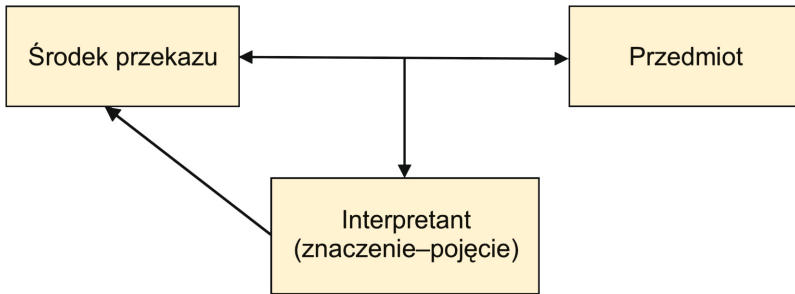
XX wieku, jako efekt postępu technologicznego oraz wiążących się z nim zmian struktury sektorowej gospodarki, zmian społecznych, zmian poziomu i stylów życia ludności. Wraz z nasileniem się zjawisk globalizacji, procesy metropolizacji – gospodarki, społeczeństwa, przestrzeni, uległy przyspieszeniu oraz rozprzestrzenieniu w skali światowej. Odnoszona do osadnictwa człowieka metropolizacja wyraża się w przemianach funkcji, zasięgów powiązań, form przestrzennych, koncentracji ludności i działalności gospodarczej w skali regionalnej, przy dekoncentracji w skali lokalnej. Regiony metropolitalne mogą być traktowane jako jedna z potencjalnie powszechnych form metropolizacji przestrzeni, co najmniej w zasięgu europejskiego kręgu cywilizacyjnego. Występują jednak przy tym dwa ograniczenia rzutujące na możliwość ich identyfikacji. Po pierwsze, zaznaczają się przesunięcia fazy kształtowania się regionów pomiędzy krajami i grupami krajów, odpowiadające asynchronicznemu występowaniu procesów metropolizacji. Po drugie, oddziałują różnicowania związane ze strukturą osadnictwa, w tym gęstością zaludnienia i gęstością sieci miast, a także uwarunkowaniami kulturowymi, politycznymi, specyfiką warunków przyrodniczych.

1.1. ROZUMIENIE POJĘCIA REGION METROPOLITALNY A TEORIA ZNAKU

Ze względu na potrzebę wyjaśnienia relacji między pojęciami teoretycznymi stosowanymi w różnych koncepcjach uwzględniających region metropolitalny a ich obserwowalnymi odpowiednikami, w niniejszej pracy akcentowane jest rozróżnienie między regionem metropolitalnym jako środkiem przekazu z jednej strony, a przedmiotem realnym, który jest obiektem badań i działalności planistycznej z drugiej. Rozróżnienie takich elementów jak środek przekazu i przedmiot, ujmowanych w ogólnej – formalnej teorii znaków, czyli semiologii, jest szczególnie istotne ze względu na aspekt dwoistości regionu metropolitalnego. Występuje on bowiem często w literaturze przedmiotu jedynie jako jeden ze wskazanych elementów.

Należy założyć, że relacja między środkiem przekazu region metropolitalny a przedmiotem region metropolitalny nie jest relacją stałą, nie występuje tu wskazany przez F. de Saussurea (por. np. 1961) trwały związek między wyrazem znaczącym (graficznym lub dźwiękowym środkiem przekazu) a wyrazem znaczone (przedmiotem). Interpretacji tych relacji znaczeniowych należy raczej poszukiwać w triadycznej koncepcji Ch.S. Pierce'a (1997), która wprowadza jako trzeci element: interpretanta, stanowiącego pojęcie czy znaczenie, odnoszące się zarówno do środka przekazu, jak i przedmiotu. Interpretant to w istocie faktyczne znaczenie-pojęcie regionu metropolitalnego, które może się odnosić także do innych środków przekazu. Posługując się założeniem Pierce'a można przyjąć, że najistotniejsze jest zachowanie znaczenia-pojęcia

region metropolitalny, przy czym zmianie mogą ulegać zarówno środki przekazu i przedmioty, do których się one odnoszą (ryc. 1). Ze względu na występowanie interpretanta w analizie zjawiska, jakim jest region metropolitalny, należy uwzględnić zawarte w wielu współczesnych koncepcjach środki przekazu odpowiadające znaczeniem pojęciu region metropolitalny oraz te, noszące cechy inne niż region metropolitalny jako przedmiot w tzw. koncepcjach rdzennych (klasycznych koncepcjach regionu metropolitalnego z lat 30., które wykreowały to pojęcie w ówczesnym znaczeniu), a określane środkiem przekazu region metropolitalny.

Ryc. 1. Struktura znaku według Ch.S. Piercea (źródło: opracowanie własne)

Fig. 1. Tripartite sign structures according to Ch.S. Peirce (source: own elaboration)

Systematyzacja pojęciowa, dążąca do ustanowienia logicznych relacji między pojęciami teoretycznymi i ogólnymi danej dyscypliny badawczej, lub poruszanego w jej ramach zagadnienia, stanowi istotny etap wstępny każdej analizy teoretycznej, w tym również systematyzacji teoretycznej, polegającej na takich zabiegach jak porządkowanie twierdzeń ogólnych, ustalenie między nimi związków logicznych, a także ustalenie związków logicznych między pojęciami występującymi w tych twierdzeniach. Systematyzacja pojęciowa może także stanowić odrębne zagadnienie, którego celem jest opracowanie schematu relacji między środkiem przekazu, przedmiotem wyjaśnianym i pojęciem-znaczeniem. Ujednolicenie aparatu pojęciowego stanowi samodzielny wkład do rozwoju danej dziedziny przedmiotowej, która określa punkt widzenia dyscypliny naukowej – różny dla poszczególnych nauk. W tym sensie systematyzację pojęciową można uznać za jeden z elementów związanych z tworzeniem podstaw teoretycznych dyscypliny badawczej, a zatem element posiłkowy filozofii naukowej.

1.2. SYSTEMATYZACJA TEORETYCZNA A KONCEPCJA REGIONU METROPOLITALNEGO

Wymóg dokonywania pełnej lub częściowej systematyzacji teoretycznej przedmiotu wyjaśnianego dotyczy na ogół nauk o zaawansowanych podstawach teoretycznych (por. Nowak 1965, s. 117). W obrębie tych dyscyplin, najistotniejsze pojęcia teoretyczne zwane konceptualnymi modelami przedmiotowymi (por. Chojnicki 2010, s. 19) wyznaczają zbiory obiektów, ich własności, relacje między obiektami i relacje między własnościami obiektów, jednocześnie będąc elementami teorii. W zaawansowanych teoretycznie naukach empirycznych to teorie określają empiryczne dziedziny badań. W naukach społecznych zazwyczaj formułowane są wstępne teorie, zwane preteoriami przedmiotowymi, których elementami są koncepcje odnoszące się do różnych zagadnień dziedziny dyscypliny naukowej.

Rozwój preteorii przedmiotowych jest istotnym elementem wzmacniania podstaw filozoficzno-metodologicznych, także geografii jako dyscypliny badawczej. Jego przydatność w zakresie ontologicznym jest akcentowana głównie, gdy przyjmuje się model empiryczno-naukowy geografii jako fundament naukowości dyscypliny. Ukształtowany pod wpływem oddziaływania neopozytywizmu (empiryzmu logicznego), ale także racjonalizmu krytycznego K. Poppera model ujmowania geografii jako nauki empirycznej, wyznacza istotne miejsce wspomnianej wyżej dziedziny przedmiotowej, dostarczając opis przedmiotów badań i pojęć (por. Chojnicki 2010).

Przyjmując podstawowe założenia modelu empiryczno-naukowego, region metropolitalny może być traktowany jako pojęcie teoretyczne porządkujące konceptualny model przedmiotowy, który jest elementem preteorii odnoszącej się do określonych koncepcji wyjaśniających zjawisko, a zatem regionu metropolitalnego jako przedmiotu. Jednocześnie może być on jednak również pojęciem ogólnym, stosowanym w ramach lub poza polem badawczym dyscypliny, w której jest ono pojęciem teoretycznym. Jednym z elementów systematyzacji pojęciowej jest również wyjaśnienie tego typu dwoistości.

Oceniany dość krytycznie poziom zaawansowania teoretycznego wielkości nauk społecznych, w tym geografii społeczno-ekonomicznej wynikać może w pewnym zakresie z traktowania teorii, jako systemu praw czy zespołów „praw uporządkowanych tak, aby stanowiły one pewne, wewnętrznie spójne konstrukcje logiczne” (Nowak 1970, s. 370). Zgodnie ze strukturalno-funkcjonalnym rozumieniem (por. Sztompka 1973) przyjmuje się, że teoria jest systemem twierdzeń, spełniających logiczne wymagania jednoznaczności, spójności i wzajemnej wywodliwości. Jednocześnie teoria to system wyjaśnień naukowych, czyli takich twierdzeń, które nie tylko opisują, ale wyjaśniają. Spośród trzech funkcji teorii – praktycznej, prognostycznej

i wyjaśniającej – funkcja eksplanacyjna została uznana za szczególnie istotną. Jak podkreślił G. Węclawowicz (1988), taki sposób rozumienia pozwala na budowę teorii tłumaczących zjawiska społeczne, społeczno-przestrzenne, procesy ekonomiczne, ich uwarunkowania i konsekwencje przestrzenne, które objęte są dziedziną dyscypliny naukowej jaką jest geografia społeczno-ekonomiczna. Funkcja wyjaśniająca teorii jako element hipotetyczno-dedukcyjnego modelu wyjaśniania naukowego, często przyjmowanego w naukach ekonomicznych i społecznych, w geografii służy odpowiedzi na pytanie: „dlaczego następuje zróżnicowanie przestrzenne zjawisk gospodarczych i społecznych” (por. Węclawowicz 2000, s. 395).

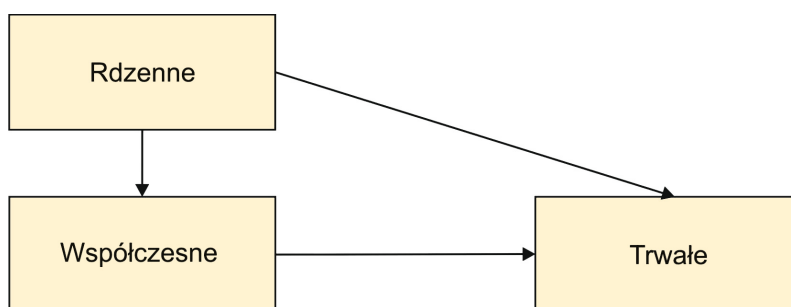
W przypadku badań nad regionem metropolitalnym przyjęcie funkcji eksplanacyjnej teorii jako wiodącej, mogłoby zwiększyć skuteczność próby dokonania pełnej systematyzacji teoretycznej, stanowiącej podstawę budowy teorii. Wydaje się jednak, że wyjaśnienie zjawiska, jakim jest region metropolitalny wobec jego złożoności, niejednoznaczności, dynamiki, ale także praktycznego odniesienia wymaga etapu pośredniego, którym jest podejście do budowy koncepcji opartej na teoretycznie i obserwacyjnie potwierdzalnych składnikach. Taka koncepcja stanowiłaby podstawę dla dalszych, pogłębionych studiów teoretycznych, jednocześnie dostarczyłaby istotnego punktu odniesienia dla współczesnych badań nad regionem metropolitalnym jako instrumentem polityki przestrzennej.

1.3. ANALIZA ZJAWISKA REGION METROPOLITALNY – CELE I ZAŁOŻENIA PRACY

Wobec zarysowanych powyżej założeń, celem głównym niniejszego opracowania jest budowa ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego, rozumianej jako koncepcja operacyjna. Ma ona stanowić podstawę teoretyczną badań nad współczesnym regionem metropolitalnym. Ze względu na znaczną dynamikę procesów społeczno-gospodarczych i ich konsekwencje zachodzące w zjawiskach osadniczych, koncepcja ta powinna mieć charakter dynamiczny i otwarty, uwzględniający zmienność procesów leżących u podstaw rozwoju regionów metropolitalnych, jak i zjawisk wobec nich zewnętrznych.

W opracowaniu przyjmuje się założenie, że zmienność regionu metropolitalnego jako obiektu badań jest odzwierciedlona w sekwencji koncepcji badawczych. Punktem wyjścia analizy są zatem tzw. koncepcje rdzenne, w sposób precyzyjny określające charakter i funkcje regionów metropolitalnych w pojawiających się w danym czasie procesach metropolizacji. Celem pracy jest określenie, które z głównych składników pozostały współcześnie żywe, które ewoluują i do jakiej mogą zmierzać postaci, zachowując walor użyteczności w interpretacji współczesnych procesów urbanizacji, jak również

z perspektywy zadań polityki przestrzennej. Z drugiej strony, analiza zmierza do wskazania, które z głównych składników zjawiska region metropolitalny, opisywanych w koncepcjach i studiach empirycznych, pojawiających się od lat trzydziestych ubiegłego stulecia, przyczyniają się do budowy współczesnej, a zarazem trwałej koncepcji regionu metropolitalnego. Budowa ogólnej, trwałej i dynamicznej koncepcji regionu metropolitalnego wymaga wyodrębnienia cech – elementów regionu metropolitalnego jako obiektu badań, stanowiących trzon jego struktury – składników trwałych spośród składników koncepcji rdzennych oraz współczesnych (ryc. 2).

Ryc. 2. Schemat analizy głównych cech regionu metropolitalnego (źródło: opracowanie własne)

Fig. 2. Principal features of the metropolitan region – analytical scheme (source: own elaboration)

Sformułowanie podstaw ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego, która uwzględnia aspekty stanowiące rdzeń rzeczywistości, do której pojęcie to się odnosi, wydaje się istotne dla badania współczesnych relacji między metropolią a regionem. Relacje te określają rolę regionów metropolitalnych w budowie spójności terytorialnej w sensie wyrównywania szans rozwojowych poszczególnych obszarów, wspieraniu konkurencyjności regionów, jak również policentryczności w różnych wymiarach przestrzennych.

Wobec wspomnianej wielości pojawiających się w literaturze pojęć, odnoszących się do środka przekazu region metropolitalny i przedmiotu region metropolitalny, podejście do budowy ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego wymaga dokonania systematyzacji pojęciowej, która klasyfikuje stosowane pojęcia. Określenie relacji w układzie: środek przekazu – przedmiot – pojęcie stanowi bowiem podstawę wyznaczania kryterium wyboru tych koncepcji i wyników badań empirycznych dotyczących rozwoju i struktury przestrzennej osadnictwa człowieka, które odnoszą się do regionu metropolitalnego *sensu largo*. Przyjmuje się, że problematyka regionów metropolitalnych jest ujmowana w danych koncepcjach *explicite* lub bywa ukryta, w przypadkach, w których koncepcja odnosi się jednocześnie do różnych poziomów

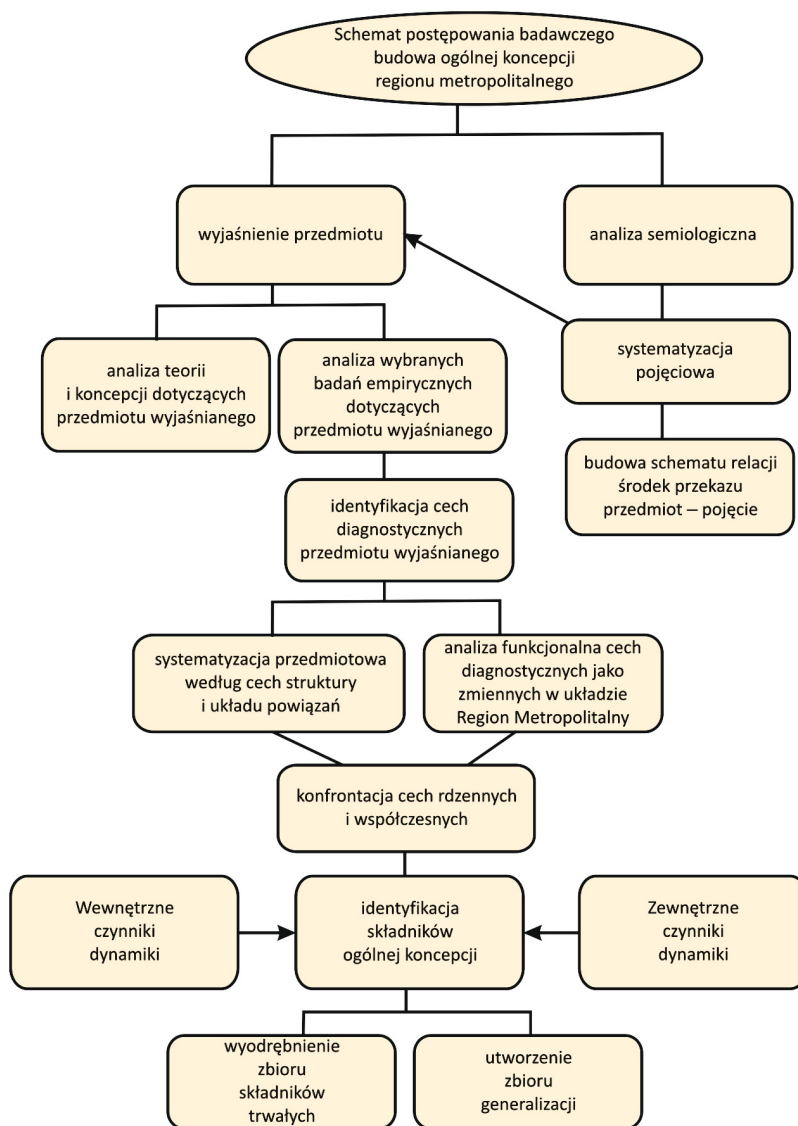
terytorialnych, nie stosuje środka przekazu region metropolitalny lub jedynie pośrednio analizuje cechy regionu metropolitalnego jako przedmiotu.

Na tej podstawie dokonano systematyzacji pojęciowej treści tych koncepcji, w których pojawia się:

- region metropolitalny jako środek przekazu i przedmiot (rzeczywistość),
- region metropolitalny jako jedynie środek przekazu
- region metropolitalny jako interpretant, czyli pojęcie-znaczenie, zbliżone do wyrażanego w tzw. rdzennych koncepcjach regionu metropolitalnego.

Systematyzacja pojęciowa stanowi z jednej strony etap wstępny, porządkujący przedpole dla dalszych etapów budowy ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego, a z drugiej element odrębnej analizy, której celem jest odpowiedź na pytanie o relacje między przedmiotem a środkiem przekazu region metropolitalny.

Analizy i cele przyjęte w niniejszej pracy przedstawione zostały w schemacie postępowania badawczego (ryc. 3). Schemat ten oparty jest w dużej części na postępowaniu badawczym przyjętym w przypadku budowy teorii wyjaśniającej (por. Węclawowicz 1988) i odwołuje się do pojęć stosowanych w ogólnej metodologii nauk społecznych. Zgodnie z założeniem eksplanacyjnej strategii budowy teorii, następuje realizacja kolejnych etapów postępowania badawczego, przy czym w niniejszej pracy na proces ten oddziałują dwa ograniczenia. Po pierwsze, praktyka badawcza na ogół pokazuje wyraźne rozgraniczenie między przyjętymi założeniami w schemacie badawczym a sposobem jego realizacji. W rzeczywistości poszczególne etapy realizowane są nie zawsze w sposób wyczerpujący, a schemat stanowi jedynie ogólny kierunek procedury badawczej. Po drugie, niniejsza praca ma na celu budowę koncepcji badawczej o charakterze operacyjnym, nie zaś teorii, przy budowie której wymagana jest precyzyjna systematyzacja teoretyczna. Podstawowy materiał badawczy stanowią koncepcje i analizy empiryczne o różnym stopniu zaawansowania podstaw teoretycznych. W niniejszej analizie postępowanie badawcze przyjmuje zatem ogólny kierunek budowy teorii wyjaśniającej w sposób zmodyfikowany, ściśle odpowiadający celom pracy.

Ryc. 3. Schemat postępowania badawczego – budowa ogólnej i dynamicznej koncepcji regionu metropolitalnego (źródło: opracowanie własne)

Fig. 3. General and dynamic concept of the metropolitan region – a construction approach (source: own elaboration)

Przeprowadzona analiza składa się z dwóch części. Pierwsza z nich – wyjaśnienie przedmiotu, stanowi podzieloną na etapy realizację głównego celu pracy, jakim jest identyfikacja składników ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego. Pierwszy etap stanowi – wynikające z systematyzacji pojęciowej – wyodrębnienie koncepcji i prac empirycznych odnoszących

się do zjawiska region metropolitalny *explicite*, jak również w sposób ukryty. Zgodnie z przyjętymi założeniami metodycznymi, koncepcje poddane są analizie indukcyjnej, wyodrębniającej z nich główne elementy przedmiotu wyjaśnianego – zjawiska jakim jest region metropolitalny. W wybranych analizach empirycznych poszukuje się natomiast stwierdzeń, które uzupełniłyby opis analizowanego zjawiska. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że analizowany materiał badawczy uporządkowany jest według zagadnień oraz kierunków badawczych zgodnie ze schematem przyjętym w pracy.

Na podstawie analizy treści koncepcji i prac empirycznych dokonana zostaje identyfikacja cech diagnostycznych przedmiotu wyjaśnianego. Cechy, odnoszące się do struktury oraz układu powiązań ukazują region metropolitalny w świetle wybranych koncepcji. Analiza ma wyodrębnić te cechy – rdzenne i współczesne, do których najczęściej i najpełniej nawiązują analizowane koncepcje i studia empiryczne. Jednocześnie podjęta zostaje próba analizy funkcjonalnej cech diagnostycznych (por. Nowak 1970), pod kątem ich funkcji z punktu widzenia roli całego układu. Ma ona na celu wyjaśnienie zjawiska region metropolitalny poprzez rolę, jaką ono pełni w szerszym kontekście przestrzennym. W podejściu tym przyjmuje się, że region metropolitalny jako struktura funkcjonalno-przestrzenna stanowi pewien układ, którego poszczególne cechy są zmiennymi określającymi. Analiza funkcjonalna ma na celu ustalenie, które ze zmiennych pełnią istotne funkcje z punktu widzenia układu jako całości.

Porównanie cech diagnostycznych ma na celu identyfikację tych składników, które powinny stanowić podstawę ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego. Przedstawienie treści koncepcji następuje poprzez wyodrębnienie zbioru składników trwałych koncepcji regionu metropolitalnego oraz utworzenie zbioru generalizacji, opisujących zjawisko region metropolitalny.

Druga część analizy, przedstawiona w schemacie postępowania badawczego, stanowi realizację celu dodatkowego (posiłkowego) niniejszej pracy. Jest nim budowa schematu relacji znaczeniowych dotyczących przedmiotu wyjaśnianego, szczególnie istotnych w dyskusji na temat pojęć teoretycznych i rzeczywistych (odnoszących się do realnych przedmiotów). Stawiane pytanie badawcze, wokół którego oscyluje to zagadnienie, to: czy wobec wielości środków przekazu, region metropolitalny istnieje jako jedno pojęcie, opisujące to zjawisko, a jeśli nie, jakie są kryteria wyodrębnienia pojęć właściwych spośród istniejących. Zagadnienie to ujęte jest w formie dyskusji z występującymi pojęciami w literaturze przedmiotu. Analiza przyjmuje formę „ukrytą”, gdyż ma miejsce równoległe z interpretacją literatury przedmiotu. Przyjmuje się w niej za założenie wyjściowe, że język, podobnie jak rzeczywistość, która tworzy z jego użytkowników mówców i słuchaczy, ma charakter dynamiczny.

1.4. HIPOTEZY I UKŁAD PRACY

Przedstawiony schemat postępowania badawczego nakreśla cele badawcze analizy służącej określeniu cech trwałych regionu metropolitalnego, stanowiących podstawę ogólnej, dynamicznej koncepcji regionu metropolitalnego. W podjętej analizie postawiono dwie hipotezy, ściśle związane z celami (głównym i dodatkowym) badania. Zgodnie z pierwszą spośród nich: istnieją trwałe cechy regionu metropolitalnego jako przedmiotu badań, dotyczące jego przestrzennej struktury, wewnętrznych i zewnętrznych powiązań oraz roli pełnionej w szerszych układach przestrzenno-funkcjonalnych. Mogą być one zidentyfikowane i określone mianem cech diagnostycznych regionu metropolitalnego. Druga hipoteza głosi, że relacja między środkiem przekazu region metropolitalny a przedmiotem region metropolitalny jest zmienna w czasie. Oznacza to, że pojęcie region metropolitalny powinno być w równym stopniu dynamiczne co przedmiot, do którego ono się odnosi.

Realizacja wyżej określonych celów – weryfikacji hipotez – wymaga z jednej strony, powrotu do podstaw koncepcji regionu metropolitalnego oraz warunków, w jakich się ona kształtowała, z drugiej nakazuje poszukiwanie istotnych treści dotyczących związków między metropolią a regionem, zawartych w innych, zwłaszcza nowszych nurtach badań miejskich i regionalnych. Szczególnie istotna wydaje się identyfikacja elementów pozwalających na określenie dynamiki relacji metropolia – region oraz reguł odnoszących się do przemian przestrzennej struktury regionu metropolitalnego.

W pracy nie odnoszono się do współcześnie często podejmowanych zagadnień klasyfikacji i typologii ośrodków metropolitalnych, jak również kryteriów ich wyróżniania. Wynika to z faktu, iż ta problematyka, bezpośrednio związana z kwestiami identyfikacji ośrodków i obszarów metropolitalnych oraz ich granic, jest ujmowana wszechstronnie w zagranicznej, jak i polskiej literaturze przedmiotu (por. m.in. Markowski, Marszał 2006; Czyż 2009; Parysek 2005a, b; Jałowicki 1999).

Również pokrewne zagadnienie dotyczące regionu metropolitalnego, jakim jest pojęcie i klasyfikacja funkcji metropolitalnych, któremu poświęcono rozległą literaturę (por. m.in. Florence 1955; Bourne 1975; Jażdżewska (red.) 2002; Suliborski 2001, także Korcelli-Olejniczak 2004) jest przywoływane w tej pracy głównie w zakresie związanym z jego regionalnym wymiarem. Uznaje się powszechnie, że aby dana funkcja mogła być traktowana jako metropolitalna powinna mieć zasięg krajowy, a co najmniej regionalny. Niektóre spośród tych funkcji, np. z zakresu kultury, transportu są pełnione jednocześnie w skali regionalnej, nie wyczerpują one jednak zakresu funkcjonalnych powiązań pomiędzy metropolią a regionem, do których należą wyższej rangi funkcje centralne.

W skład pracy wchodzi siedem podstawowych rozdziałów. W części wstępnej przedstawiono założenia metodyczne i teoretyczne, nawiązujące do modelu empiryczno-naukowego geografii jako dziedziny wiedzy. Zakłada się, że region metropolitalny jest zarówno pojęciem teoretycznym, porządkującym konceptualny model przedmiotowy, stanowiącym element preteorii o funkcjach wyjaśniających przedmiot region metropolitalny, jak również pojęciem ogólnym, traktowanym w sposób operacyjny, w ramach i poza polem badawczym dyscypliny. Realizację celu głównego, jakim jest sformułowanie podstaw ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego oparto na zmodyfikowanym schemacie budowy teorii wyjaśniającej i ogólnych schematach budowy teorii (por. Sztompka 1973; Nowak 1965, 1970; Turner 1985).

Zgodnie ze schematem postępowania badawczego rozdziały 2–6 są poświęcone analizie koncepcji i prac empirycznych odnoszących się do środka przekazu, przedmiotów i pojęć region metropolitalny, wyselekcjonowanych we wstępnej systematyzacji pojęciowej, na podstawie przyjętych założeń. Ta faza systematyzacji nie została opisana w pracy, przedstawiono jedynie jej ogólne zasady. Oprócz koncepcji odnoszących się bezpośrednio do regionu metropolitalnego, w dyskusji uwzględniono wybrane ujęcia dotyczące przestrzennej struktury i rozwoju osadnictwa, w których treści takie są zawarte *implicite*.

Wspomniane koncepcje i prace empiryczne zostały podzielone na pięć grup. Rozdział drugi dotyczy klasycznych koncepcji regionu metropolitalnego, zwanych w niniejszym opracowaniu rdzennymi, a także ich relacji względem innych, kształtujących się w tym okresie koncepcji rozwoju osadnictwa człowieka i rozwoju regionalnego.

Rozdziały trzeci i czwarty odnoszą się do zagadnień związanych z procesami osadniczymi i prezentują dwa istotne aspekty z punktu widzenia badań nad regionem metropolitalnym – ujęcie systemowe rozwoju osadnictwa oraz dynamiczne podejście do konceptualizacji procesów osadniczych, w postaci tzw. cyklu urbanizacji.

Rozdział piąty dotyczy wybranych koncepcji i studiów empirycznych, odnoszących się do takich aspektów rozwoju współczesnych społeczeństw i struktur osadniczych jak gospodarka oparta na wiedzy, kapitał ludzki, innowacyjność i kreatywność. Problematyka regionu metropolitalnego jest poruszana w tych koncepcjach na ogół w sposób ukryty, niemniej wnoszą one do ogólnej koncepcji identyfikację cech, stanowiących istotne składniki diagnostyczne współczesnych regionów metropolitalnych.

Rozdział szósty nawiązuje do koncepcji i prac związanych z sieciowymi układami gospodarki i struktur osadniczych. W obrębie tych zagadnień problematyka regionu metropolitalnego jest najbardziej żywa oraz ujmowana

w sposób *explicite*. W rozdziale tym poszukuje się współczesnych, a zarazem trwałych cech składowych regionu metropolitalnego w badaniach nad poli-centrycznym megaregionem miejskim, globalnym regionem miejskim oraz Europejskimi Regionami Metropolitalnymi.

W świetle analizowanych w pracy koncepcji, region metropolitalny jest ukazywany jako przestrzenny układ działalności i relacji gospodarczych lub, rzadziej, jako układ rozmieszczenia ludności oraz jego zmian. W niektórych koncepcjach obydwie te wymiary są prezentowane, chociaż w różnym stopniu akcentowane. Ich współzależność jest jednoznacznie przyjęta w ujęciu klasycznym, zgodnie z którym w zasięgu regionu metropolitalnego domykają się zarówno istotne powiązania gospodarcze, jak i kształtujące się na ich podstawie więzi społeczne. Zgodnie z koncepcją funkcjonalnego regionu miejskiego granice są wyznaczone przez zasięg wybranych funkcji gospodarczych ośrodka, z którymi koresponduje strefa codziennej mobilności mieszkańców regionu. W koncepcji cyklu urbanizacji przedmiotem rozważań są migracje, niemniej interpretacja ich kierunków i natężenia odwołuje się do motywów ekonomicznych oraz ekologicznych. W innych ujęciach akcent kładziony jest na funkcje i powiązania gospodarcze, z którymi są związane przesunięcia w rozmieszczeniu i strukturze ludności. Ta interpretacja jest przyjęta w próbie budowy ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego.

Nie wszystkie spośród koncepcji, których treść poddana jest w pracy analizie, odnoszą się bezpośrednio do skali regionalnej. Niektóre, jak koncepcja krajowych systemów osadniczych, ujmują tę skalę jako jeden z poziomów struktur i relacji w przestrzeni. Koncepcja cyklu urbanizacji dotyczy głównie skali krajowej, niemniej jej treść może być łatwo transponowana na skalę regionalną. Koncepcja ta wywodzi się bowiem z modeli stadiów rozwoju obszarów (a także regionów) metropolitalnych. Z kolei, koncepcja miasta innowacyjnego, jak również metropolii klas i działalności kreatywnych, są odnoszone w poświęconych im, przytaczanych w pracy studiach do przedziałów skali przestrzennej w zasadzie niższych od poziomu regionalnego. Chociaż trudno je zaliczyć bezpośrednio do zbioru koncepcji regionu metropolitalnego, zawarte w nich treści są na tyle istotne dla rozważań nad współczesnym regionem metropolitalnym, iż nie mogą być pominięte w próbie budowy jego ogólnej koncepcji.

Rozdział siódmy prezentuje drugi etap realizacji celu głównego pracy oraz wyniki obydwu przyjętych celów. Jak wspomniano wcześniej, równoległe z analizą przedmiotową poszukującą cech diagnostycznych, dokonywana jest systematyzacja pojęciowa, prowadząca do określenia relacji pomiędzy środkiem przekazu, przedmiotem i pojęciem region metropolitalny. Systematyzacja przedmiotowa, a następnie próba analizy funkcjonalnej zidentyfikowanych w rozdziałach 2–6 cech diagnostycznych, prowadzi do wyodrębnienia

spośród cech rdzennych i współczesnych – cech trwałych, tych stanowiących składniki ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego. Wyniki realizacji przyjętych celów pracy są zaprezentowane w postaci czterech schematów oraz zbioru generalizacji, dotyczącego przedmiotu wyjaśnianego. Dwa schematy prezentują typologie związane z regionem metropolitalnym, dotyczące relacji region – obszar metropolitalny oraz różnicowania się typów regionów metropolitalnych. W schemacie głównym przedstawione są składniki ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego. Czwarty schemat stanowi wynik systematyzacji pojęciowej i określa wyżej wspomniane relacje pomiędzy regionem metropolitalnym jako przedmiotem, jego formą opisu (pojęciem-znaczeniem), a tym jak jest on nazywany (środkiem przekazu). Zbiór generalizacji stanowi rozbudowaną i podzieloną na zagadnienia definicję regionu metropolitalnego.

Rozdział ósmy zawiera dyskusję nad zagadnieniami formowania się regionów metropolitalnych w Polsce. Część ta służy przedstawieniu niektórych wniosków płynących z niniejszego opracowania, wplecionych w problematykę faktycznego i hipotetycznego rozwoju regionów metropolitalnych, jako struktur podnoszących konkurencyjność miast i regionów, stanowiących nowoczesne rozwiązanie polityki przestrzennej. W rozdziale tym prezentowany jest schemat ukazujący wyznaczane, przyjmowane oraz hipotetyczne zasięgi regionu metropolitalnego Warszawy na podstawie wybranych koncepcji, w tym założenia własne autora. W Zakończeniu pracy zawarte jest jej syntetyczne podsumowanie oraz wybrane wnioski.

2. REGION METROPOLITALNY *SUI GENERIS*

2.1. GOSPODARKA METROPOLITALNA – SPOŁECZNOŚĆ METROPOLITALNA – REGION METROPOLITALNY

Koncepcja regionu metropolitalnego wywodzi się z chicagowskiej szkoły ekologii społecznej miasta. Roderick McKenzie, autor *The Metropolitan Community* (1933), podstawowej pracy temu poświęconej, nawiązywał do wcześniejszych tez N.S.B. Grasa (1922) na temat historycznego procesu rozwoju gospodarczego, w którym pojawia się stadium gospodarki metropolitalnej i związanej z nim gospodarczej dominacji metropolii w przestrzeni. Do tez Grasa odwoływał się również Robert Dickinson (1934), autor jednej z pierwszych regionalizacji – podziału terytorium Stanów Zjednoczonych na regiony metropolitalne¹. N.S.B. Gras (1922, s. 184–185) opisywał te zjawiska w sposób następujący: „Gospodarka metropolitalna jest organizacją producentów i konsumentów wzajemnie od siebie zależnych pod względem wytwarzania i korzystania z dóbr i usług, przy czym ich potrzeby w tym zakresie są spełniane przez system wymiany skoncentrowany w wielkim mieście, stanowiącym ośrodek skupiający i utrzymujące relacje gospodarcze z obszarem zewnętrznym (...). Tę nową jednostkę tworzy wielkie handlowe miasto, jako jądro oraz rozległy otaczający je obszar, jako zaplecze (*hinterland*)”.

Pojęcie „społeczności metropolitalnej” (*metropolitan community*), które wprowadził McKenzie, stanowiło odpowiednik „gospodarki metropolitalnej” Grasa, jednak, jak stwierdzają O.D. Duncan et al. (1960, s. 84), większy nacisk był w nim kładziony na przestrzenną strukturę osadnictwa oraz rolę transportu samochodowego w integracji elementów regionu metropolitalnego. *Community* to analogia do zbiorowiska roślinnego (*plant community*), jako że R.D. McKenzie (1924) był jednym z tych socjologów, którzy wprowadzili do nauk społecznych pojęcia zaczerpnięte z nauk biologicznych. Do tej kategorii należy także pojęcie dominacji. Równoległe do terminu „społeczność metropolitalna” stosował McKenzie termin „region metropolitalny” (*metropolitan region*), interpretując ten region jako społeczność w sensie ekonomicznym i ekologicznym. Społeczność metropolitalna kształtuje się w procesie rozwoju gospodarczego, obejmując miasto wraz z jego regionem – zapleczem, obszarem oddziaływania. Według słów tego autora:

¹ Jako wcześniejsze opracowanie na ten temat uznawane jest studium R.E. Parka i Ch. Newcomba z 1929 roku dotyczące regionów wyznaczonych na podstawie zasięgów sprzedaży (*circulation*) gazet codziennych.

„Region metropolitalny jest nade wszystko całością funkcjonalną. Pod względem geograficznym rozciąga się on tak daleko, jak sięga dominujący wpływ miasta..., stanowiąc konstelację ośrodków, których wzajemne relacje cechuje dominacja i podporządkowanie. Każdy region jest zorganizowany wokół centralnego miasta, punktu ogniskowego dominacji, w którym zlokalizowane są instytucje i działalności nakierowane na region jako całość i integrujące go z innymi regionami” (McKenzie 1933, s. 70–71).

McKenzie traktował regiony metropolitalne jako powszechną formę przestrzennej organizacji społecznej, obejmującej całe terytorium kraju, odnosząc tę zasadę do określonego poziomu rozwoju techniki i gospodarki, a mianowicie stadium gospodarki metropolitalnej. Z tym stadium rozwoju już w latach 20. identyfikował N.S.B. Gras gospodarkę amerykańską. Taką interpretację przyjął również R.E. Dickinson (1934), a także autorzy późniejszych prac (wśród nich Borchert 1967), dotyczących przemian osadnictwa oraz podziałów regionalnych.

Punktem wyjścia regionalizacji był w każdym przypadku wybór miast spełniających kryteria ośrodków metropolitalnych pod względem wielkości i pełnionych funkcji. Istniały w tym zakresie dwa istotne punkty odniesienia. Po pierwsze, w spisach ludnościowych przeprowadzanych w Stanach Zjednoczonych wyznaczano, począwszy od spisu z 1910 roku, okręgi metropolitalne (*metropolitan districts*), które początkowo obejmowały miasta liczące co najmniej 200 tysięcy mieszkańców oraz przylegające do nich, gęsto zaludnione jednostki administracyjne podstawowego rzędu. W kolejnych spisach tę granicę wielkości obniżano; w spisie z 1930 roku przyjęto, iż okręg metropolitalny ma co najmniej 100 tysięcy mieszkańców, przy czym zawiera w swoich granicach miasto (lub miasta) liczące minimum 50 tysięcy mieszkańców².

Po drugie, od 1914 roku funkcjonują regionalne siedziby oraz oddziały Banku Rezerwy Federalnej – banku centralnego, obsługujące określone części terytorium Stanów Zjednoczonych³. Z siecią tą wiążą się inne elementy systemu bankowego. Już N.S.B. Gras (1922) twierdził, iż miasto staje się ośrodkiem metropolitalnym, gdy koncentrują się w nim przepływy towarowe i związane z nimi transakcje finansowe.

Zdaniem geografa R.E. Dickinsona (1934), amerykański spis ludnościowy znacznie zaniżył graniczną liczbę mieszkańców okręgów

² Począwszy od spisu 1950 roku są wyznaczane obszary metropolitalne (*metropolitan areas*), których pełna nazwa oraz szczegółowa definicja ulegają stopniowo zmianom.

³ W 1954 roku 12 miast było siedzibami regionalnymi banku, a dalsze 22 siedzibami jego oddziałów (Duncan i in. 1960, s. 97).

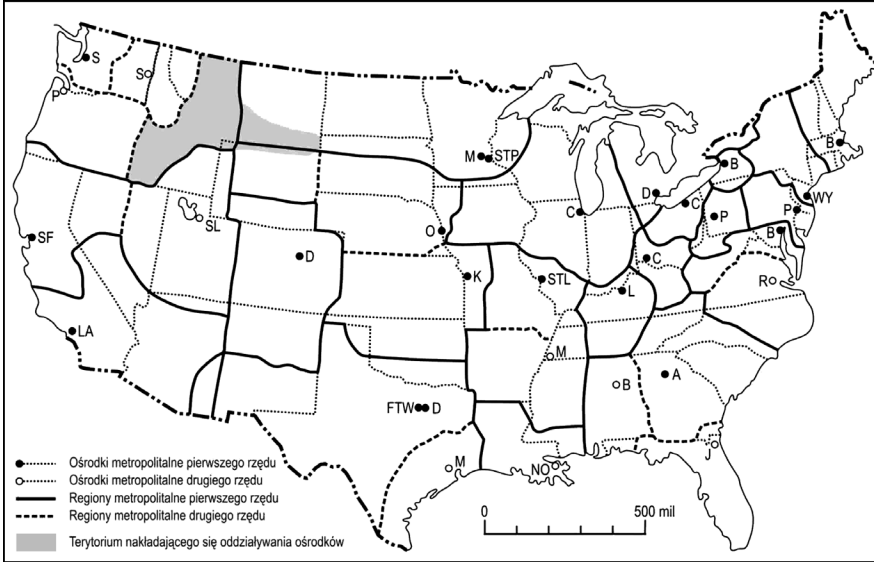
metropolitalnych; niewiele spośród 96 okręgów wyróżnionych w spisie z 1930 roku zasługiwało na tę nazwę⁴. Wyróżniając ośrodki metropolitalne (*metropolitan cities*) Dickinson nie zastosował sztywnego kryterium wielkościowego. Jako główne kryteria przyjmował on, oprócz lokalizacji siedzib i oddziałów Banku Rezerwy Federalnej, wartość *per capita* sprzedaży towarów w handlu hurtowym (w tym sprzedaży bezpośredniej przez zakłady przemysłowe) oraz wielkość powierzchni obiektów handlu hurtowego. Główną funkcję ośrodka metropolitalnego identyfikował ten autor z przetwarzaniem, transportowaniem i redystrybucją produktów wytworzonych w regionie oraz pełnieniem usług, w tym finansowych i informacyjnych, związanych z tą działalnością.

Robert Dickinson (1934) wyróżnił ośrodki metropolitalne dwóch rzędów⁵, przypisując im odpowiednie obszary oddziaływania na podstawie analizy i nakładania map zasięgów: centrów handlu hurtowego, sprzedaży (cyrkulacji) głównych gazet codziennych oraz ośrodków handlu, przewozu i przetwórstwa produktów rolnych (zboża i bydła) (ryc. 4). Jest to konsekwentny układ hierarchiczny – regiony ośrodków drugiego rzędu są „zagnieżdżone” w granicach regionów ośrodków pierwszego rzędu. Od reguły tej uczynił on wszakże odstępstwo, wskazujące na występowanie nieciągłych przestrzennie obszarów powiązanych z wielkimi ośrodkami metropolitalnymi⁶. Na problem ten wskazywali także autorzy późniejszych prac z tej dziedziny. Hierarchia ośrodków oraz nieciągłość regionów metropolitalnych to zagadnienia, które nie znalazły zadowalającego rozwiązania w ramach koncepcji regionu metropolitalnego.

⁴ R.E. Dickinson powołuje się na swoje wcześniejsze studia dotyczące konurbacji Anglii i zasięgu oddziaływania zlokalizowanych w nich funkcji. Przytacza również prace dwóch innych autorów, zawierające krytykę przyjętej w spisie definicji okręgów metropolitalnych, a mianowicie Marka Jeffersona, znanego geografa amerykańskiego – twórcę pojęcia dominującego (lub przodującego) miasta (*primate city*) oraz Walentego Winida (ojca profesora Bogodara Winida), pracę dotyczącą rozmieszczenia miast liczących powyżej 10 tysięcy mieszkańców w Stanach Zjednoczonych, opublikowaną w *Scottish Geographic Magazin* w 1932 roku.

⁵ Jako ośrodki metropolitalne pierwszego rzędu zostały wymienione: Atlanta, Baltimore, Boston, Buffalo, Chicago, Cincinnati, Cleveland, Dallas – Fort Worth, Denver, Detroit, Kansas City, Los Angeles, Minneapolis – St. Paul, Nowy Jork, Filadelfia, Pittsburgh, San Francisco, St. Louis oraz Seattle (Dickinson 1934, s. 280).

⁶ Do regionu metropolitalnego Chicago, oprócz zachodniej części regionu Wielkich Jezior, zaliczył Dickinson warunkowo (jako *competitive territory*), nie stychny z nim rozległy obszar w północnej części Wielkich Równin i Gór Skalistych.

Ryc. 4. Regiony metropolitalne Stanów Zjednoczonych według R. Dickinsona (źródło: opracowanie na podstawie: Dickinson 1934)

Fig. 4. Metropolitan regions of the United States according to R.E. Dickinson (source: based on Dickinson 1934)

2.2. DOMINACJA METROPOLII I STRUKTURA REGIONU METROPOLITALNEGO

Donald J. Bogue w wydanej w 1949 roku pracy – *The Structure of the Metropolitan Community* – jednym z najpełniejszych studiów dotyczących regionów metropolitalnych w Stanach Zjednoczonych, przedstawił hipotezy odnoszące się do relacji zachodzących między metropolią a regionem, nakreślił metody i tok postępowania w analizie tych relacji, przede wszystkim jednak sformułował model struktury przestrzennej regionu metropolitalnego. W ujęciu Bogue’a koncepcja regionu metropolitalnego uzyskała cechy teorii. Amos H. Hawley, autor podstawowej pracy poświęconej ekologii społecznej, a mianowicie *Human Ecology: A Theory of Community Structure* (1950), określił to studium, jako zawierające najbardziej wszechstronną analizę, odkąd pojawiły się na ten temat prace Grasa i McKenziego. O ile jednak powyżej wymienieni autorzy zajmowali się głównie fazą formowania się społeczności metropolitalnej, to Donald J. Bogue przedstawił obraz zasiedlonej przez nią przestrzeni, w określonym przekroju czasowym, uwzględniający charakterystykę relacji między elementami składowymi.

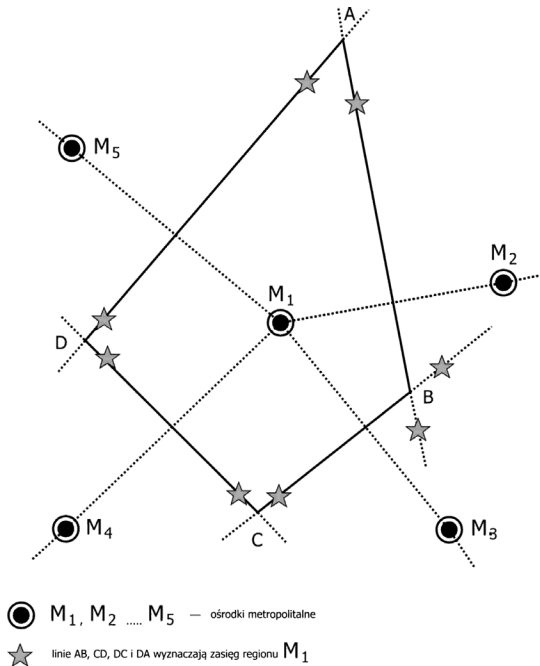
Punktem wyjścia w pracy D.J. Bogue’a była sformułowana przez jego poprzedników hipoteza, zgodnie z którą wielkie miasta – metropolie dominują

w organizacji życia społecznego i gospodarki społeczeństw w zaawansowanym technologicznie stadium ich rozwoju. Przyjął on, iż jeśli hipoteza ta jest trafna, wielkie połacie terytorium i zamieszkująca je ludność oraz jej działalności są powiązane i zintegrowane z metropoliami, a integrację tę odzwierciedla obserwowany, przestrzenny układ zróżnicowania ludności, jak również terytorialny podział pracy. Celem studium było odczytanie tego układu. Jego regularność mogłaby oznaczać, iż ośrodki metropolitalne w procesie rozwoju ogniskują i organizują obszary – jednostki przestrzenne znacznie bardziej rozległe niż one same, nadając im określoną strukturę przestrzenną. Na określenie tych jednostek przyjął Bogue zaczerpnięty od McKenziego termin „społeczności metropolitalne”, chociaż, podobnie jak ten ostatni autor, równolegle stosował termin „regiony metropolitalne”.

Pierwszeństwo przyznane określeniu *metropolitan community* wynikało w przypadku D.J. Bogue’a, demografa i statystyka, z dwóch powodów. Ważniejszym spośród nich było niewątpliwie czerpanie podstaw koncepcji dominacji metropolii, w tym aparatu pojęciowego, z ekologii społecznej, a za jej pośrednictwem z ekologii roślin. Wątek ten zostanie rozwinięty poniżej. Interesujące wydaje się jednak także przytoczenie drugiego, podanego przez tego autora *explicite* argumentu. Termin „region”, jak stwierdził (*ibid.* s. 10), był w owym czasie odnoszony przez geografów, a także przedstawicieli innych nauk społecznych, do obszarów o jednorodnym charakterze. Obszar dominacji metropolii, zorganizowany na zasadzie specjalizacji i społecznego podziału pracy, czyli współzależności, nie spełniał tego warunku. Istotnie, A. Wróbel (1966, s. 53) wskazywał, iż pojęcie regionu było tradycyjnie definiowane z reguły w kategoriach podobieństwa cech obszaru, zaś pojęcie regionu węzłowego, lub regionu funkcjonalnego zyskało trwałe miejsce w geografii dopiero w okresie powojennym, w znacznej mierze za sprawą fundamentalnego opracowania D. Whittleseya (1954).

Powracając do pojęcia dominacji metropolii należy zaznaczyć, iż D.J. Bogue interpretował dominację jako szczególną formę współzależności między miastami. Dominacja, jak pisał on (*ibid.* s. 10), stanowi w sensie ekologicznym specjalny rodzaj kontroli sprawowanej nad zbiorowiskiem powiązanych funkcjonalnie jednostek. W regionalnym zbiorze miast jest ona związana z różnicami w pełnionych przez nie funkcjach – profilach działalności. Dominująca pozycja dużego miasta – ośrodka metropolitalnego w organizacji przestrzeni wynika z wyższego niż w przypadku innych miast stopnia specjalizacji w zakresie produkcji dóbr oraz ich dystrybucji. Specjalizacja ta z kolei ma źródło w korzyściach pod względem przestrzennej dostępności i kosztów transportu, wielkości i efektywności produkcji, wzajemnych powiązań między przedsiębiorstwami, a zatem ekonomicznych korzyściach skali, aglomeracji oraz lokalizacji.

Wprowadzając hipotezę o dominacji metropolii w przestrzennej organizacji społeczeństwa (*society*), D.J. Bogue dążył do odczytania układów powiązań i zróżnicowania przestrzeni. Przyjmował on, podobnie jak R.E. Dickinson, iż ten rodzaj organizacji obejmuje całe zasiedlone przez dane społeczeństwo terytorium; znacznie szerzej zakreślił jednak zbiór ośrodków metropolitalnych⁷. Granice regionów metropolitalnych zostały wyznaczone w postaci linii stanowiących miejsca geometryczne punktów równoodległych od sąsiadujących ze sobą ośrodków, przy czym w podział ten wpisano zbiór okręgów (*county*). Tak otrzymane obszary (regiony) zostały podzielone na strefy koncentryczne (maksimum 10), według odległości od ośrodka metropolitalnego oraz na sektory o promieniu 30 stopni (ryc. 5).

Ryc. 5. Procedura wyznaczania granic regionów metropolitalnych w ujęciu D.J. Bogue'a (źródło: opracowanie na podstawie: Bogue 1949)

Fig. 5. Procedure of delimiting boundaries of metropolitan regions according to D.J. Bogue (source: based on Bogue 1949)

⁷ Zaliczonych zostało do niego 67 miast o liczbie mieszkańców nie mniejszej niż 100 tysięcy (w północno-wschodnich stanach 250 tysięcy), zarówno w 1930, jak i 1940 roku. Duże aglomeracje miejskie, w tym Nowego Jorku, Chicago i Los Angeles były reprezentowane przez ich główne ośrodki. Krytycy koncepcji D.J. Bogue'a wskazywali na arbitralny charakter przyjętej przez niego definicji ośrodka metropolitalnego, a także przyjęcie bezwzględnej miary odległości, co z uwagi na znaczne różnice w wielkości ośrodków, jak również odległości między nimi, ograniczało zakres, a tym samym wartość uogólnień (por. Berry, Horton 1970, s. 257).

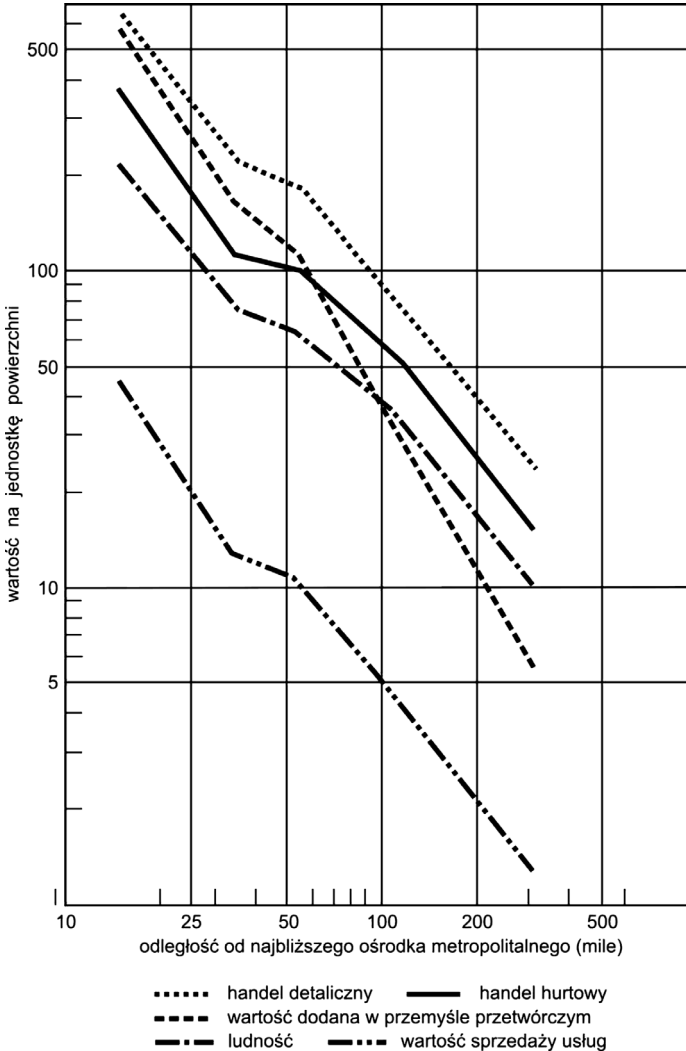
Wyróżniono trzy kategorie sektorów: intermetropolitalne, subdominujące i lokalne⁸. Dane analizowane w tym układzie przestrzennym dotyczyły gęstości ludności i sieci osadniczej oraz intensywności działalności gospodarczej. Obejmowały one, w skali okręgów (*county*): liczbę miast, liczbę ludności w podziale na miejską, wiejską nierolniczą i wiejską rolniczą, poziom rozwoju przemysłu, handlu hurtowego oraz usług, przy czym działalności gospodarcze były mierzone trzema wskaźnikami: liczbą zakładów, liczbą zatrudnionych oraz wartością sprzedaży.

D.J. Bogue wykazał, że w skali całego zbioru regionów wartości analizowanych przez niego wskaźników, w przeliczeniu na jednostkę powierzchni, maleją wraz za wzrostem odległości od ośrodka metropolitalnego, przy czym zależność tę, w przypadku większości wskaźników, opisuje funkcja logarytmiczna. Jej regularność jest zaburzona w strefie odległej o 35–65 mil od ośrodka, w obrębie której krzywe ulegają spłaszczeniu, a spadek wartości wskaźników jest wolniejszy niż w pozostałych strefach. W tej strefie położone są średniej wielkości miasta, stanowiące drugorzędne w skali regionu ośrodki koncentracji ludności i działalności gospodarczej. Autor określa je mianem ośrodków subdominujących. Zarówno te miasta, jak i bardziej odległe strefy, są jednak objęte dominacją ośrodka metropolitalnego. Określone reguły występują także w odniesieniu do różnicowań międzysektorowych w przestrzeni. Pod względem intensywności zasiedlenia – gęstości ludności i sieci osadniczej, a także działalności przemysłowej, relatywnie najwyższe wartości wskaźników cechują sektory, w których występują ośrodki subdominujące. W zakresie obecności funkcji handlowych i usługowych sektory te jedynie w niewielkim stopniu ustępują sektorom intermetropolitalnym.

Zgodnie z wynikami studium D.J. Bogue'a, strukturę przestrzenną regionu metropolitalnego cechuje czytelne zróżnicowanie, zarówno w układzie stref koncentrycznych, jak i sektorów. Zdaniem autora wskazuje ono na występowanie określonych powiązań i zależności funkcjonalnych w przestrzeni, w tym nakładania się obszarów oddziaływania ośrodków różnego rzędu. Decydująca jest przy tym rola odległości od metropolii, która określa także poziom intensywności zasiedlenia obszaru oraz występowania funkcji, działalności (*sustenance activities*) o znaczeniu lokalnym (*ibid.* s. 31). Wraz ze wzrostem odległości od ośrodka metropolitalnego zwiększa się obszar oddziaływania – zasięg rynkowy (*trade territory*) ośrodków subdominujących. W dalej usytuowanych, peryferyjnych strefach regionu, ośrodki te ustępują jednak konkurencji ze strony funkcji ośrodka metropolitalnego. Z kolei,

⁸ Pierwsze spośród nich były wyznaczane na kierunkach zgodnych z przebiegiem głównych dróg łączących ośrodki metropolitalne, natomiast drugie zawierały miasta co najmniej 25-tysięczne, odległe o nie mniej niż 10 mil od tych ośrodków. Pozostałe sektory otrzymały miano lokalnych.

przewaga sektorów z ośrodkami subdominującymi nad sektorami łączącymi ośrodki metropolitalne, pod względem gęstości osadnictwa i intensywności działalności gospodarczej, może świadczyć o większym znaczeniu wewnętrznych powiązań regionu metropolitalnego w stosunku do powiązań międzyregionalnych (ryc. 6).

Ryc. 6. Cechy przestrzennej struktury regionu metropolitalnego – relacja między intensywnością zagospodarowania a odległością od metropolii (źródło: opracowanie na podstawie Bogue 1949)

Fig. 6. Features of the spatial structure of metropolitan regions – relation between development intensity and distance from the nearest metropolis (source: based on Bogue 1949)

2.3. OD REGIONU DO OBSZARU METROPOLITALNEGO

Donald J. Bogue nie zrealizował w pełni swoich planów badawczych dotyczących przestrzennej struktury regionu metropolitalnego. Zamierzał on bowiem analizować zmiany, które zaszły w tym zakresie w dwudziestolecu 1930–1950. Jego prace znalazły jednak rozwinięcie i w pewnym stopniu kontynuację w projekcie badawczym podjętym przez fundację *Resources for the Future*, kierowanym przez Otisa Dudleya Duncana. W ramach tego projektu dokonano szczegółowej analizy funkcji ponad 50 dużych ośrodków miejskich Stanów Zjednoczonych, jak również przestrzennych zasięgów ich oddziaływania.

Autorzy tomu *Metropolis and Region* (Duncan i in. 1960), zawierającego wyniki projektu, nie kwestionując istoty koncepcji regionu metropolitalnego, wskazali na relatywny charakter granic regionów metropolitalnych. W odróżnieniu od swoich poprzedników, przypisujących poszczególne jednostki przestrzenne (z reguły – administracyjne) ośrodkowi metropolitalnemu, z którym łączyły je najsilniejsze więzi (w przypadku D.J. Bogue'a – najmniejsza odległość), przyjęli oni, iż region metropolitalny obejmuje te jednostki, z którymi powiązania są istotne z punktu widzenia funkcjonowania metropolii. To drugie podejście, z reguły stosowane przy wyznaczaniu obszaru zaplecza pojedynczego ośrodka, może w przypadku zbioru ośrodków prowadzić do wystąpienia wzajemnego nakładania się, jak również przestrzennej nieciągłości zasięgów ich oddziaływania. Taki układ powiązań metropolii i otaczających je regionów jest zdaniem autorów zbyt złożony, aby mógł być przedstawiony w postaci syntetycznej mapy. Nie wprowadzając prostej, jednolitej formuły wyznaczenia zaplecza ośrodka metropolitalnego, określili oni natomiast „typowe rodzaje relacji zachodzących między metropolią a regionem” (*ibid.* s. 250).

O.D. Duncan i współautorzy wskazali także na ograniczenia związane ze stosowaniem pojęcia dominacji metropolii. Nie jest regułą, jak pisali, pełna dominacja nawet w przypadku dużego ośrodka, strategicznie położonego w regionie wyspecjalizowanym w pozyskiwaniu surowców mineralnych i produkcji rolniczej. Tym bardziej dotyczy to regionów o złożonych, wielorakich funkcjach. W większości przypadków obszary rynkowe ośrodków metropolitalnych przecinają się, lub wzajemnie nakładają. Tak, jak miasta różnią się pod względem pełnionych funkcji metropolitalnych, tak i zróżnicowane są ich powiązania (*relationships*) regionalne (*ibid.* s. 251–260).

W analizie funkcje utożsamiane z metropolitalnym charakterem miasta O.D. Duncan i jego współpracownicy powrócili do założeń N.S.B. Grasa, stosowanych także przez R.E. Dickinsona, rozszerzonych oraz usystematyzowanych przez P.S. Florence'a (1955), identyfikując je w pierwszym rzędzie

z funkcjami ośrodka finansowego, wydawnictw prasowych oraz ośrodka handlu hurtowego. Uwzględniali oni także w szerokim zakresie funkcje przemysłowe oraz różnorodne działalności usługowe. Wskaźniki zastosowane w typologii ośrodków, ujmowanych w skali SMA – standardowych obszarów metropolitalnych, obejmowały: liczbę mieszkańców (rozpatrywane były co najmniej 300-tysięczne SMA) oraz, w przeliczeniu na jednego mieszkańca: wartość dodaną w przemyśle, wartość sprzedaży handlu hurtowego, wartość sprzedaży usług dla przedsiębiorstw (*business services*), wielkość kredytów udzielanych przedsiębiorstwom spoza danego SMA, wielkość depozytów bankowych.

W zbiorze badanych ośrodków autorzy wyróżnili siedem typów, w tym: metropolie krajowe, metropolie regionalne i ośrodki submetropolitalne – stolice regionalne. Pozostałe typy to: ośrodki zróżnicowanego przemysłu o funkcjach metropolitalnych, ośrodki przemysłowe pełniące niektóre funkcje metropolitalne oraz ośrodki o indywidualnym profilu funkcjonalnym.

Dla każdego z ośrodków (w sumie 51) pięciu metropolii krajowych przeprowadzono szczegółową analizę struktury funkcjonalnej oraz rodzaju powiązań (w układzie *inputs – outputs*), uwzględniając zasięgi: lokalny (obszaru metropolitalnego), regionalny (stanu, jego części, lub grupy stanów) i ponadregionalny – w tym krajowy, a także ponadkrajowy. Stwierdzono istnienie znacznych różnic w zasięgach poszczególnych funkcji (działalności), przy czym w stosunkowo wielu przypadkach zasięgi określone jako regionalne nie były zgodne z przebiegiem granic regionów metropolitalnych wyznaczonych wcześniej przez innych autorów (Duncan i in. 1960, s. 17). Wymienione zasięgi okazały się istotne w odniesieniu do wszystkich analizowanych miast – obszarów metropolitalnych, chociaż nie w jednakowym stopniu. Duże, co najmniej półmilionowe ośrodki zaliczone do kategorii metropolii regionalnych, to w pierwszym rzędzie „węzły działalności handlowej”, w zakresie której sprawowały one niemal pełną kontrolę w skali rozległych, relatywnie rzadko zasiedlonych regionów. Rozwinięty w tych ośrodkach przemysł, przetwarzający w pierwszym rzędzie surowce mineralne i produkty rolne pozyskiwane w regionach, nie skupiał większości spośród ogółu zatrudnionych. Jedną z cech wyróżniających ten podzbiór ośrodków było duże znaczenie transportu lotniczego; pod względem liczby pasażerów w stosunku do liczby mieszkańców wyprzedzały one większość innych miast w Stanach Zjednoczonych.

Kategoria ośrodków subregionalnych – stolic regionalnych obejmuje nieco mniejsze ośrodki, wyspecjalizowane w przemyśle przetwarzającym surowce i półprodukty otaczających regionów, a jednocześnie pełniące na rzecz tych regionów funkcje ośrodków handlu, finansów i innych usług wyższego rzędu. Typowa dla tych miast jest specjalizacja w zakresie handlu hurtowego. Ośrodki tej kategorii nie są podległe hierarchicznie metropoliom regionalnym, mając

własne obszary zaplecza, mniej rozległe, częściowo nakładające się na strefy oddziaływania sąsiednich ośrodków (*ibid.* s. 334, 381–382. Struktura hierarchiczna ośrodków zaznacza się natomiast, gdy uwzględniona jest grupa metropolii krajowych, pełniących w tej skali przestrzennej rolę ośrodków dominujących w zakresie określonych, wyspecjalizowanych funkcji gospodarczych.

Studium O.D. Duncana przedstawia ukształtowany, przestrzenny i funkcjonalny układ osadnictwa, zdominowany przez ośrodki metropolitalne na poziomie regionalnym, zintegrowany przez ich współzależność na poziomie krajowym. Dokumentuje ono złożoność tego układu, w tym niepełną ciągłość i zazębienie się obszarów oddziaływania poszczególnych ośrodków, jak również jego zmienność w przestrzeni, związaną ze zróżnicowaniem intensywności zasiedlenia i zagospodarowania terytorium kraju.

Charakterystyczną cechą studium O.D. Duncana (Duncan i in. 1960) jest przyjmowanie do celów analizy danych dotyczących obszarów metropolitalnych, jako reprezentatywnych dla ośrodków metropolitalnych. Decydującym motywem była możliwość uzyskania szczegółowych danych w tym przekroju przestrzennym. Istotnie, wprowadzony przez Biuro Spisu Stanów Zjednoczonych, począwszy od 1950 roku system publikowania danych dotyczących nowych jednostek – statystycznych obszarów metropolitalnych (*Standard Metropolitan Area*) stał się istotnym czynnikiem koncentracji zainteresowań badaczy na tym właśnie poziomie terytorialnym i na określonej w ten sposób skali zjawisk urbanizacji, odwracając niejako uwagę od skali i problematyki regionów metropolitalnych⁹. Pojawienie się obszarów metropolitalnych, jako oficjalnych przestrzennych jednostek statystycznych, nie było przypadkowe, odzwierciedlając nadejście nowego stadium przestrzennego rozwoju miast amerykańskich, jakim w latach przypadających bezpośrednio po II wojnie światowej było gwałtowne przyspieszenie procesów suburbanizacji, określane mianem „eksplozji metropolii” (por. m.in. Harris 1956; Schnore 1957).

Przesunięcie akcentu w badaniach miejskich na zagadnienia związane z rozwojem obszarów metropolitalnych oznaczało, w sferze relacji przestrzennych, wzrost zainteresowania powiązaniem w cyklu dziennym, których zasięg jest uznawany za podstawowe kryterium wyznaczania granic obszarów metropolitalnych. Powstały nowe koncepcje, ukazujące te powiązania jako zasadnicze elementy przestrzennej organizacji współczesnych systemów osadniczych. Do najbardziej znanych należą: koncepcja pola miejskiego (*urban field*) J. Friedmanna i J. Millera (1965) oraz koncepcja dziennych (w znaczeniu

⁹ Również Donald J. Bogue podjął badania w skali obszarów metropolitalnych, m.in. opracowując metody statystycznej interpretacji zróżnicowania tempa wzrostu liczby ludności tych obszarów w okresie dziesięciolecia 1949–1950 (Bogue, Harris 1954). Jest on także autorem podziału terytorium kraju na różnorodne regiony ekonomiczne (por. Bogue, Beale 1961).

codziennych) systemów miejskich (*daily urban systems*) B.J.L. Berry'ego (1973).

J. Friedmann i J. Miller twierdzili, iż najbardziej przejrzystym, syntetycznym obrazem przestrzennej struktury systemu osadniczego kraju jest jego podział na obszary metropolitalne oraz pozametropolitalne obszary peryferyjne¹⁰. Przyjmowali oni przy tym, że w wyniku zwiększania się przestrzennej mobilności i rozszerzania się zasięgu codziennych kontaktów, odzwierciedlającego zmiany struktury gospodarki oraz ewolucję stylu życia mieszkańców, będzie postępowała integracja (*fusion*) tych dwóch typów przestrzeni oraz stopniowe przekształcanie się obszaru metropolitalnego w znacznie bardziej rozległe i cechujące się rozrzedzoną strukturą pole miejskie. W tej nowej strukturze regionu relacje dominacji i zależności ulegną zniwelowaniu. Obecne obszary peryferyjne będą w coraz większym stopniu pełniły, obok funkcji mieszkaniowych i produkcyjnych, funkcje rekreacyjne, edukacyjne, kulturalne, lecznicze; działalności, których znaczenie w nowoczesnych społeczeństwach szybko wzrasta. Pole miejskie to przyszła forma regionu metropolitalnego, o organizacji opartej na zasadzie wielokierunkowych, w znacznej mierze zrównoważonych interakcji, zastępującej zasadę dominacji metropolii w przestrzeni.

W odróżnieniu od zorientowanej na przyszłość koncepcji pola miejskiego, koncepcja dziennych (lub codziennych) systemów miejskich (Berry 1973; Berry, Gillard 1977) wprowadza alternatywną w stosunku do wcześniejszych ujęć interpretację współczesnej przestrzennej struktury i zasięgu regionów miejskich. Codzienne systemy miejskie to obszary metropolitalne Stanów Zjednoczonych, o granicach rozszerzonych w stosunku do obszarów statystycznych w wyniku włączenia sąsiadujących z tymi obszarami okręgów, a w regionach o niskiej gęstości sieci osadniczej również obniżenia granicznej wielkości miast określanych, jako ośrodki obszarów metropolitalnych. Uwzględnienie miast, co najmniej 25-tysięcznych, jako ośrodków dziennych systemów miejskich, pozwoliło autorom na objęcie zasięgiem tych obszarów niemal całego zasiedlonego terytorium kraju¹¹. Wyznaczone jednostki charakteryzowały się przy tym znacznym stopniem domknięcia powiązań gospodarczych, zwłaszcza w sektorze usług.

Z koncepcji tej wyłaniał się mozaikowy układ osadniczy w skali kraju, określony przez codzienny rytm mobilności mieszkańców, nieodzwierciedlający jednak roli pełnionej przez duże miasta – ośrodki metropolitalne

¹⁰ Zasadność wyróżniania tych dwóch rodzajów obszarów we współczesnej przestrzeni Polski, a także potrzebę ich wzajemnej integracji przedstawił B. Domański (2008)

¹¹ B.J.L. Berry (1973, s. 15) określił wyznaczone przez siebie dla Stanów Zjednoczonych jednostki – 173 dzienne systemy miejskie – jako subregiony.

w przestrzennej organizacji gospodarki i społeczeństwa, jak również realnej skali i znaczenia obszarów peryferyjnych. R.L. Morrill (1973) szacował, że poza rzeczywistym zasięgiem codziennych dojazdów do pracy do aktywnych gospodarczo ośrodków metropolitalnych (*viable metropolises*) znajdowała się w omawianym okresie ponad połowa terytorium Stanów Zjednoczonych i jedna czwarta liczby ich mieszkańców.

2.4. FUNKCJONALNE REGIONY A FUNKCJONALNE OBSZARY MIEJSKIE

Z przeniesionej na grunt europejski przez P. Halla (Hall i in. 1973) koncepcji dziennych systemów miejskich wyłoniła się koncepcja funkcjonalnych regionów miejskich (FUR – *Functional Urban Regions*). Zgodnie z definicją opracowaną do celów międzynarodowego studium porównawczego (Hall, Hansen, Swain 1975), ośrodki tych regionów stanowiły miasta co najmniej 50-tysięczne, wraz z otaczającymi je strefami intensywnych, codziennych dojazdów, natomiast ich zaplecza – obszary oddziaływania – były wyznaczane na podstawie zasięgów migracji, przepływów towarów oraz informacji, a także położenia granic jednostek administracyjnych. Gdy te kryteria nie pozwalały na pełny podział terytorium danego kraju na regiony miejskie, pozostałe jego części były traktowane jako wiejskie obszary peryferyjne (Gordon, Kawashima 1978).

Funkcjonalne regiony miejskie, stanowiące w pewnym sensie europejskie odpowiedniki regionów metropolitalnych, miały odzwierciedlać rozszerzenie się zasięgu codziennych interakcji w przestrzeni na skalę regionalną – utożsamiania się, lub co najmniej przybliżania zasięgu pola dojazdów do pracy ze strefą oddziaływania miasta w zakresie funkcji gospodarczych, kształcenia, wypoczynku. Założenie to znalazło częściowe potwierdzenie w wynikach studiów empirycznych nawiązujących do tej koncepcji (Hall, Hay 1980; Kawashima, Korcelli 1982).

W wyznaczaniu funkcjonalnych regionów miejskich przyjmowano z reguły zasięg intensywnych dojazdów do ośrodka miejskiego jako cechę diagnostyczną, przy czym istniały różnice pod względem granicznej wielkości tych ośrodków; w przypadku niektórych krajów (np. Szwecji, Danii) obok regionów miejskich zostały zidentyfikowane regiony wiejskie, nie objęte strefami dojazdów do pracy do dużych oraz średniej wielkości miast.

Podobnie jak w przypadku koncepcji dziennych systemów miejskich, koncepcja funkcjonalnych regionów miejskich nie uwzględniała specyficznej pozycji dużych miast – ośrodków metropolitalnych w przestrzennej strukturze osadnictwa. Hierarchiczny układ regionów pojawił się co prawda w kilku pracach, dotyczących m.in. wschodnich Niemiec (Kroenert 1982) oraz Węgier

(Lacko 1982), nie znalazło to jednak odzwierciedlenia w uogólnieniach wyników studiów porównawczych.

M. Hirvonen (1982) zaobserwował, iż spośród wyróżnionych przez niego 24 funkcjonalnych regionów w Finlandii jedynie region Helsinek może być uznany za region metropolitalny. Ta konstatacja jest dobrą ilustracją relacji występujących między pojęciami regionu metropolitalnego i funkcjonalnego regionu miejskiego, wskazując na szerszy zakres drugiego z tych pojęć. Warunkiem przyjęcia tej interpretacji jest jednak określenie zasięgu regionu funkcjonalnego na podstawie układów powiązań gospodarczych i społecznych, powiązań wykraczających poza strefę dojazdów do pracy – codziennej interakcji w przestrzeni. Tymczasem w wielu miarodajnych, współczesnych studiach porównawczych dotyczących miast i regionów (por. Cheshire, Gornostaeva 2002) pojęcie funkcjonalnego regionu miejskiego jest stosowane w odniesieniu do przestrzennych zasięgów lokalnych, lub subregionalnych rynków pracy.

Częściowe uporządkowanie relacji między wymienionymi wyżej pojęciami wynika pośrednio z prowadzonych w ostatnich latach prac programu badawczego ESPON (*European Spatial Planning Observation Network*). W projekcie ESPON 1.1.1. (2004), dotyczącym roli obszarów zurbanizowanych jako węzłów policentrycznego rozwoju, przestrzennymi jednostkami analizy były funkcjonalne obszary miejskie (FUA – *Functional Urban Area*), obejmujące miasta liczące co najmniej 50 tysięcy mieszkańców (w krajach o niskiej gęstości zaludnienia graniczną wielkością było 20 tysięcy mieszkańców) oraz otaczające je jednostki administracyjne, powiązane z miastami dojazdami do pracy. FUA dużych ośrodków miejskich (minimum 0,5 miliona mieszkańców), pełniące funkcje wysokiej rangi, zostały określone jako *Metropolitan European Growth Area* (MEGA). Zwraca uwagę przyjęcie w obydwu przypadkach terminu „obszar”, nie zaś „region”. Granicami FUA, jak również MEGA są bowiem zasięgi lokalnych rynków pracy, nie zaś strefy oddziaływania w zakresie pełnionych (tzn. innych niż funkcja rynku pracy) funkcji społecznych i gospodarczych. Jednostki te nie zostały uznane za regiony funkcjonalne.

Relacja między pojęciami funkcjonalnego obszaru miejskiego oraz funkcjonalnego regionu miejskiego jest analogiczna do tej, która łączy pojęcia obszaru metropolitalnego i regionu metropolitalnego. FUA można interpretować jako codzienne systemy miejskie, natomiast ich podzbiór – MEGA jako obszary (nie zaś regiony) metropolitalne. To ostatnie rozróżnienie odpowiada przeważającej w Europie regule, zgodnie z którą zarówno pojęcie metropolii, jak i pojęcie obszaru metropolitalnego, jest odnoszone jedynie do dużych organizmów miejskich.

W omawianym projekcie podjęto także próby rozszerzenia zasięgu obszarów funkcjonalnych (podobnie jak czynił to B.J.L. Berry w przypadku codziennych systemów miejskich), a także łączenia sąsiadujących ze sobą FUA, które, zdaniem autorów, mogą tworzyć zintegrowane rynki mieszkaniowe i rynki pracy. Jednostki te określono mianem potencjalnych strategicznych horyzontów miejskich (PUSH – *Potential Urban Strategic Horizons*) oraz potencjalnych policentrycznych obszarów integracji (PIA – *Potential Polycentric Integration Areas*). W gęsto zasiedlonych, silnie zurbanizowanych krajach Europy obszary te pokrywają niemal całe terytorium. Nie stanowią one jednak odpowiedników regionów metropolitalnych, nie są również utożsamiane z funkcjonalnymi regionami miejskimi. Jednostki te nie były zresztą wykorzystywane w analizach prowadzonych w kolejnych fazach programu (por. ESPON 1.4.3. 2007), których celem była weryfikacja i rozszerzenie uzyskanych wyników.

Roderick McKenzie (1933, s. 84), określając przestrzenne zasięgi oddziaływania metropolii, jednoznacznie odróżniał pojęcia: *metropolitan area* oraz *trade area*. Pierwsze definiował jako: „terytorium, na którym jest prowadzona codzienna gospodarcza i społeczna działalność mieszkańców, oparta na wspólnym systemie lokalnych instytucji. Jest to w zasadzie strefa dojazdów (*commutation area*) do, oraz z głównego ośrodka i odpowiada na ogół zasiedlonemu obszarowi, na którym usługi publiczne, takie jak zaopatrzenie w wodę, energię, urządzenia sanitarne stanowią wspólny problem”. Drugie z kolei, to „bardziej rozległe terytorium oddziaływania miasta, dla którego miasto jest głównym rynkiem i ośrodkiem finansowym”.

Chociaż zakres tych pojęć ulegał w pewnym stopniu zmianom w ciągu następnego dziesięciolecia, rozróżnienie między nimi pozostaje aktualne i bywa we współczesnych badaniach miejskich i regionalnych nadal akcentowane. D. Pumain (2000), pisząc o dwóch poziomach obserwacji procesów zachodzących w miastach i systemach miast podkreśla, że chociaż technologia oraz struktura celów w mobilności cyklu dziennego ulegają przemianom, średnia długość czasu poświęcanego na codzienne, dwu- lub wielokierunkowe przejazdy pozostaje w zasadzie stała, oscylując w przedziale od jednej do dwóch godzin.

Przestrzenne zasięgi codziennych systemów miejskich, w tym zasięgi obszarów metropolitalnych, także w warunkach społeczeństwa informacyjnego, podlegają ograniczeniom. Barrierami, oprócz ograniczeń wynikających z bilansu czasu, są pod tym względem wzrastające koszty energii (tego czynnika nie uwzględniano jeszcze na początku lat 70.) oraz przemiany demograficzne – proces starzenia się ludności. Z drugiej strony, liczne rodzaje interakcji przestrzennych, zwłaszcza powiązania o charakterze hierarchicznym, mają relatywnie trwałe wymiar regionalny. Stąd możliwości objaśnienia, w ramach koncepcji odwołujących się do codziennego cyklu mobilności

przestrzennej, struktur i procesów występujących w skali regionów miejskich, w tym regionów metropolitalnych, pozostają niepełne.

2.5. KONCEPCJA REGIONU METROPOLITALNEGO A TEORIA MIEJSC CENTRALNYCH

Praca R.D. McKenziego (1933) ukazała się w tym samym roku, co klasyczny traktat W. Christallera *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, jednak wzajemne oddziaływanie tych ujęć teoretycznych, które, pomimo wielu różnic, łączy dążenie do wyjaśnienia ogólnych reguł rządzących przestrzenną strukturą osadnictwa miejskiego w skali regionalnej, jak również w skali krajowej, było stosunkowo niewielkie (por. O.D. Duncan et al. 1960).

P.E. Lloyd i P. Dicken (1972, s. 42–43), omawiając prace przyjmujące za podstawę teorię miejsc (ośrodków) centralnych, zwrócili uwagę na zbieżność wyników studium D.E. Bogue'a (1949), dotyczących zróżnicowania sektorowego w przestrzennej strukturze działalności gospodarczej, z wynikami uzyskanymi hipotetycznie przez A. Löscha (1944). Regiony metropolitalne w ujęciu Bogue'a mogą być traktowane, zdaniem tych autorów, jako empiryczne odpowiedniki przedstawionego przez Löscha systemu powiązań skupiających się w ośrodku metropolitalnym.

Na inny, istotny wątek współzależności obydwu koncepcji zwrócił uwagę B.J.B. Berry (1960). Analizując zmiany w strukturze i zakresie funkcji pełnionych przez miejscowości położone w peryferyjnej strefie obszaru metropolitalnego, wskazał on na zjawisko cienia metropolii (*metropolitan shadow*), mianowicie na częściowy zanik funkcji centralnych małych miast, głównie funkcji rzędów wyższych niż funkcje powszednie, funkcji miast wchłanianych przez obszar metropolitalny. Autor ten doszedł do wniosku, iż stanowi to aspekt szerszego zjawiska, jakim jest dominacja metropolii w regionie, ta ostatnia natomiast odzwierciedla bardziej ogólny proces koncentracji zachodzący w systemie miejsc centralnych. Proces ten jest następstwem wzrostu przestrzennej dostępności, a w następstwie tego – przestrzennej mobilności mieszkańców. Wzrost przestrzennej dostępności skłania konsumentów do wyboru ośrodków oferujących większą różnorodność oraz bardziej wyspecjalizowany poziom dóbr i usług. Wynikiem tego jest osłabienie funkcji i stopniowe wypadanie miejscowości najniższych rzędów z systemu.

Z tym właśnie czynnikiem, wywołującym przemiany w systemie ośrodków centralnych, było związane zjawisko dominacji metropolii w przestrzeni kraju i regionu. W koncepcji regionu metropolitalnego dotyczyło ono zresztą szerszego zakresu pełnionych przez miasta funkcji gospodarczych, a także funkcjonowania instytucji społecznych. Jak pisał R.D. McKenzie (1933, s. 60) „...ten nowy typ społeczności regionalnej, wyłaniający się z dawnego układu

częściowo niezależnych jednostek osadniczych, jest bezpośrednim efektem rozwoju transportu samochodowego – jego oddziaływania na relacje przestrzenne”.

John R. Borchert (1967) w często przytaczanym studium – *American metropolitan evolution* – wymienił jednak kilka innych ważnych czynników decydujących o szybkim wzroście znaczenia dużych ośrodków miejskich w organizacji przestrzeni, gospodarki i życia społecznego. Jednym z tych czynników, istotnym już w latach dwudziestych ubiegłego wieku w Stanach Zjednoczonych, a następnie w Europie, był rozwój transportu lotniczego, który z konkurencji o funkcje wyższego rzędu eliminował większość małych i średniej wielkości miast. Pojawiały się jednocześnie nowe funkcje tego typu, jako wyraz zmian proporcji międzysektorowych w gospodarce i jej ogólnego rozwoju, na co z kolei oddziaływał postęp technologiczny w procesach produkcji, rozwój demograficzny, przemiany społeczne i instytucjonalne. Zwiększała się, na poziomie kraju i dużych regionów, selektywność w wyborze lokalizacji i koncentracja w zagospodarowaniu przestrzeni.

Dominacja metropolii oznacza formowanie się struktur przestrzennych oraz powiązań nakładających się na zastany układ osadniczy i częściowo ten układ przekształcających. Koncentracja w systemie miejsc centralnych stanowi jeden z wymiarów tego procesu. Implikuje ona zmniejszanie się liczby miejscowości, jak i liczby szczebli ich hierarchii, a także zasadniczy wzrost znaczenia i wielkości ośrodków najwyższego rzędu¹².

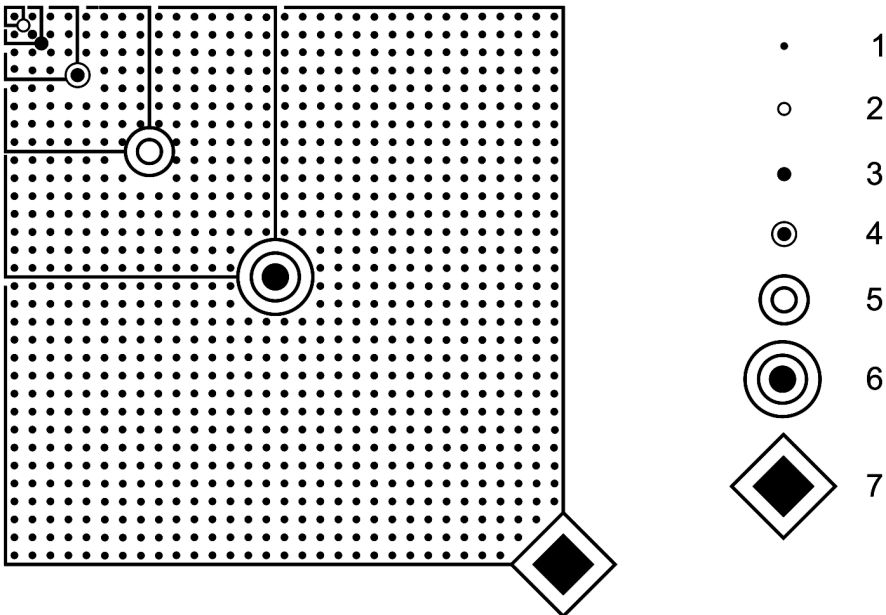
W strukturze przestrzennej regionu metropolitalnego, według koncepcji D.J. Bogue'a, występują jedynie trzy szczeble hierarchii: ośrodek metropolitalny, ośrodki subdominujące (odpowiedniki ośrodków subregionalnych) oraz pozostałe miasta. Jest to jednak układ silnie uproszczony, nieodzwierciedlający złożonego charakteru funkcji centralnych oraz relacji między pełniącymi te funkcje miastami (por. Berry 1967). Bogue wyróżniał co prawda cztery kategorie ośrodków metropolitalnych, określonych na podstawie liczby mieszkańców, założył jednak brak występowania zależności hierarchicznych w obrębie tego silnie zróżnicowanego pod względem wielkości zbioru miast. Zagadnieniu hierarchii miast koncepcja ta nie poświęcała zresztą wiele uwagi. Brak w niej także wskazania kierunków przekształceń struktury przestrzennej regionu; to zagadnienie miało być przedmiotem dalszych studiów¹³. Choć tej problematyce poświęcono w późniejszych okresach wiele prac badawczych,

¹² Zmniejszanie się liczby miejscowości jest procesem dobrze udokumentowanym w literaturze naukowej (por. np. Robson 1973). Wskazał na to także W. Christaller (1933), podając (za Buecherem), że w Niemczech w średniowieczu przypadało średnio jedno miasto na 4,3 mile kwadratowe.

¹³ Jak wspomniano wcześniej, Bogue planował rozszerzenie swojego studium na lata 1930–1950.

nie nawiązywały one do pierwotnej koncepcji regionu metropolitalnego – koncepcji dominacji metropolii. Z drugiej strony, teoria miejsc centralnych dowiodła swojej żywotności, skupiając zainteresowanie wielkiej liczby badaczy i generując liczne uogólnienia, jak również oceny ich wartości poznawczej (por. m.in. Berry, Horton 1970; R. Domański 1983; także: Maik 1988; Nowosielska 1992; Sokołowski 2006).

Śpośród badań pośrednio nawiązujących do koncepcji regionu metropolitalnego, przyjmujących teorię ośrodków centralnych za punkt odniesienia, należy wymienić prace A.K. Philbricka (1957a; 1957b). Wprowadził on szeroką interpretację pojęcia funkcji centralnych, zaliczając do nich m.in. funkcje węzłów przeładunkowych oraz gospodarcze funkcje kontrolne. W klasyfikacji Philbricka występuje siedem rzędów hierarchii miast oraz odpowiadających im kategorii funkcji. Trzy najwyższe rzędy to ośrodki metropolitalne, wypełniające, odpowiednio, funkcje: wymiany, kontrolne oraz strategiczne (*leadership*), w skali: regionów metropolitalnych, makroregionów oraz w skali ogólnokrajowej (ryc. 7).

Ryc. 7. Funkcje ośrodków metropolitalnych w przestrzennej hierarchii miast Ośrodki o funkcjach: 1 – konsumpcyjnych, 2 – handlu detalicznego, 3 – handlu hurtowego, 4 – transportu, 5 – wymiany, 6 – kontroli, 7 – przywództwa (źródło: na podstawie Philbrick 1957b)

Fig. 7. Functions of metropolitan centers within spatial urban hierarchy (source: based on Philbrick 1957)

2.6. REGION METROPOLITALNY A REGION SPOŁECZNO-EKONOMICZNY

W literaturze geograficznej pojęcie regionu metropolitalnego pojawiło się później niż inne pojęcia powstałe na gruncie chicagowskiej szkoły ekologii społecznej miasta¹⁴, jako że w pracach socjologicznych kryło się ono pod pojęciem społeczności metropolitalnej. Niemniej, wypełnia ono kryteria odnoszące się do regionu węzłowego, lub regionu funkcjonalnego, a w jej obrębie do regionu miejskiego, zawarte w klasycznej definicji D. Whittleseya (1954)¹⁵.

Na znaczenie koncepcji regionu metropolitalnego w badaniach nad przestrzenną strukturą gospodarki zwrócił natomiast stosunkowo wcześniej uwagę Walter Isard, przyjmując, iż regiony metropolitalne stanowią właściwy układ odniesienia w hierarchicznych analizach struktury nakładów i wyników (*input-output*). Alokacja nakładów i wyników pomiędzy tymi regionami, charakteryzującymi się określonym stopniem wewnętrznego zbilansowania gospodarki, może być uzupełniona analizą przepływów na poziomie wewnątrzregionalnym – pomiędzy subregionami lub poszczególnymi ośrodkami miejskimi (Isard 1951; Isard i in. 1960, s. 668).

Kazimierz Dziewoński (1961), w pracy poświęconej teorii regionu ekonomicznego, wskazał na względny charakter wewnętrznego zbilansowania gospodarki regionalnej, które powinno dotyczyć co najmniej jednej pary elementów wzajemnie się uzupełniających lub skojarzonych. Takie kryterium przy wyznaczaniu regionów metropolitalnych przyjął R.E. Dickinson (1934; 1947). W ujęciu D.J. Bogue'a (1949) natomiast, zbilansowanie działalności gospodarczej w skali regionu stanowiło założenie zewnętrzne, przy czym jego relatywny charakter wynikał m.in. z profili i zasięgu oddziaływania funkcji występujących na obszarach położonych w sektorach łączących ośrodki metropolitalne.

W pracach Komisji Metod Regionalizacji Ekonomicznej MUG (*Methods of economic regionalization*, 1964) pojęcie regionu metropolitalnego pojawiało się w rozważaniach na temat regionów funkcjonalnych. Specyficzne funkcje ośrodków metropolitalnych identyfikowano jako redystrybucję, na poziomie regionalnym i krajowym, własnych produktów ośrodków oraz ich

¹⁴ Nie występuje ono w: *American geography: inventory and prospects* – dziele podsumowującym dorobek geografii amerykańskiej (James, Jones, red. 1954). Praca R.E. Dickinsona (1934) była pod tym względem jednym z wyjątków.

¹⁵ Zgodnie z tą definicją: „Regiony węzłowe są jednorodne pod względem wewnętrznej struktury lub organizacji. Struktura ta obejmuje ośrodek (*focus*) lub ośrodkę oraz otaczający obszar, powiązany z ośrodkiem liniami cyrkulacji. Na przykład miasto i jego zaplecze gospodarcze (*trade area*) stanowią wielocephowy region węzłowy” (Whittlesey 1954, s. 37).

zaplecza (*hinterland*), a także, w nawiązaniu do prac R.E. Dickinsona oraz O.D. Duncana, jako funkcje ośrodków finansowych. Zaznaczono także, że regiony funkcjonalne (węzłowe) mają z reguły charakter regionów społeczno-ekonomicznych.

Andrzej Wróbel (1965, s. 50–55), pisząc o pojęciu regionu ekonomicznego, omawia szczegółowo koncepcje regionu miejskiego, jako podstawowego typu regionu funkcjonalnego, powołując się m.in. na prace R.E. Dickinsona (1947), który definiował region ekonomiczny w kategoriach integracji stosunków ludzkich w przestrzeni, następującej w warunkach określonych przez układy sieci komunikacyjnych oraz ośrodków miejskich. A. Wróbel przytacza także opinie R.D. McKenziego na temat interpretacji pojęcia regionu, jako jednostki przestrzennej, na obszarze której działalność gospodarcza i społeczna jest zintegrowana wokół węzłowego ośrodka gospodarczego i administracyjnego. Jest to definicja przyjęta w klasycznej koncepcji regionu metropolitalnego.

W ujęciu twórców tej koncepcji – R.D. McKenziego (1933), R.E. Dickinsona (1934, 1947), D.J. Bogue'a (1949) – integrację działalności gospodarczej i społecznej wyrażały miarodajne dla ówczesnego stadium rozwoju wskaźniki, odnoszące się w pierwszym rzędzie do pośrednictwa finansowego oraz handlu hurtowego, jak również działalności wydawniczej, w tym zasięgu cyrkulacji prasy (por. Florence 1955). Wskaźniki te odnosiły się także do rozmieszczenia ludności oraz struktury sieci osadniczej. W tym ujęciu region metropolitalny spełniał niewątpliwie kryteria regionu społeczno-ekonomicznego. Jego ówczesna koncepcja jedynie w części odpowiada natomiast współczesnej koncepcji regionu (Chojnicki 1996; por. także Dutkowski 2008) jako terytorialnego systemu o złożonej strukturze i dynamice, a także zdolności do samoorganizacji.

* * *

W podsumowaniu należy zwrócić uwagę na następujące, podstawowe cechy regionu metropolitalnego, ujęte w klasycznej koncepcji dominacji metropolii w przestrzeni:

a) Region metropolitalny jest całością funkcjonalną, zdominowaną przez duży ośrodek miejski, którego rola w organizacji przestrzeni wynika z wysokiego stopnia specjalizacji w zakresie produkcji dóbr i usług oraz ich dystrybucji. W ośrodku metropolitalnym koncentrują się przepływy towarowe, transakcje finansowe, jak również kształtujące się w oparciu o funkcje gospodarcze powiązania społeczne.

b) Metropolie dominują w organizacji gospodarki i życia społecznego w zaawansowanym technologicznie stadium rozwoju społeczeństw. Rozwój regionów metropolitalnych oznacza powstawanie struktur przestrzennych

oraz powiązań nakładających się na zastany układ osadniczy, stanowiąc jeden z wymiarów ogólnego procesu koncentracji zachodzącego w systemie miejsc (ośrodków) centralnych.

c) Funkcjonalną integrację metropolii i regionu odzwierciedla przestrzenny układ zróżnicowania ludności oraz terytorialny podział pracy. Charakterystyczne cechy struktury przestrzennej regionu metropolitalnego to malejąca wraz z odległością od ośrodka gęstość zaludnienia i intensywność zagospodarowania (przy zróżnicowaniu gradientu spadku w układzie sektorowym) oraz występowanie ośrodków subdominujących.

d) Istnieje czytelne rozróżnienie pomiędzy zasięgiem regionu definiowanym jako terytorium oddziaływania metropolii w zakresie funkcji gospodarczych i powiązań społecznych, a zasięgiem obszaru metropolitalnego, stanowiącego strefę codziennej działalności i przestrzennej mobilności jego mieszkańców. W koncepcjach zakładających postępującą integrację tych dwu zasięgów, przy uwzględnieniu miast średniej wielkości jako ośrodków regionów funkcjonalnych, specyficzna pozycja metropolii w przestrzennej strukturze osadnictwa i gospodarki nie jest w pełni uwypuklona.

3. REGION METROPOLITALNY JAKO SKŁADNIK SYSTEMU OSADNICZEGO

3.1. REGIONY METROPOLITALNE W TEORII SYSTEMU OSADNICZEGO

Pojawienie się, a następnie rozwój teorii systemu osadniczego (systemu miast)¹⁶ przyniosło zmianę spojrzenia na relacje między dużym miastem – metropolią a otaczającym ją regionem, jej zapleczem, obszarem oddziaływania, jak również nowy sposób interpretacji powiązań pomiędzy miastami w skali regionalnej. Powstaje pytanie, czy i w jakim stopniu koncepcja regionu metropolitalnego, jako przestrzenie ciągłego obszaru, wykraczającego poza zasięg codziennych kontaktów mieszkańców, charakteryzującego się występowaniem więzi gospodarczych i społecznych o istotnym znaczeniu, więzi skupiających się w głównym ośrodku miejskim regionu – ośrodku metropolitalnym, ma cechy odtwarzalności w świetle nowych koncepcji badawczych oraz wyników prac empirycznych, przyjmujących te nowe koncepcje za punkt odniesienia. Czy za nowymi pojęciami można zidentyfikować istotne treści, w tym struktury przestrzenne związane z pojęciem regionu metropolitalnego w jego pierwotnej postaci.

Teorii systemu osadniczego (systemu miast), jej genezie, strukturze i założeniom poświęcono wiele znanych, wielokrotnie przytaczanych prac, w tym liczne prace polskich autorów, którzy do teorii tej wnieśli znaczny wkład (por. m.in. Chojnicki 1974; R. Domański 1980; Dziewoński 1970, 1971a; Maik 1988). W jej treść weszły ujęcia teoretyczne wcześniej powstałe i stosowane w badaniach nad miastami i sieciami miast. W. Maik (1988) określa je mianem klasycznych programów badawczych: christallerowskim, analizy funkcjonalnej miast oraz programem regionalno-miejskim. Ten ostatni program, w którym mieszczą się koncepcje i związane z nimi empiryczne studia nad regionami metropolitalnymi, wniósł do rozwoju teorii systemu osadniczego, zdaniem tego autora, interpretację relacji między zjawiskami i procesami zachodzącymi w skalach krajowej i regionalnej, a przez to analizę struktury

¹⁶ Relacje między pojęciami systemu osadniczego i systemu miast (systemu miejskiego) były różnie interpretowane. W zasadzie to pierwsze jest pojęciem szerszym, jednak teoria systemu osadniczego oraz teoria systemu miast to ta sama teoria. Autorzy stosujący pojęcie systemu osadniczego rzadko ujmowali w jego ramach osadnictwo wiejskie. Systemy osadnicze to termin przyjęty w pracach i publikacjach organizacji międzynarodowych, w tym ONZ-etu, HABITAT-u, a także Międzynarodowej Unii Geograficznej. Autorzy amerykańscy, brytyjscy, francuscy, niemieccy stosują częściej termin systemy miejskie lub systemy miast.

systemu osadniczego; uporządkowany opis procesu przekształcania się miasta w aglomerację miejską i obszar metropolitalny oraz związane z tym pojęcia pola miejskiego, dziennego systemu miejskiego i funkcjonalnego regionu miejskiego; jak również dogodny przestrzenny układ odniesienia w badaniu procesów urbanizacji, w tym migracji występujących w ramach systemu osadniczego.

Wniósł on także, co należy dodać, zwrócenie uwagi na współzależność rozwoju miast różnych typów oraz analizę roli ekonomicznych i społecznych czynników i kierunków transformacji tradycyjnej sieci osadniczej. Dotyczy to zarówno christallerowskiej sieci miejsc centralnych, jak i sieci miast pełniących inne, wyspecjalizowane funkcje, wskazane przez C.D. Harrisa i E. Ullmana w traktacie *The nature of cities* (1945) – funkcje węzłów transportowych, ośrodków przemysłowych, wydobywczych, administracyjnych, rekreacyjnych; sieci przekształcających się, w wyniku stopniowej integracji, w regionalne i krajowe systemy miast.

3.2. REGIONY METROPOLITALNE JAKO REGIONALNE PODSYSTEMY KRAJOWEGO SYSTEMU OSADNICZEGO

Brian J.L. Berry (1973, s. 7–10) określił rolę regionów miejskich w procesie rozwoju gospodarczego jako macierzy, poprzez którą następuje integracja gospodarki przestrzennej kraju. W przypadku Stanów Zjednoczonych zastąpiły one wcześniejszy układ – dychotomiczny podział terytorium kraju na główny region gospodarczy (*heartland*) i obszary jego zaplecza surowcowego (*hinterland*). Dwa główne składniki organizacji działalności gospodarczej w przestrzeni to, według tego autora: (a) system miast uporządkowanych zgodnie z hierarchią pełnionych funkcji, oraz (b) odpowiadające tym ośrodkom, otaczające je strefy oddziaływania. W tak zorganizowanym systemie impulsy zmian w gospodarce postępują równocześnie na trzech płaszczyznach, a mianowicie: z głównych metropolii krajowych (*heartland metropoli*) do regionalnych ośrodków metropolitalnych; z ośrodków wyższych poziomów do miast niższych szczebli w hierarchii systemu, zgodnie z regułą hierarchicznej dyfuzji; oraz z ośrodków miejskich do otaczających je stref, w postaci „efektów rozprzestrzeniania się” (*spread effects*). Szczególną rolę w tym procesie pełnią regiony ukształtowane wokół ośrodków metropolitalnych, których potencjał ludnościowy (co najmniej 250 tysięcy mieszkańców w obszarze metropolitalnym i ponad milion w regionie jako całości), wyposażenie infrastrukturalne oraz skala i zróżnicowanie funkcji gospodarczych i społecznych, mogą generować samopodtrzymujące mechanizmy wzrostu.

Larry S. Bourne (1975, s. 12) ujął przestrzenną strukturę systemu osadniczego kraju w następujący, trzystopniowy schemat:

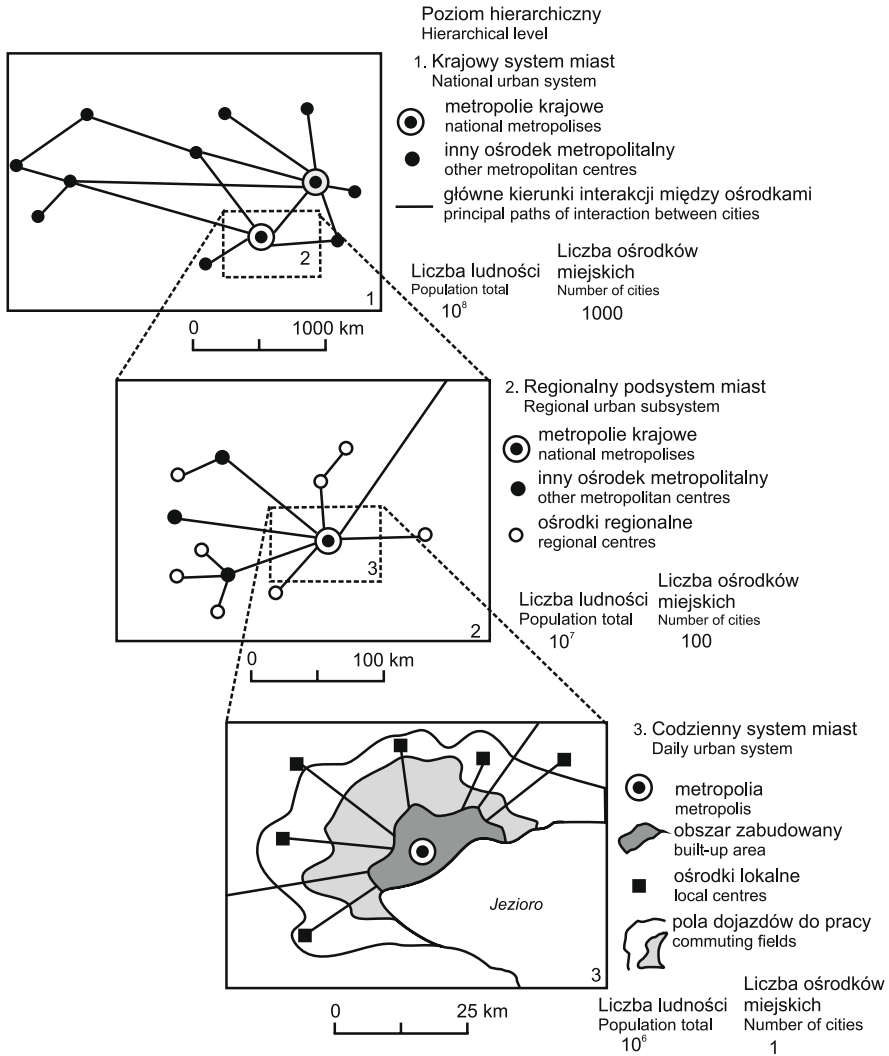
a) system krajowy, zdominowany przez ośrodki metropolitalne i charakteryzujący się istnieniem szczebli hierarchii miast zgodnych z ich wielkością, przy wzrastającej w regularny sposób liczbie ośrodków zajmujących poszczególne poziomy, wraz z malejącą liczbą ich mieszkańców;

b) regionalne podsystemy (*regional subsystems*) miast usytuowane w obrębie (*nested within*) systemu krajowego, charakteryzujące się podobnym, lecz mniej wyraźnie zróżnicowanym układem hierarchicznym, zwykle zorganizowanym wokół pojedynczego ośrodka metropolitalnego, w którym to układzie wielkości miast są mniejsze i maleją szybciej wraz z przesuwaniem się w dół szczebli hierarchii niż ma to miejsce w systemie krajowym;

c) zawarte w obrębie tych podsystemów lokalne, lub codzienne systemy miejskie (*daily urban systems*), stanowiące przestrzeń aktywności mieszkańców miast, rozrastające się wraz z rozszerzaniem się stref wpływów tych ośrodków, włączaniem do niej i reorganizacją otaczających obszarów. W przypadku małych krajów poziomy (2) i (3) mogą być przy tym trudne do rozróżnienia, natomiast w dużych krajach, mogą występować obok nich także poziomy pośrednie.

Przestawiona przez L.S. Bourne'a struktura systemu osadniczego określa jednoznacznie miejsce regionów metropolitalnych, a ściślej ujmując regionalnych systemów (lub podsystemów) miast, zorientowanych wokół ośrodków metropolitalnych, jako pośredniego szczebla organizacji przestrzennej osadnictwa, usytuowanego pomiędzy poziomem krajowym a poziomem lokalnym, obejmującym codzienne systemy miejskie¹⁷ (por. ryc 8).

¹⁷ Takie rozróżnienie zostało przyjęte także w niniejszej pracy (por. rozdział 1.3).

Ryc. 8. Region metropolitalny w koncepcji krajowych systemów osadniczych wg L.S. Bourne'a (źródło: na podstawie Bourne 1975)

Fig. 8. Metropolitan regions in the concept of national settlement systems (source: based on Bourne 1975)

Kazimierz Dziewoński (1972, 1975, 1986), uznawany za twórcę koncepcji krajowych systemów osadniczych¹⁸, charakteryzując strukturę systemu osadniczego akcentował jej nieciągły przestrzennie wymiar. Na podstawie prac

¹⁸ Profesor Kazimierz Dziewoński zorganizował, określił program badawczy i kierował pracami Komisji Krajowych Systemów Osadniczych Międzynarodowej Unii Geograficznej w latach

dotyczących systemu osadniczego Polski wyróżnił on: podsystem aglomeracji miejskich, regionalne podsystemy osadnicze oraz lokalne zespoły osadnicze, wskazując, iż kształtowanie się systemu krajowego prowadzi do intensyfikacji wzajemnych powiązań między dużymi miastami¹⁹.

Z kolei, podsumowując wyniki programu międzynarodowych badań porównawczych poświęconego systemom krajowym K. Dziewoński zidentyfikował, jako składniki ich struktury, wzajemnie nakładające się zbiory miast tworzących: a) hierarchicznie zróżnicowane podsystemy miejscowości centralnych; b) podsystemy ośrodków miejskich o funkcjach wyspecjalizowanych (w tym funkcjach produkcyjnych) na poziomie krajowym lub ponadkrajowym; c) podsystemy ośrodków osadniczych oparte na więziach społecznych i kulturowych.

Wśród podsystemów miast funkcjonalnie wyspecjalizowanych autor ten wymieniał system głównych ośrodków miejskich danego kraju. Ośrodki te pełnią funkcje wyspecjalizowane w skali kraju, a jednocześnie funkcje powszechne o zasięgu regionalnym i makroregionalnym. Oto ich definicja: „główne miasta stanowią węzły – przeguby w gospodarce i strukturze przestrzennej kraju, poprzez które funkcje i zadania ogólnonarodowe ulegają przekształceniu na funkcje i zadania makroregionalne (lub regionalne) oraz odwrotnie, te ostatnie podlegają integracji w skali kraju, tj. narodu i państwa” (Dziewoński 1990, s. 204).

Tak określona rola głównych miast w gospodarce i organizacji przestrzennej kraju jest bardzo bliska funkcji, jaką O.D. Duncan i jego współpracownicy (1960) przypisywali ośrodkom metropolitalnym, których wzajemna współzależność z jednej strony, a powiązania funkcjonalne z otaczającymi je regionami z drugiej, przyjęli za podstawę analizy gospodarki przestrzennej Stanów Zjednoczonych. System głównych miast w ujęciu K. Dziewońskiego to, stosując przyjętą współcześnie terminologię, system ośrodków metropolitalnych pełniących wysokiego rzędu funkcje gospodarcze i społeczne zarówno o zasięgu krajowym, jak i zasięgu regionalnym.

1976–1984. Jest on autorem podstawowych publikacji w tym zakresie zarówno w polskich, jak i w zagranicznych wydawnictwach naukowych.

¹⁹ Wyróżnienie podsystemu aglomeracji miejskich miało w ujęciu K. Dziewońskiego (1975) charakter tezy, a w odniesieniu do Polski dotyczyło przewidywanych przez autora kierunków rozwoju i przekształceń systemu osadniczego do ok. 2000 roku. Z. Rykiel (1978, 1985) wysunął wnioski, na podstawie wielozmiennej analizy zróżnicowań społecznych i gospodarczych, przeprowadzonej w skali powiatów według danych spisu 1970 roku, że poszczególne aglomeracje nie tworzyły jednak wspólnego podsystemu, lecz wchodziły w skład regionalnych podsystemów osadniczych. Świadczyło to, zdaniem tego autora, o kierunku przekształceń systemu osadniczego Polski w układ podsystemów regionów miejskich.

W studiach empirycznych i przeglądowych, prowadzonych w ramach Komisji Krajowych Systemów Osadniczych Międzynarodowej Unii Geograficznej (por. Bourne, Sinclair, Dziewoński 1984), pojęcie dominacji metropolii było stosowane, chociaż nie odwoływano się bezpośrednio do związanych z tym pojęciem koncepcji badawczych. W pracach porównawczych Komisji została udokumentowana rola pełniona przez ośrodki metropolitalne w strukturze społecznych i ekonomicznych powiązań, tak krajowych jak i regionalnych, co dotyczyło krajów o różnej wielkości i gęstości sieci osadniczej, jak i o różnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. I tak, w przypadku Australii (Whitelaw, Logan, McKay (1984, s. 88) akcentowany był wzrost udziału pięciu największych miast w liczbie ludności i potencjale gospodarczym kraju w latach 1947–1971, przy „znacznym zwiększeniu dominacji metropolii” na poziomie poszczególnych stanów. Podobnie, w przypadku Indii (Alam 1984) zjawisko dominacji ośrodków metropolitalnych w skali kraju, jak i w obrębie stanów, zostało uznane za jedną z głównych cech ogólnej struktury osadnictwa. Z kolei, we Francji następował wzrost pozycji metropolii regionalnych w zakresie funkcji kontrolnych, generowania innowacji, usług wysokiego rzędu, organizacji działalności gospodarczej i życia społecznego w skali regionalnej, wiązany z polityką państwa, zmierzającą do zmniejszenia dominacji Paryża w krajowym systemie miast (Dalmasso 1984). Krajową i regionalną dominację ośrodków metropolitalnych dokumentowano także między innymi w przypadku systemów osadniczych Portugalii (Lopez, Lilaia, Ferreira 1984) oraz Irlandii (Bannon 1984).

W studium dotyczącym systemu osadniczego Hiszpanii (Ferrer, Preceto 1984) podsystemy regionalne są identyfikowane z obszarami oddziaływania ośrodków metropolitalnych, wśród których wyróżniono metropolie krajowe (Madryt i Barcelonę), metropolie regionalne oraz subregionalne (por. ryc. 9). Regionalne systemy osadnicze zostały wyznaczone na podstawie przepływów transportowych między jednostkami administracyjnymi wysokiego rzędu (prowincjami). Podsystemy różnią się między sobą pod względem struktury osadnictwa, stopnia wewnętrznej integracji, a granice większości spośród nich są niedomknięte. W przypadku regionu Madrytu ukazany jest proces przestrzennej polaryzacji osadnictwa – rozwoju miast satelitarnych w strefie wewnętrznej, przy kurczeniu się i częściowym zaniku sieci miejscowości centralnych w zewnętrznych strefach regionu.

Na tle wymienionych studiów krajowych pojawia się zasadność pewnego rozszerzenia schematu dezagregacji krajowego systemu miast, podanego przez L.S. Bourne’a (1975). Zgodnie z ujęciem tego autora, w przypadku małych krajów przestrzenne zasięgi podsystemów lokalnych – dziennych systemów miejskich – mogą pokrywać się z zasięgami systemów regionalnych. Należy

w tym miejscu dodać, iż system regionalny może być także jednoznaczny z systemem krajowym – wówczas, gdy ten ostatni jest zdominowany przez jeden (zwykle stołeczny) ośrodek metropolitalny²⁰.

Ryc. 9. Miejskie podsystemy w systemie osadniczym Hiszpanii (źródło: Ferrer, Preceto 1984)

Fig. 9. Urban subsystems in the settlement system of Spain (source: Ferrer, Preceto 1984)

W jednej ze swoich wcześniejszych prac na temat koncepcji systemów osadniczych, K. Dziewoński (1972) przedstawił definicję regionalnego systemu osadniczego nawiązującą do reguł dotyczących statystycznych rozkładów wielkości miast, wprowadzonych przez J.Q. Stewarda i G.K. Zipfa. Przyjęła ona następującą postać: „jeśli zbiór miast i osiedli na pewnym obszarze

²⁰ Dotyczy to niewątpliwie, spośród krajów europejskich, na przykład Łotwy i Estonii. T. Tamaru (2000) wskazał na zmiany zasięgu regionu metropolitalnego Tallina w następstwie uzyskania przez Estonię niepodległości w 1991 roku. Jeśli idzie o przytoczone przykłady Portugalii oraz Irlandii, można mówić o subdominacji takich ośrodków, jak Porto i Cork.

reprezentuje regionalny system osadniczy, to zbiór ten, uporządkowany według wielkości poszczególnych osiedli, cechuje się charakterystycznym rozkładem, który może być uogólniony i określony matematycznie” (Dziewoński 1990, s. 152). Analogicznie jak w przypadku krajowego systemu miast, występowanie regularnego rozkładu sugeruje znaczny stopień domknięcia oraz integracji systemu regionalnego.

Regularność ta może przybierać różne formy, spośród których, oprócz form podstawowych, a mianowicie rozkładu logarytmiczno-normalnego (*rank-size distribution*) oraz rozkładu charakteryzującego się co najmniej dwukrotną przewagą największego miasta nad drugim co do wielkości ośrodkiem (*primate distribution*), wyróżniane są m.in. rozkłady pośrednie (Berry i Horton 1970), S-kształtne oraz wypukłe (Sheppard 1982). Rozkładowi cechującemu się dominacją największego miasta odpowiada struktura osadnictwa regionu metropolitalnego zgodna z klasyczną, omówioną w poprzednim rozdziale interpretacją tego pojęcia. Późniejsze ujęcia sugerują ewolucję tej struktury w kierunku rozkładu pośredniego typu.

3.3. REGION METROPOLITALNY W TEORII POLARYZACJI

Jeden z nurtów teorii biegunów wzrostu – teorii polaryzacji – reprezentowany przez prace J.-R. Boudeville’a (1978), J. Friedmanna (1972) oraz J. Lasuena (1973) (por. także Łoboda 1983) nawiązuje bezpośrednio do koncepcji systemów osadniczych, w tym do pojęcia regionu metropolitalnego. J.-R. Boudeville określa mianem regionu spolaryzowanego, regionu ekonomicznego o charakterze węzłowym „...zhierarchizowaną całość, złożoną z metropolii, jej satelitów i zdominowanych przez nie obszarów wiejskich. Jest to przestrzeń heterogeniczna, której różne części są wzajemnie komplementarne i utrzymują ze sobą, a zwłaszcza z biegunem dominującym, większą wymianę niż z tego samego rzędu biegunami regionów sąsiednich. Jest to więc miejsce wymiany dóbr, usług i informacji, której wewnętrzna intensywność jest w każdym punkcie większa od intensywności zewnętrznej. Region spolaryzowany jest zintegrowany” (cytat według Grzeszczaka 1999, s. 18).

Tak zdefiniowane pojęcie regionu spolaryzowanego jest bliskie stosowanemu przez D.J. Bogue’a (1949) pojęciu regionu metropolitalnego, odwołując się do relacji dominacji metropolii, a także ośrodków subdominujących, wobec pozostałych części regionu, przewagą powiązań wewnętrznych – lokalnych i regionalnych – nad powiązaniem zewnętrznymi. J.R. Boudeville odnosił tę strukturę regionu, cechującego się hierarchicznym, wielofunkcyjnym układem osadnictwa, do obszarów o stosunkowo niskiej gęstości sieci osadniczej.

Inną, bardziej zaawansowaną formą regionalnego układu osadniczego, występującą na obszarach intensywnie zasiedlonych, jest zgodnie z ujęciem J.-R. Boudeville'a region zurbanizowany (*la region urbaine*). Ten typ regionu charakteryzuje się wewnętrzną specjalizacją funkcjonalną; niehierarchicznym układem wewnętrznych powiązań oraz przestrzennej dyfuzji zjawisk społecznych i gospodarczych, w tym innowacji; tendencją do akumulowania i reinwestowania wytworzonych w regionie zasobów; silnym rozwojem infrastruktury technicznej; zastępowaniem migracji wewnętrznych codziennymi dojazdami. Najprostszą formą regionu zurbanizowanego, w koncepcji J.R. Boudeville'a, jest obszar metropolitalny (por. Grzeszczak 1999, s. 20).

Kazimierz Dziewoński, w pracy opublikowanej po raz pierwszy w 1981 roku, a zamieszczonej w zbiorze wydanym 1990 roku, omawiając w nawiązaniu do koncepcji J.-R. Boudeville'a systemy osadnicze wschodnich i zachodnich Niemiec, wskazał na występowanie form pośrednich między regionem spolaryzowanym a regionem zurbanizowanym. Stwierdził on także współwystępowanie tych form w obrębie systemu krajowego²¹. Pojęciu regionu spolaryzowanego bliskie jest, zdaniem K. Dziewońskiego, pojęcie funkcjonalnego regionu miejskiego (a zatem i regionu metropolitalnego), obejmującego duże miasto wraz ze strefą codziennej interakcji (codzienny system miejski) oraz bardziej rozległym obszarem wpływów – lokalnie i regionalnie dominujących powiązań gospodarczych. Taki region tworzy „wyraźnie skryształizowany system przestrzenny”. Z kolei, region zurbanizowany, charakteryzujący się wysoką gęstością zaludnienia oraz wysokim udziałem zatrudnienia w przemyśle i usługach, kształtuje się zwykle wokół co najmniej dwóch dużych ośrodków miejskich, przy czym zasięgi ich codziennej interakcji mogą się wzajemnie zażębiać (Dziewoński 1990, s. 212).

Pojęcie dominacji ośrodka metropolitalnego w skali regionalnej mieści się także w koncepcji J. Friedmanna (1972) – koncepcji gospodarczej i społecznej polaryzacji przestrzeni na jej trzon i peryferie (*core – periphery*). Obszar centralny, obejmujący wielkie miasto wraz z jego bezpośrednim zapleczem lub zespołem takich miast, jest interpretowany jako biegun wzrostu, którego dominacja kształtuje się w procesie generowania i kumulowania innowacji. W zakresie transmisji rozwoju gospodarczego zostaje ona umocniona w następstwie działania łańcuchów sprzężeń zwrotnych. H.W. Richardson (1980), nawiązując do prac J. Friedmanna, uwzględnił przy tym możliwość odwrócenia relacji dominacji (*polarization reversal*) w przestrzeni.

²¹ *Nota bene*, Prof. K. Dziewoński zaliczył aglomerację Berlina do form pośrednich, pomiędzy regionem spolaryzowanym, a regionem zurbanizowanym. Struktura przestrzenna, w tym funkcjonalna regionu metropolitalnego Berlina, cechująca się silną monocentrycznością, jak również dużym udziałem obszarów wiejskich, odpowiada jednak w pełni pojęciu regionu spolaryzowanego (por. m.in. Kujath 2005; Korcelli-Olejniczak 2009).

Rola innowacji w kształtowaniu się spolaryzowanych układów przestrzennych stanowi podstawę interpretacji przemian systemu miast przedstawioną w pracach J. Lasuena (1973). Zdaniem tego autora procesy powstawania oraz akceptacji innowacji technicznych i organizacyjnych koncentrują się współcześnie w dużych ośrodkach miejskich, są bowiem uwarunkowane skalą prowadzonej działalności gospodarczej, wielkością rynku i złożonością sieci powiązań. Dyfuzja innowacji w przestrzeni jest przy tym zgodna z hierarchiczną strukturą systemu miast; następuje utrwalenie tej struktury w wyniku skupiania się nowych, wyspecjalizowanych funkcji w miastach najwyższego rzędu – ośrodkach metropolitalnych. Zwiększa się dominacja tych ośrodków w skali krajowej oraz w skali regionalnej.

3.4. REGIONALNE ZASIĘGI POWIĄZAŃ W SYSTEMACH OSADNICZYCH

O ile pojęcie dominacji metropolii, tak w skali krajowej jak i regionalnej, zostało w pełni włączone do teorii systemu osadniczego (systemu miast), stanowiąc wkład do tej teorii wcześniejszych ujęć badawczych²², to przypisywane ośrodkom metropolitalnym w tej teorii zakresy funkcji i związane z nimi przestrzenne zasięgi powiązań ulegały zmianom, odzwierciedlającym przebieg ogólnych procesów społecznych i gospodarczych.

Jak pisał B.J.L. Berry (1973), począwszy od połowy ubiegłego stulecia (czyli od okresu, w którym koncepcja regionu metropolitalnego, powstała na gruncie ekologii społecznej, została rozwinięta przez D.J. Bogue'a, w postaci modelu struktury przestrzennej regionu), nastąpiły ważne przemiany wewnątrz sektora usług, którego udział w ogólnej strukturze zatrudnienia zwiększał się począwszy już od lat 20. Wyłonił się i gwałtownie rozwijał czwarty sektor gospodarki, w tym między innymi działalność badawcza i rozwojowa, wzrosła skala międzyregionalnych migracji niezwiązanych z czynnikiem pracy (zwłaszcza migracji osób w starszym wieku – *retirees migration*), zwiększyła się skala inwestycji oraz innych wydatków rządowych, podniósł się ogólny poziom dochodów i poziom życia ludności. Ponadto, w sektorze przemysłowym nastąpił szybki wzrost udziału zakładów i przedsiębiorstw charakteryzujących się swobodną (*footloose*) lokalizacją.

Zmiany te, zdaniem B.J.L. Berry'ego, doprowadziły do istotnych przekształceń krajowych systemów miast, jak również systemów regionalnych, przyniosły mianowicie odejście od tradycyjnego, ujętego w koncepcji bazy

²² Te wcześniejsze („klasyczne”, por. Maik 1988) ujęcia to zarówno koncepcja regionu metropolitalnego, jak i reguła rozkładu wielkości miast według ich kolejności (Zipf 1949) oraz związane z nią pojęcie prymatu (*primacy*) głównego ośrodka miejskiego w skali krajowej, jak również w skali regionalnej.

ekonomicznej, modelu relacji między miastem a jego zapleczem. W skali kraju (w tym przypadku – Stanów Zjednoczonych Ameryki), zmiany te znalazły wyraz w postaci zaniku tradycyjnego podziału terytorium na tron i peryferie (*heartland-hinterland*). W rezultacie tych zmian „...krajowy system osadniczy przybiera kształt zbioru w ogólnym zarysie wzajemnie podobnych regionów metropolitalnych, obejmujących przestrzeń kraju – współzależnych części całkowicie zurbanizowanego społeczeństwa” (Berry 1986, s. 438).

Na przemiany krajowych systemów osadniczych, postępujące w kierunku ich pewnej homogenizacji w skali międzyregionalnej, wskazywali także inni autorzy, m.in. Jacqueline Beaujeu-Garnier (1986) w przypadku Francji i Olof Wärneryd (1984) w odniesieniu do Szwecji, wiążąc te procesy ze wzrostem mobilności oraz szybkim rozwojem sfery usług publicznych. W świetle tych wniosków można stwierdzić, iż w dobie wysokiej przestrzennej mobilności społeczeństwa i jego gospodarczej działalności, poziom regionalny pozostał istotnym wymiarem powiązań funkcjonalnych w krajowym systemie osadniczym, powiązań skupiających się w ośrodkach metropolitalnych.

W tym samym okresie uwaga badaczy zwróciła się jednak w pierwszej mierze na międzyregionalne powiązania w systemach miast. Powiązania poziome, niehierarchiczne, występujące między miastami położonymi w różnych regionach, których znaczenie akcentował już O. Wärneryd (1968), stanowią jedną z cech odróżniających systemy od sieci miast. A. Pred (1973, 1975) uznał wzajemne powiązania funkcjonalne dużych miast – ośrodków metropolitalnych – za zasadniczy czynnik przekształcający strukturę systemów osadniczych. W modelu A. Preda rozwój tych ośrodków ma charakter procesu okrężnego i kumulatywnego, przy czym zasadnicza rola przypada w nim powiązaniom (w tym przepływowi informacji, decyzji, innowacji) wewnątrz dużych organizacji gospodarczych (a także agend rządowych), których jednostki są zlokalizowane w więcej niż jednym ośrodku metropolitalnym²³.

Z drugiej strony, liczne studia wskazują na domykanie się funkcjonalnych powiązań, zwłaszcza w sferze zjawisk społecznych, w granicach regionalnych, a ściślej – w obrębie regionów zdominowanych przez ośrodki metropolitalne lub aglomeracje miejskie. Dotyczy to między innymi przepływów migracyjnych (por. Rogers, Willekens 1986; z polskich prac: Rykiel, Żurkowska 1981).

Pisząc na temat podsystemu aglomeracji miejskich, jako składnika krajowego systemu osadniczego, K. Dziewoński (1975) odróżniał powiązania występujące między blisko wzajemnie położonymi aglomeracjami, prowadzące do ich integracji i powstania superaglomeracji, od relacji między

²³ Należy w tym miejscu przypomnieć, że D.J. Bogue (1949) dostrzegał znaczenie relacji zachodzących pomiędzy ośrodkami metropolitalnymi, jednak wyniki jego analiz wskazywały na większą intensywność powiązań wewnątrzregionalnych.

ośrodkami usytuowanymi w znacznej od siebie odległości. W tym drugim przypadku następuje między tymi ośrodkami specyficzny społeczny podział pracy i funkcji, będący podstawą powstania oraz rozwoju aglomeracji miejskich. W zaawansowanym stadium integracji systemu osadniczego może ukształtować się specjalizacja poszczególnych ośrodków w zakresie działalności sfery nauki i kultury, a także, w wyniku częściowej decentralizacji funkcji pełnionych przez ośrodek stołeczny, innych funkcji o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Wówczas można mówić o większej wadze powiązań między aglomeracjami w porównaniu ze znaczeniem ich oddziaływania w skali regionalnej.

L.S. Bourne (1975, s. 13–14) stwierdził, iż powiązania na poziomie krajowym mają w znacznej mierze charakter niematerialny, obejmując impulsy ekonomiczne – przepływy informacji i idei, natomiast przepływy towarów i ludzi dotyczą w większym stopniu skali regionalnej i lokalnej. W obrębie regionów, tzn. regionalnych systemów miast, koncentrują się liczne rodzaje przepływów związane z funkcjonowaniem administracji i usług publicznych. Powiązania ośrodków metropolitalnych z mniejszymi miastami regionu mogą być przy tym jedno- lub dwukierunkowe i odbywać się bezpośrednio lub za pośrednictwem ośrodków subregionalnych. Z kolei, na poziomie lokalnym – codziennych systemów miejskich – dominują przejazdy do pracy, szkół, usług, miejsc kontaktów społecznych. Wraz z rozwojem gospodarczym i społecznym następuje przy tym częściowe nakładanie się oraz przesuwanie zasięgów różnych typów powiązań. Ich współzależność jest cechą dojrzałych systemów osadniczych, o znacznym stopniu wewnętrznej integracji.

Systemowe podejście do dezagregacji powiązań funkcjonalnych, według ich przestrzennego zasięgu, zostało sformułowane w kontekście koncepcji bazy ekonomicznej miast. M. Jerczyński (1971, 1973), wyróżniając w kategorii funkcji egzogenicznych funkcje o charakterze powszechnym oraz funkcje wyspecjalizowane, przypisał tym pierwszym zasięg regionalny, natomiast drugim – zasięg krajowy (lub ponadkrajowy). Powiązania domykające się w skali regionalnej mają, zgodnie z tym ujęciem, w istocie charakter funkcji centralnych. Nie obejmują one w zasadzie powiązań występujących w obrębie sektora przemysłowego i związanych z nim usług, więzi akcentowanych w klasycznej koncepcji regionu metropolitalnego, jak również w niektórych nowszych koncepcjach, zwłaszcza teorii klastrów produkcyjnych M.J. Portera (2001).

Jeśli przyjąć, iż funkcje endogeniczne to te, których zasięgi domykają się w obrębie obszarów funkcjonalnych miast (nie zaś w granicach samych miast lub aglomeracji miejskich), wówczas ujawnia się pełna struktura przestrzenna funkcji, nawiązująca do trójdzielnej dezagregacji systemu miast na podsystemy – krajowy, regionalny oraz lokalny. Podobnie jak w koncepcji

Kazimierza Dziewońskiego (1986), na podsystem krajowy mogą przy tym składać się wzajemnie nakładające się sieci powiązań z zakresie określonych rodzajów funkcji wyspecjalizowanych, obejmujące podzbiory ośrodków miejskich różnej wielkości, położonych w różnych regionach.

Jak wynika z powyższych rozważań, powiązania w systemie osadniczym o zasięgu: regionalnym, międzyregionalnym (w tym interakcje występujące pomiędzy ośrodkami metropolitalnymi) oraz lokalnym (w tym domykające się w skali obszarów funkcjonalnych – codziennych systemów miejskich) nie mają charakteru alternatywnego, lecz są wzajemnie komplementarne (por. Korcelli 1978). Nie oznacza to utrzymywania się między nimi stałych proporcji. W okresie kilku dziesięcioleci, oddzielającym pojawienie się koncepcji regionu metropolitalnego – koncepcji dominacji metropolii w przestrzeni gospodarczej i społecznej – od sformułowania i rozwoju teorii systemu osadniczego, znaczenie powiązań międzyregionalnych, a także zasięg powiązań lokalnych wzrósł, tak w wymiarze bezwzględny jak i ujęciu relatywnym. Nastąpiło to jednak głównie jako efekt pojawienia się i rozwoju nowych funkcji oraz związanych z nimi interakcji gospodarczych i społecznych w przestrzeni. W skalach krajowej i regionalnej postępował proces koncentracji ludności i działalności gospodarczej w dużych miastach. Jednym z wymiarów tego procesu było opisywane już wcześniej przez B.J.L. Berry'ego (1960) zjawisko koncentracji funkcji centralnych na wyższych poziomach układu hierarchicznego miast. Równoległe przebiegały procesy dekoncentracji różnorodnych funkcji w skali obszarów metropolitalnych.

Z wyróżnianiem trzech podstawowych przestrzennych zasięgów powiązań w krajowych systemach osadniczych wydaje się być niezgodne identyfikowanie dwóch przedziałów-stref odległości czasowej, w których koncentrują się interakcje przestrzenne związane z przejazdami osób, a mianowicie kontakty o rytmie dziennym oraz kontakty o niższej częstotliwości, odzwierciedlające zarówno równorzędne, jak i hierarchiczne relacje funkcjonalne w systemie, kontakty wymagające przejazdów zamykających się w skali czasowej jednego dnia (Pumain 2000). O ile interakcje pierwszego rodzaju odnoszą się do poziomu lokalnego – codziennego systemu miejskiego, lub „przestrzeni dziennej” (por. Wärneryd 1984), to kontakty drugiego typu są najczęściej utożsamiane z powiązaniem między głównymi miastami – ośrodkami metropolitalnymi w systemie krajowym. W podziale tym zaznacza się brak wymiaru regionalnego powiązań – np. między ośrodkiem metropolitalnym a mniejszymi ośrodkami regionalnymi lub subregionalnymi. Ten brak ma jednak charakter pozorny; dostosowanie systemów transportu do przestrzennej struktury systemu osadniczego bowiem sprawia, iż średnia odległość czasowa tych powiązań odpowiada odległości powiązań międzyregionalnych.

W warunkach występowania gęstej sieci osadniczej, przy wysokim poziomie przestrzennej mobilności ludności, zasięgi kontaktów wyznaczających strefy codziennych systemów miejskich mogą rozszerzać się na skalę regionalną. L. van der Laan (1998) opisał kształtowanie się zintegrowanego rynku pracy o zasięgu regionalnym, obejmującego kilka lokalnych systemów, powiązanych wielostronnymi potokami dojazdów do pracy, zorientowanych wokół miast tworzących „północne skrzydło” Randstadu – zjawisko odzwierciedlające przemiany funkcjonalne w tym regionie. Jest to jeden z rodzajów zidentyfikowanych na tej podstawie układów przestrzennych powiązań. W słabiej zurbanizowanych regionach przeważał tradycyjny, hierarchiczny układ wiążący poszczególne miasta z otaczającymi je obszarami. Występował także pośredni typ układu powiązań, charakterystyczny dla południowej części Randstadu, w którym proces integracji codziennych systemów miejskich był mniej zaawansowany, lecz cechował się symetrią przepływów na poziomie lokalnym.

Z identyfikacją głównych poziomów przestrzennych powiązań – interakcji w systemie osadniczym wiąże się kwestia zakresu pojęcia regionu miejskiego, w którym zawiera się pojęcie regionu metropolitalnego (por. Dickinson 1947, 1964)²⁴. Pojęcie regionu miejskiego, stosowane na gruncie różnych koncepcji badawczych, występuje w literaturze przedmiotu co najmniej w kilku formach. P. Korcelli (1981) zalicza do nich między innymi: a) region obsługi w teorii miejsc centralnych; b) miasto-region w koncepcji bazy ekonomicznej miast; c) region miejski w teorii biegunów wzrostu; d) pole miejskie oraz dzienny system miejski w teorii interakcji przestrzennej, e) funkcjonalny region miejski w teorii systemów osadniczych; f) region metropolitalny w koncepcji gospodarczej i społecznej dominacji metropolii w przestrzeni.

Jak wynika z powyższego zestawienia, pojęcie regionu miejskiego było odnoszone do różnych poziomów skali przestrzennej, jak również różnych typów interakcji w przestrzeni; zasadne wydaje się jednak jego wiązanie wyłącznie ze skalą regionalną. Nie obejmowałoby ono zatem odnoszącego się do interakcji w skali lokalnej, pojęcia codziennego systemu miejskiego, sformułowanego przez B.J.L. Berry’ego (1973) w nawiązaniu do pojęcia obszaru metropolitalnego, uogólnionego (a także dostosowanego do europejskich warunków), w ramach programu ESPON (2004) w postaci pojęcia funkcjonalnego obszaru miejskiego (zagadnienie to było nieco szerzej omówione w podrozdziale 1.4).

²⁴ Robert E. Dickinson (1964) wyróżniał cztery podstawowe przestrzenne zasięgi oddziaływania miasta, a mianowicie: (a) obszar miejskiego charakteru użytkowania ziemi, (b) strefę dojazdów – codziennej interakcji, (c) zasięg powiązań społeczno-kulturalnych, oraz (d) strefę powiązań gospodarczych.

Kazimierz Dziewoński uznawał, iż spośród różnych wersji pojęcia regionu miejskiego, stosowanych w studiach miejskich i regionalnych, podstawowy charakter mają dwa, a mianowicie: „codzienny system miasta” oraz „funkcjonalny region miejski”. Ich łączny zakres jest wystarczający do analizowania zarówno krajowego systemu osadniczego w jego strukturze regionalnej, jak i do przeprowadzania typologii oraz badania wewnętrznej struktury aglomeracji miejskich. Funkcjonalne regiony miejskie obejmują „większe ośrodki miejskie z ich strefami wpływów” (może występować krzyżowanie się stref oddziaływania różnych ośrodków), natomiast codzienne systemy miejskie „mieszcza się w zasadzie wewnątrz regionów miejskich”. „Tylko w regionach zurbanizowanych... mogą być (one) utożsamiane z regionami miejskimi” (Dzewoński 1990, s. 214).

W pełni jednoznaczny podział pojęć stosowanych w poszczególnych koncepcjach badawczych, na pojęcia odnoszące się do skali regionalnej z jednej strony, a skali lokalnej z drugiej, nie wydaje się możliwy. Pomiedzy tymi poziomami (ewentualnie – obejmując obydwie poziomy skali przestrzennej) mieszczą się, spośród wymienionych powyżej, pojęcia pola miejskiego J. Friedmana i J. Millera (1965), funkcjonalnego regionu miejskiego P. Halla (Hall i in. 1973) oraz regionu zurbanizowanego J.-R. Boudevilla (1978). Związana z tym jest kwestia różnej interpretacji przedziałów skali przestrzennej, w zależności od wielkości kraju i gęstości sieci osadniczej.

* * *

Podsumowując powyższą dyskusję można wymienić następujące zasadnicze elementy, które teoria systemu osadniczego i nawiązujące do niej studia empiryczne wnoszą do ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego:

a) Regionalne podsystemy, zorientowane wokół ośrodków metropolitalnych, tworzą w strukturze systemów osadniczych jeden z głównych szczebli organizacji przestrzennej. W ośrodkach metropolitalnych następuje przekształcanie funkcji o zasięgu krajowym i ponadkrajowym w funkcje regionalne, jak również integracja w skali kraju działalności prowadzonych w poszczególnych regionach.

b) Pod względem przestrzennej struktury wyróżniają się dwa typy regionu metropolitalnego – region spolaryzowany, charakteryzujący się silną dominacją głównego ośrodka, oraz region zurbanizowany, o wewnętrznej specjalizacji funkcjonalnej i niehierarchicznym, zrównoważonym układzie powiązań.

c) W dobie wysokiej przestrzennej mobilności społeczeństwa i jego działalności gospodarczej poziom regionalny pozostaje istotnym wymiarem powiązań funkcjonalnych w krajowym systemie osadniczym. Cechą

dojrzałych, wewnętrznie zintegrowanych systemów osadniczych jest przy tym nakładanie się, przesuwanie zasięgów oraz współzależność, w tym komplementarność różnych typów powiązań.

d) W gęsto zaludnionych, silnie zurbanizowanych obszarach zasięgi kontaktów wyznaczających strefy codziennych systemów miejskich mogą rozszerzać się na skalę regionalną. W skali regionu metropolitalnego następuje integracja lokalnych systemów, powiązanych wielostronnymi przepływami, zorientowanych wokół kilku ośrodków miejskich różnej wielkości.

4. REGION METROPOLITALNY W KONCEPCJACH CYKLU URBANIZACJI

4.1. ZJAWISKA DEKONCENTRACJI W SYSTEMIE OSADNICZYM

Zarówno w koncepcji dominacji metropolii w przestrzeni, jak i w teorii systemu osadniczego zmiany struktury osadnictwa w skali krajowej i regionalnej są kształtowane przez procesy przestrzennej koncentracji, przy dekoncentracji występującej w skali lokalnej. Źródła tych procesów, podobnie jak w klasycznym studium Ch. Colby'ego (1933) o siłach odśrodkowych i dośrodkowych w geografii miast, są odnoszone do zmian kosztów transportu – przestrzennej dostępności oraz do cech określających atrakcyjność położenia miejsc oraz miejscowości w skali miasta, regionu i kraju. Ten kierunek zmian struktur przestrzennych i ich czynników, potwierdzany w studiach empirycznych, był traktowany w okresie formowania się teorii jako proces trwały, sekularny. Pod względem zmian w rozmieszczeniu ludności oznaczał on wzrost udziału dużych ośrodków miejskich w ogólnej liczbie mieszkańców, przy rozszerzaniu się przestrzennych zasięgów obszarów metropolitalnych.

W latach 70. pojawiły się jednak dane wskazujące na ograniczony zakres powyższych uogólnień. W Stanach Zjednoczonych, jak również w krajach zachodniej Europy zanotowano stagnację, a w niektórych przypadkach bezwzględny ubytek liczby mieszkańców dużych miast, mierzony w granicach ich aglomeracji lub obszarów metropolitalnych, przy zahamowaniu spadku, a nawet wzroście udziału słabiej zurbanizowanych, w tym peryferyjnych regionów w ogólnym bilansie ludnościowym na poziomie krajowym. Mogło to świadczyć o ogólnej dekoncentracji osadnictwa, przesunięciu relacji na korzyść sił odśrodkowych także w skali krajowej i regionalnej.

Powyższe tendencje wydawały się nie do pogodzenia z istotą pojęcia urbanizacji, który to proces wiązał się ściśle z procesem koncentracji ludności w przestrzeni. To było źródłem wprowadzenia przez B.J.L. Berry'ego (1976, 1978) pojęcia kontrurbanizacji (*counterurbanization*), mającego opisywać, nie wyjaśniać, te nowe zjawiska. W zakresie ich wyjaśniania istniejące ujęcia teoretyczne cechowała ograniczona przydatność. Te, które uwzględniały dynamikę, jak koncepcje rozwoju systemów osadniczych oparte na modelach dyfuzji przestrzennej, lub na teorii polaryzacji w przestrzeni, przyjmowały zasadę jednokierunkowości zmian, zgodną z „prawem koncentracji ludności” C. Clarka (1967). Stąd w badaniu przemian miast i regionów nastąpił

zwrot w kierunku koncepcji operujących zasadą cykliczności, powtarzalności zjawisk przy ich określonym następstwie.

Hipoteza kontrurbanizacji, a także pokrewna jej teza D.R. Vininga i A. Straussa (1977) określająca obserwowane zmiany w przestrzennym rozmieszczeniu ludności mianem „całkowitego zerwania z przeszłością” (*clean break with the past*), zostały sceptycznie przyjęte przez wielu badaczy (Gordon 1978; Zelinsky 1977; W. Alonso 1978), którzy zmiany te przedstawiali w postaci efektu „fali” dekoncentracji, postępującej od centrum obszarów metropolitalnych, sięgającej dalej położonych, sąsiadujących z nimi stref obejmujących mniejsze miasta i tereny wiejskie. Inni autorzy, na przykład J. Kain (1975), interpretowali zjawiska dekoncentracji osadnictwa, przekraczające granice obszarów metropolitalnych, jako krótkoterminowe fluktuacje, odzwierciedlające, w skali regionalnej, przebieg cykli koniunkturalnych w gospodarce krajowej i międzynarodowej.

Ch.L. Leven (1978a, b) podjął próbę wyjaśnienia tendencji dekoncentracyjnych w procesach urbanizacji, wskazując na zmniejszanie się znaczenia korzyści skali w odniesieniu do nowych dóbr i usług, nieuwzględnianych w klasycznych teoriach lokalizacji działalności gospodarczej. Zdaniem tego autora prowadzi to do zasadniczych przekształceń przestrzennej organizacji gospodarki i osadnictwa, w tym zacierania się różnic między obszarami metropolitalnymi a pozostałymi zasiedlonymi częściami terytorium kraju. Zmiany te nie oznaczają powrotu do struktury przestrzeni charakteryzującej się przewagą małych miast i osiedli wiejskich, lecz wskazują na kształtowanie się regionów metropolitalnych o amorficznej strukturze, mniej niż dotąd zdominowanej przez główne ośrodki miejskie.

Pojęciu kontrurbanizacji, jego interpretacji, procesom przestrzennej dekoncentracji osadnictwa, ich podstawowemu składnikowi – migracjom ludności, w tym czynnikom i uwarunkowaniom migracji, poświęcono liczne prace empiryczne oraz przeglądowe; wśród tych drugich, w polskojęzycznym piśmiennictwie – monograficzne studium J. Grzeszczaka (1996). Do niektórych spośród prac należących do tego nurtu właściwe jest odwołanie się w niniejszym opracowaniu. Zmiany relacji między metropolią a otaczającym ją regionem są bowiem jednym z podstawowych, chociaż nie często określanych *explicite* wymiarów analizowanych w tych studiach zjawisk. Zwłaszcza istotne w obecnym kontekście są te ujęcia, w których dekoncentracja osadnictwa jest przedstawiona w odniesieniu do szerszej skali, zarówno przestrzennej jak i skali czasowej. Wśród ujęć tych wyróżnia się koncepcja „różnicujących się układów urbanizacji” (*differential urbanization*), stanowiąca rozwinięcie wcześniejszych koncepcji cyklu urbanizacji, znanych jako modele stadiów rozwoju, lub cyklu życiowego miasta.

4.2. OD STADIÓW ROZWOJU MIASTA DO CYKLU URBANIZACJI

Koncepcje, zgodnie z którymi procesy koncentracji i dekoncentracji ludności w skali miast i regionów następują po sobie, przybierając formę cykli (Hall i Hay 1980; Klaassen, Molle i Paelinck 1981; van den Berg, Drewett, Klaassen, Rossi i Vijverberg 1982), powstały jako uogólnienie obserwowanych (oraz ekstrapolowanych) trendów, jak również ich zróżnicowania w zbiorach miast o różnej wielkości, a także w zbiorach miast i aglomeracji o podobnej wielkości, lecz położonych w różnych krajach. Zgodnie z tymi, często przytaczanymi w literaturze przedmiotu ujęciami, w procesie rozwoju miasta wyróżnia się stadia (a w ich obrębie fazy), określane kolejno mianem: urbanizacji, suburbanizacji, dezurbanizacji i reurbanizacji.

Model stadiów rozwoju miasta (*stages of urban development*), określane także mianem modelu cyklu życiowego miasta (*city life cycle*) jest odnoszony do współcześnie dużych ośrodków miejskich, a ściślej – aglomeracji miejskich lub obszarów metropolitalnych. Pośrednio obejmuje on jednak skalę regionalną. Poszczególne stadia i fazy zmian określają kierunek (wzrost, ubytek) liczby ludności oraz ich natężenie w stosunku do głównego ośrodka – rdzenia (*core*) obszaru metropolitalnego, oraz pozostałej jego części – pierścienia (*ring*), jak również do obszaru metropolitalnego jako całości. Zmiany liczby ludności, obok zróżnicowania wartości wskaźników ruchu naturalnego, są następstwem napływu i odpływu migracyjnego w relacjach miasta – obszaru metropolitalnego ze światem zewnętrznym oraz dwukierunkowych przepływów ludności wewnątrz obszaru metropolitalnego.

Obszary źródłowe napływu ludności są w przypadku pierwszego stadium – urbanizacji – utożsamiane z regionem, czyli zapleczem (*hinterland*) miasta, mającym w tym stadium w znacznym stopniu charakter obszarów wiejskich. W stadium drugim – suburbanizacji – wewnętrzna, otaczająca miasto strefa jego zaplecza staje się obszarem docelowym migracji ze strefy zewnętrznej, jak również (w drugiej fazie tego stadium, w wyniku przemian użytkowania ziemi) migracji z głównego ośrodka, przekształcając się tym samym w pierścień powstającego obszaru metropolitalnego. W trzecim stadium przeważa odpływ migracyjny kierujący się do mniejszych ośrodków miejskich, przy malejącej liczbie mieszkańców obszaru metropolitalnego, zarówno jego rdzenia, jak i (w drugiej fazie tego stadium) strefy pierścienia. Jest to konsekwencja zmniejszania się znaczenia korzyści aglomeracji, przy narastających dysfunkcjach, zwiększających się kosztach funkcjonowania układu. W czwartym stadium – reurbanizacji – pojawiają się impulsy rozwoju związane z nowymi funkcjami, przebudową i odnową tkanki miejskiej, czego następstwem jest dodatni bilans migracyjny w centralnej strefie (głównym ośrodku) obszaru metropolitalnego, niewystarczający jednak, aby zahamować zmniejszanie się

liczby mieszkańców w skali całego obszaru. Może to być niemniej etapem wstępnym, prowadzącym do nowego cyklu rozwoju układu, cyklu, którego przebieg nie jest wyznaczony w modelu.

W kontekście debaty na temat ciągłości *versus* odwrócenia trendów dotyczących przestrzennej redystrybucji ludności powyższy schemat przyjmuje charakter neutralny. Z jednej strony wskazuje on, odmiennie niż hipoteza „kontrurbanizacji”, iż zjawiska przestrzennej koncentracji i dekoncentracji ludności są wzajemnie ściśle powiązane, a ich następstwo w czasie może być przewidywane; z drugiej nie wspiera hipotezy „fali” sugerującej, iż rejestrowana w skali regionalnej przewaga zjawiska dekoncentracji jest efektem rozszerzania się przestrzennego zasięgu obszarów metropolitalnych²⁵.

Przenosząc model stadiów rozwoju miasta – obszaru metropolitalnego na poziom krajowego systemu osadniczego można przyjąć, iż pierwsze stadium cyklu, stadium urbanizacji, odpowiada wczesnemu etapowi formowania się regionów metropolitalnych, w którym odpływ ludności z obszarów wiejskich kieruje się do miast różnej wielkości. W strukturze przepływów migracyjnych przeważa regionalny zasięg, co znajduje udokumentowanie w literaturze przedmiotu (por. Drewett i in. 1978; Rogers, Willekens 1986). W drugim okresie, stadium suburbanizacji, następuje wzmocnienie dominacji ośrodków metropolitalnych, odzwierciedlone w procesie koncentracji ludności i działalności gospodarczej, zachodzącym w sieci miast – w systemie miejscowości centralnych (Berry 1960). Miejscowości położone w sąsiedztwie głównego ośrodka są wchłaniane, włączane w obręb obszaru metropolitalnego; przekształcenia obejmują ich morfologię, jak również funkcje. W pozostałych strefach regionu hierarchiczny układ ośrodków miejskich ulega spłaszczeniu. W stadium trzecim, stadium dezurbanizacji, rdzeń obszaru metropolitalnego, a następnie obszar metropolitalny jako całość doświadczają utraty części dotychczasowych funkcji oraz odpływu netto ludności na rzecz mniejszych ośrodków.

Odpływ ten jest skierowany do mniejszych miejscowości, w tym do subdominujących ośrodków miejskich w regionie. Niektóre spośród nich mogą się przekształcić w następnym cyklu rozwoju w nowe ośrodki metropolitalne. Należy jednak przyjąć, iż zasięg odpływu migracyjnego przekracza skalę regionalną. W tym stadium ewolucji obszarów metropolitalnych krajowe systemy osadnicze charakteryzują się zaawansowanym poziomem wewnętrznej integracji. Dotyczy to zwłaszcza wzajemnych powiązań ośrodków (oraz obszarów) metropolitalnych, w którym to układzie przemieszczają

²⁵ W modelu stadiów rozwoju miasta przestrzenny zasięg obszaru metropolitalnego – strefy jego pierścienia – jest utożsamiany z zasięgiem intensywnych dojazdów do pracy do głównego ośrodka, zgodnie z ogólnie przyjętymi kryteriami.

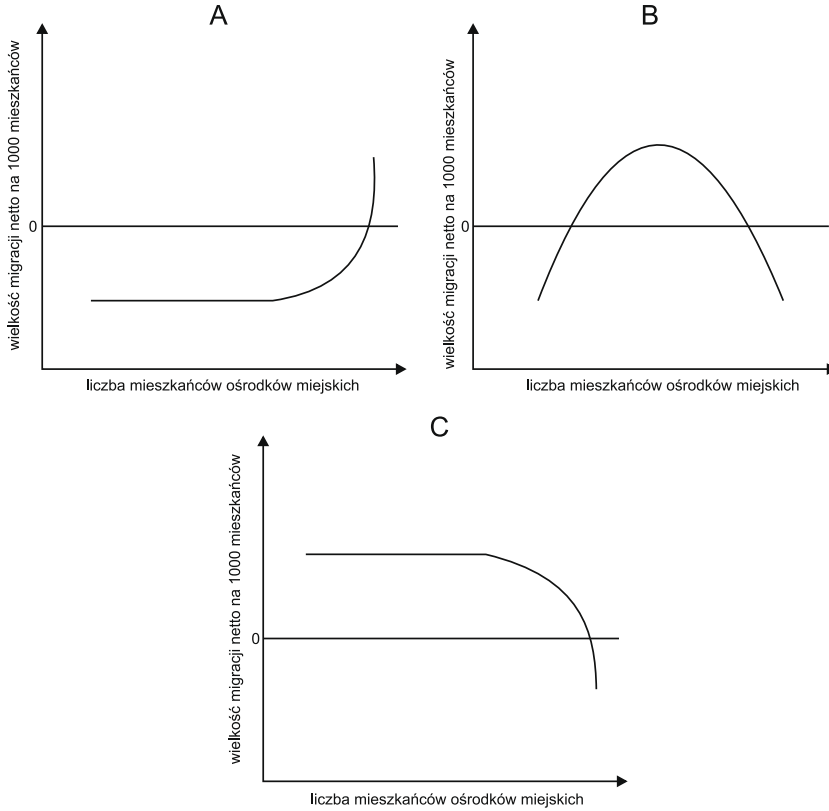
się funkcje gospodarcze i występują migracje ludności. W przypadku migracji funkcji przemysłowych obszarami docelowymi są z reguły mniejsze miasta, przy czym charakterystyczny dla tych przesunięć jest zasięg zarówno międzyregionalny, jak i ponadkrajowy (Vernon 1966).

Cyklicznym zmianom kierunków i natężenia migracji na poziomie krajowego systemu miast poświęcona jest koncepcja „różnicujących się układów urbanizacji” (Geyer, Kontuly 1993; Geyer 1996, 2002; Kontuly, Geyer 2003). Przenosi ona założenia modeli obrazujących cykl urbanizacji w skali miasta i obszaru metropolitalnego na skalę krajową, ukazując zróżnicowania w czasie trajektorii rozwoju miast różnych kategorii wielkości (ryc. 10).

Zgodnie z tą koncepcją w procesie rozwoju krajowego systemu miast występują kolejno stadia lub fazy: urbanizacji, odwrócenia polaryzacji (*polarization reversal*) i kontrurbanizacji. W fazie urbanizacji, określanej też jako faza dominującego miasta, rozwój gospodarczy koncentruje się w jednym lub kilku głównych ośrodkach miejskich; do nich kierują się potoki migrantów. Kształtuje się w ten sposób przestrzenny układ rdzeń – peryferie kraju. Wzrost gospodarki związany z eksportem oraz przyrost liczby ludności stwarzają warunki do powstawania nowych, mniejszych miast, przy czym niektóre spośród nich, w tym miejscowości usytuowane w regionach peryferyjnych kraju, uzyskują stopniowo wyższą pozycję w hierarchii ośrodków. Zmniejszają się różnice w poziomie rozwoju gospodarczego w przestrzeni, wzrasta stopień integracji w sieci miast. W wyłaniającym się krajowym systemie miast, na różnych poziomach skali przestrzennej, wyróżniają się podsystemy o strukturze odpowiadającej układowi rdzeń – peryferie. Przykładem takiego podsystemu jest region spolaryzowany. Interakcja zachodząca pomiędzy miastami usytuowanymi w takim regionie przewyższa pod względem zakresu i intensywności powiązania występujące w skali międzyregionalnej. Sekwencja zjawisk przestrzennej koncentracji i dekoncentracji nie jest przy tym ograniczona do poziomu krajowego, lecz może ujawniać się również w skali regionalnej i lokalnej (Geyer 2002, s. 55–56).

W świetle powyższej koncepcji, podobnie jak we wcześniejszych modelach stadiów rozwoju miast, kształtowanie się przestrzennych zróżnicowań oraz układów powiązań, które można określić jako dominację metropolii w przestrzeni, następuje już we wczesnych fazach cyklu urbanizacji. W modelu Geyera-Kontulskiego wyłanianie się regionów spolaryzowanych (przyszłych regionów metropolitalnych) jest poprzedzone etapem, w którym obszar danego kraju jest objęty układem rdzeń – peryferie. W tej fazie rozwoju najsilniejszy region gospodarczy i usytuowany w nim główny ośrodek miejski przyciągają migrantów z pozostałych regionów, miast i obszarów wiejskich kraju. Metropolie regionalne oraz regionalnie domknięte sieci powiązań między miastami pojawiają się w następstwie stopniowej dekoncentracji tego

układu. Zjawisko odwrócenia polaryzacji i odpowiadająca temu faza cyklu urbanizacji dotyczy krajowego poziomu systemu miast. Dalszy etap procesu dekoncentracji obejmuje skalę regionalną systemu. Migracje kierują się w tej fazie cyklu do małych ośrodków miejskich.

Ryc. 10. Zależność między poziomem migracji netto a wielkością miasta według koncepcji cyklu urbanizacji A – faza rozwoju ośrodków dominujących, B – faza rozwoju miast średniej wielkości, C – faza rozwoju małych miast (źródło: na podstawie Geyer 1996)

Fig. 10. Interdependence between level of net migration and urban size (source: based on Geyer 1996)

W odróżnieniu od modeli stadiów rozwoju, lub cyklu życiowego miasta, model różnicujących się układów urbanizacji pomija fazę suburbanizacji, ponieważ duże ośrodki miejskie są w nim ujmowane w granicach obszarów funkcjonalnych, czyli lokalnych rynków pracy – codziennych systemów miejskich. Dekoncentracja osadnictwa, następująca zarówno na poziomie krajowym, jak i wewnątrz regionów, jest określona jako faza kontrurbanizacji.

W tej fazie cyklu obszarami źródłowymi migracji są zarówno duże ośrodki miejskie wraz z otaczającymi je strefami podmiejskimi, jak i miasta średniej wielkości, natomiast obszarami docelowymi – małe miasta usytuowane w różnych strefach regionów. W dalszych etapach przemian osadnictwa następuje powrót do fazy rozwoju dużych miast kosztem pozostałych ośrodków, przy czym maleje amplituda zmian natężenia migracji wewnątrz krajowego systemu miast.

W skali regionalnej, zawierające się w cyklu urbanizacji przemiany kierunków i natężenia migracji, oraz wynikające z nich następstwo faz przestrzennej koncentracji i dekoncentracji ludności, ukazują pulsującą przestrzenną strukturę osadnictwa. Relacje między głównym ośrodkiem a pozostałymi miastami, wynikające ze zmian struktury regionu, kształtują się odmiennie w poszczególnych fazach rozwoju, chociaż zakres tych zmian, zwłaszcza w zakresie pełnionych przez miasta funkcji, nie jest wyraźnie określony. W kolejnych fazach cyklu urbanizacji maleje wielkość strumieni migracji między miastami, co jest wynikiem zmniejszania się przyrostu liczby ludności kraju na wyższych poziomach rozwoju społeczno-gospodarczego. Wraz z rozwojem infrastruktury, integracją sieci transportowych i telekomunikacyjnych postępuje funkcjonalna oraz przestrzenna integracja krajowego systemu miast, a w konsekwencji tego coraz krótsze stają się przedziały czasu wymaganego do przechodzenia przez poszczególne fazy cyklu (Geyer, Kontuly 1993, s. 296–297). Wprowadzenie w wersji graficznej modelu kompresji czasu, zgodnej z odwrotnością skali logarytmicznej oznacza, iż fazy odwrócenia polaryzacji, a zwłaszcza kontrurbanizacji, są krótkotrwałe w porównaniu z fazą urbanizacji. Sugeruje to, iż w perspektywie dłuższej od skali jednego cyklu urbanizacji zwiększa się stopień koncentracji osadnictwa w przestrzeni. W tym długotrwałym procesie przemian etapy wzrostu dużych ośrodków i aglomeracji miejskich są przedzielone krótszymi epizodami, charakteryzującymi się przewagą rozwoju miast średniej i małej wielkości.

Model cyklu urbanizacji Geyera-Kontulyego łączy w sobie elementy dwóch odmiennych koncepcji dotyczących procesów koncentracji i dekoncentracji osadnictwa, a mianowicie koncepcji kontrurbanizacji (przy przyjęciu migracji netto jako miary tego zjawiska; por. Fielding 1989), odnoszącej się do przekształceń dojrzałych, ukształtowanych systemów miast oraz wprowadzonej przez H.W. Richardsona (1980) koncepcji odwrócenia polaryzacji (*polarization reversal*), nawiązującej do wcześniejszych prac J. Friedmanna (1973), obrazującej formowanie się i przemiany sieci miast w warunkach krajów Trzeciego Świata. W zamierzeniu autorów model ten ma przedstawiać kontinuum procesu urbanizacji, obejmujące ewolucję systemów miast w krajach rozwiniętych oraz w krajach rozwijających się. Tymczasem, jak wskazywał w swoich pracach K. Dziewoński (1984, 1990), formowanie się krajowych systemów

osadniczych, jak i ich współczesne przemiany przebiegają odmiennie w różnych krajach lub grupach krajów. Procesy te są uwarunkowane poziomem i stadiem rozwoju społeczno-ekonomicznego, historią zasiedlenia, gęstością osadnictwa oraz rozległością terytorium, a także innymi czynnikami, w tym zróżnicowaniami kulturowymi. Stąd interpretacja zmian obserwowanych, dopasowanie ich do poszczególnych faz rozwoju, nasuwa wiele wątpliwości. Umieszczenie na skali czasu pierwszej fazy cyklu urbanizacji nie jest jednoznaczne, a ponadto, w przypadku krajów uprzemysłowionych, rozważanie procesów koncentracji i dekoncentracji zachodzących w systemach miast, w odniesieniu do koncepcji rdzenia i peryferii, jest daleko sięgającym uproszczeniem (por. Claval 1990). Podjęto niemniej szereg studiów empirycznych, nawiązujących do powyższego modelu²⁶.

H.W. Richardson (1980, s. 67–68) opisał proces przekształcania się sieci osadniczej opartej na układzie rdzeń – peryferie w system krajowy, w którym ośrodki regionalne tworzą załączki przyszłych metropolii regionalnych. W początkowej jego fazie rozwój miast i przemysłu ma przestrzennie ograniczony zasięg, związany z wielkością dostępnego kapitału inwestycyjnego i kapitału ludzkiego. Rozwój koncentruje się w regionie mającym specyficzne walory – zasoby surowcowe lub wartości lokalizacyjne. Region rdzenia, obejmujący główne miasto oraz strefę jego zaplecza, dominują nad pozostałymi – peryferyjnymi regionami. Stopniowo, w obrębie regionu rdzenia, w wyniku wzrostu cen ziemi, dysfunkcji przestrzennych i środowiskowych, następuje dekoncentracja osadnictwa i funkcji gospodarczych, rozwój ośrodków satelitarnych. Dekoncentracja w skali międzyregionalnej, która pojawia się w następnej fazie rozwoju, jest uwarunkowana powstaniem korzyści aglomeracji i korzyści skali (przy niższych niż w regionie rdzenia nakładach) w wybranych miejscach, zlokalizowanych w regionach peryferyjnych. Wiąże się to z dyfuzją wiedzy technicznej, wzrostem dochodów i liczby ludności, a zatem potencjału rynkowego, rozwojem infrastruktury. Tę fazę rozwoju, w której wyłaniają się duże ośrodki regionalne, przyciągające inwestycje i migrantów, formujące własne strefy zaplecza, określa H.W. Richardson mianem „odwrócenia polaryzacji”.

W warunkach krajów europejskich pośrednia faza cyklu urbanizacji, jaką w modelu Geyera-Kontulyego stanowi faza odwrócenia polaryzacji, nie może być utożsamiana z kształtowaniem się głównych ośrodków regionalnych. W procesie rozwoju społeczno-gospodarczego metropolie regionalne wyrosły na podstawie sieci miejscowości centralnych; w pewnym stopniu w następstwie koncentracji tej sieci. Faza ta jest natomiast odnoszona do dekoncentracji

²⁶ Ukazały się między innymi zbiory opracowań monograficznych na ten temat dla kilkunastu krajów (por. Geyer 2002; Kontuly, Geyer 2003).

postępującej w wyniku zmian kierunków migracji wewnątrz regionalnych systemów osadniczych, a zatem do niższego niż w ujęciu H.W. Richardsona poziomu systemów krajowych.

Analizy procesów przestrzennej koncentracji i dekoncentracji ludności, nawiązujące do modelu Geyera-Kontulyego, wykazały występowanie pod tym względem znacznych różnic między poszczególnymi krajami, a także różnic międzyregionalnych w obrębie krajowych systemów miast²⁷. Ilustrują to studia dotyczące Wielkiej Brytanii oraz Włoch.

W przypadku Wielkiej Brytanii T. Champion (2002, 2003; Champion, Townsend 2011) stwierdził ogólną zgodność kierunków zmian migracji i redystrybucji ludności w latach 1901–1991 z modelem cyklu urbanizacji. Główna faza wzrostu ludnościowego obecnych dużych miast nastąpiła przed omawianym okresem. W latach 1901–1920 najwyższe dodatnie salda migracji i przyrosty liczby ludności przypadały na średniej wielkości zespoły osadnicze (obszary definiowane zgodnie z zasięgiem lokalnych rynków pracy, obejmujące łącznie całe terytorium kraju) mieszczące się w przedziale 70–90 tysięcy mieszkańców (według stanu z 1971 roku), natomiast począwszy od 1931 roku – na zespoły mniejsze, mające od 55 do 70 tysięcy mieszkańców. Ogólna liczba ludności konurbacji (*metropolitan counties*) wzrastała do 1951 roku, a od tego czasu wykazała tendencję spadkową; zmniejszanie się liczby miejsc pracy w przemyśle jest przy tym na tych obszarach szybsze niż w Wielkiej Brytanii jako całości, wyższy jest natomiast wzrost liczby miejsc pracy w prywatnych usługach (Power 2001). W wymiarze regionalnym, ten długotrwały proces przestrzennej dekoncentracji osadnictwa wyraża się współcześnie w rozwoju zewnętrznych stref konurbacji miejskich, ośrodków miejskich położonych poza „zielonymi pierścieniami” otaczającymi duże miasta, jak również w rozwoju małych miast i osiedli wiejskich, na obszarach usytuowanych niekiedy w znacznej odległości od ośrodków metropolitalnych (Champion 2002, s. 92).

C. Bonifazi i F. Heine (2003) oraz P. Petsimeris (2002) przedstawili dane świadczące o odmiennym przebiegu procesów redystrybucji ludności w przypadku Włoch. Tendencje dekoncentracji w skali krajowego systemu miast zaznaczyły się dopiero w latach 70. i wiązały się z przesunięciem przyrostu migracyjnego ludności z największych do mniejszych obszarów metropolitalnych oraz do ośrodków miejskich średniej wielkości. Nie wystąpiły natomiast oznaki powrotu dodatnich sald migracji w kategorii małych miast, ani też miejscowości wiejskich, zwłaszcza w regionach peryferyjnych. Postępowały

²⁷ D. Pumain (2002, s. 130) zwraca uwagę na zróżnicowanie regionów Francji pod względem struktury wielkości miast, odzwierciedlające, między innymi, terytorialną organizację władzy i jej przemiany.

przesunięcia międzyregionalne oraz wewnątrzregionalne, na korzyść obszarów położonych wzdłuż wybrzeży, a także silnie zurbanizowanych regionów, w tym formujących się konurbacji miejskich.

W Stanach Zjednoczonych wzrost liczby statystycznych obszarów metropolitalnych (z 243 do 276 w okresie 1970–2000) sugeruje dekoncentrację w krajowym systemie miast, jednak zwiększanie się udziału ponadmilionowych obszarów metropolitalnych w ich ogólnej liczbie mieszkańców wskazuje odwrotną tendencję. Wzrost udziału obszarów pozametropolitalnych zarejestrowano jedynie w dziesięcioleciu 1960–1970 (poprzednio – w latach 30.). Zaznaczają się niemniej istotne przesunięcia w obrębie zbioru ponad milionowych obszarów. W ośmiu spośród dziesięciu największych skupisk występuje ujemny bilans migracji wewnątrz krajowych, przy wysokim, w większości przypadków, poziomie imigracji (głównie z krajów Ameryki Łacińskiej i Azji). Najwyższe dodatnie saldo migracji krajowych notują obszary metropolitalne niższych klas wielkości, z reguły obszary położone w południowych i zachodnich regionach kraju (Frey 2002).

Model Geyera-Kontulygo ukazuje przemienny rytm procesów przestrzennej koncentracji i dekoncentracji ludności oraz wynikające z tego zmiany struktury systemów osadniczych na poziomie krajowym i regionalnym. Jest to, jak przyznają jego autorzy, uproszczony obraz jednego cyklu urbanizacji, abstrahujący od wielu czynników kształtujących te struktury. O ile wcześniejsze modele stadiów rozwoju miast przedstawiały zmiany zachodzące w dwustronnym układzie, pomiędzy obszarami metropolitalnymi a obszarami pozametropolitalnymi w skali kraju, to omawiana koncepcja odzwierciedla w ogólnym zarysie różnicowanie się struktury krajowych i regionalnych systemów miast.

Uwzględniona w niej faza rozwoju miast średniej wielkości może odnosić się do etapu formowania się systemu krajowego, jak również do okresu, w którym regionalne systemy osadnicze, zdominowane przez duże miasto – ośrodek metropolitalny, ulegają stopniowej dekoncentracji. Ta faza cyklu urbanizacji była identyfikowana w większości studiów empirycznych ukierunkowanych na weryfikację modelu (Kontuly, Geyer 2003). Przytaczane na potwierdzenie tej tezy dane dotyczyły jednak zagregowanych przepływów ludności, nie zaś migracji pomiędzy miastami poszczególnych kategorii wielkości. Wyniki te nie pozwalają na odnoszenie ich do hipotez dotyczących hierarchicznych i niehierarchicznych struktur migracji w systemach osadniczych (Korcelli 1982).

Zmiany kierunków migracji na korzyść ośrodków średniej wielkości są rejestrowane w krajach o różnym poziomie rozwoju gospodarczego, charakteryzujących się odmienną dynamiką procesów demograficznych (Heikkilä

2003; Mookherjee 2003; Nefedova, A. Treivish 2003)²⁸. Nie wskazują one jednak bezpośrednio na zmniejszanie się dominacji metropolii w krajowych i regionalnych systemach miast. D. Pumain (2002) zwraca uwagę na pozorną sprzeczność między tą tendencją, a równoległe postępującą koncentracją nowych funkcji, w tym zaawansowanych usług i przemysłów wysokiej technologii, w głównych ośrodkach i obszarach metropolitalnych. Te nowe działalności generują jednak mniejszą liczbę miejsc pracy aniżeli bardziej powszechne i tradycyjne funkcje, które ulegają dekoncentracji, przemieszczają się poza granice państwowe, są w części przejmowane przez ośrodki drugiego rzędu w skali kraju oraz ośrodki subregionalne na poziomie poszczególnych regionów. Wiąże się z tym kwestia zróżnicowania struktury przepływów migracyjnych, odmienności cech głównego (*mainstream*) i wtórnego (*substream*) nurtu migracji.

Rozwojowi zaawansowanych funkcji sektora usług w głównych ośrodkach i obszarach metropolitalnych towarzyszy rozrost sfery działalności związanych z niskim poziomem kwalifikacji i wynagrodzenia pracowników, wykonywanych w dużej części przez imigrantów, w tym osób o tymczasowym lub nieregulowanym statusie. W następstwie tych procesów rynki pracy, struktura społeczna i gospodarcza wielkich metropolii nabierają dualnego charakteru (Sassen 1991). To zjawisko może prowadzić do przesunięć w krajowych i regionalnych systemach miast na korzyść mniejszych ośrodków²⁹.

4.3. DEMOGRAFICZNE CZYNNIKI CYKLU URBANIZACJI

Zjawiska przestrzennej dekoncentracji ludności i działalności gospodarczej w skali krajowej i regionalnej, trudne do wyjaśnienia na gruncie teorii systemów miast (Bourne 1980), są związane z oddziaływaniem wzajemnie nakładających się, zewnętrznych czynników: ekonomicznych, społecznych, politycznych i demograficznych³⁰. H.S. Geyer (1996), podejmując próbę uporządkowania interpretacji występujących w literaturze przedmiotu, wyróżnił czynniki o charakterze chronologicznym, cyklicznym, strukturalnym i fundamentalnym. Pierwszy ich rodzaj zidentyfikował on z procesami

²⁸ Problematyki rozwoju miast i obszarów metropolitalnych stanowiących tzw. bieguny wzrostu drugiego rzędu (*Secondary growth poles*) dotyczy m.in. międzynarodowy projekt programu ESPON. Por. także: K. Heffner 2009.

²⁹ Ważnymi ośrodkami gospodarczych funkcji kontrolnych w Stanach Zjednoczonych stały się w ostatnich latach Charlotte i Raleigh, nie zaliczane do dużych obszarów metropolitalnych (Frey 2002, s. 370).

³⁰ Oddziaływanie polityki społeczno-gospodarczej na zróżnicowanie kierunków migracji i zmian liczby ludności w systemie miast Polski w okresie powojennym, przed 1989 rokiem, jak również współczesne kierunki zmian, są udokumentowane w licznych studiach. Opracowanie na ten temat, nawiązujące do koncepcji „różnicujących się układów urbanizacji”, opublikowali Z. Rykiel i I. Jażdżewska (2002) w tomie prac pod redakcją H.S. Geyera.

demograficznymi, dwa następne ze zjawiskami oraz czynnikami ekonomicznymi i politycznymi, natomiast mianem czynników fundamentalnych określił on motywy decyzji migracyjnych i lokalizacyjnych oparte na alternatywnych wartościach, odnoszących się do korzyści ekonomicznych (*productionism*) oraz jakości życia (*environmentalism*).

Pośród wymienianych czynników najbardziej uniwersalny zasięg, a także długookresowe oddziaływanie, cechuje procesy demograficzne. Związek tych procesów ze zmianami natężenia oraz kierunków migracji w systemach osadniczych ujmuje przedstawiona przez W. Zelinskyego (1971) koncepcja przejścia mobilności (*mobility transition*), nawiązująca do teorii przejścia demograficznego. Zgodnie z tą koncepcją, określoną przez jej autora jako hipoteza, w procesie modernizacji społeczeństwa i równoległe z transformacją ruchu naturalnego następuje przejście od niskiego do wysokiego poziomu przestrzennej mobilności. W fazie eksplozji demograficznej występują masowe migracje ludności wiejskiej do miast, natomiast w dalszych fazach, wraz ze wzrostem poziomu urbanizacji, ustępują one miejsca migracjom między miastami oraz wewnątrz miast i obszarów metropolitalnych, a także przemieszczeniom o zasięgu lokalnym (dojazd do pracy) i regionalnym (przejazdem rekreacyjnym), dokonującym się w cyklu dziennym lub tygodniowym.

Proces urbanizacji, ujęty w koncepcji przejścia mobilności, jest w ogólnym zarysie zgodny z procesem przedstawionym w modelach stadiów rozwoju miast (van den Berg i in. 1982), natomiast koncepcja ta nie pozwala na bezpośrednią interpretację zmian kierunków migracji w obrębie systemu miast – przejść między fazami wzrostu dużych, średniej wielkości i małych ośrodków miejskich – zawartych w modelu cyklu urbanizacji H.S. Geyera i T. Kontulyego. Istnieją jednak pośrednie implikacje w tym zakresie.

Po pierwsze, zmniejszanie się przyrostu liczby ludności sprzyja osłabieniu tendencji do jej przestrzennej koncentracji, co oznacza spadek napływu migracyjnego do dużych miast, zwłaszcza migracji z małych miast i obszarów wiejskich (Alonso 1980). Stwierdzenie to nie odnosi się jednak do sytuacji, w której przyrost jest bliski zeru, a zwłaszcza, gdy następuje ubytek liczby ludności. Następstwem spadku oraz wyrównywania się wskaźników przyrostu naturalnego w systemie osadniczym jest relatywny wzrost roli migracji w przestrzennej redystrybucji ludności. Niewielkie przesunięcia strumieni migracyjnych przynoszą w tych warunkach zmianę bilansu ludnościowego miast poszczególnych kategorii wielkości. Przy wysokim poziomie urbanizacji oraz wysokim udziale dużych miast – obszarów metropolitalnych w ogólnej liczbie ludności kraju, jak i w liczbie ludności miejskiej, ujemna wielkość migracji netto w przypadku tych miast i obszarów nie oznacza jednak, na poziomie pojedynczego mieszkańca, wyższego prawdopodobieństwa migracji z dużego do mniejszego ośrodka. Z tej perspektywy widziane tendencje do

dekoncentracji ludności mogą być interpretowane jako kontynuacja procesu metropolizacji społeczeństwa (Alonso 1978).

Po drugie, w procesie starzenia się populacji zwiększa się znaczenie występujących zróżnicowań pod względem skłonności do podejmowania migracji oraz kierunków migracji. Na zaawansowanym poziomie rozwoju ekonomicznego, przy stopniowym zmniejszaniu się ogólnego wolumenu migracji krajowych, następuje wzrost wskaźników migracji osób starszych (z kulminacją w przedziale wieku 60–70 lat), kończących aktywność zawodową (Rogers, Serow 1988). Obszarami źródłowymi tych migracji są głównie duże ośrodki miejskie, natomiast obszarami docelowymi – mniejsze miasta oraz obszary wiejskie. Istotną część stanowią przy tym migracje o charakterze powrotnym, a więc przepływy domykające się w skali regionalnej. Dotyczy to zwłaszcza regionów zdominowanych przez ośrodki metropolitalne, w których ukształtowaniu się i rozwoju migracje o zasięgu regionalnym odegrały zasadniczą rolę.

Profile rozkładu migracji według wieku migrantów (Rogers, Castro 1981) ukazują jednocześnie trwałość reguły, zgodnie z którą duże miasta i obszary metropolitalne mają ponad proporcjonalny udział w napływie migrantów w przedziale wieku 20–29 lat, osób wkraczających w okres studiów i działalności zawodowej. Efektem występowania różnic w strukturze przepływów migracyjnych jest utrzymywanie się oraz pogłębianie przestrzennych zróżnicowań struktur wieku ludności, a zwłaszcza przyspieszenie procesu starzenia się populacji obszarów pozametropolitalnych w skali regionalnej oraz regionów peryferyjnych w skali kraju. Sprzyja to zwiększaniu się poziomu koncentracji ludności w przestrzeni.

W perspektywie długookresowej polaryzacja struktur wieku ludności w systemie osadniczym może jednak prowadzić do jej przestrzennej dekoncentracji, w następstwie zmniejszania się potencjału odpływowego obszarów pozametropolitalnych, przy jednoczesnym rozwoju ich funkcji związanych z obsługą starzejącej się populacji. Takiej tendencji przeciwdziała w rzeczywistości otwartość systemów miast na migracje zewnętrzne. Napływy migracyjne spoza systemu krajowego kierują się bowiem z reguły do dużych miast i obszarów metropolitalnych (por. Kupiszewski 2002), stanowiąc czynnik stabilizujący strukturę wieku ludności.

Uwzględnienie dezagregacji przepływów migracyjnych według wieku (a także innych cech społecznych) migrantów wskazuje na złożoność relacji zachodzących między poszczególnymi składnikami krajowych i regionalnych systemów osadniczych, a jednocześnie na ograniczenia ujętych w koncepcjach cyklu urbanizacji uogólnień na temat następstwa faz rozwoju miast różnych kategorii wielkości. Na przejścia między tymi fazami mogą wskazywać zmiany wielkości oraz kierunków migracji odnoszone do liczby mieszkańców

obszarów źródłowych oraz obszarów docelowych. Zasadnicza reorientacja układu migracji między miastami mogłaby jednak wynikać z odwrócenia zarówno kierunku przepływu, jak i struktury wieku migrantów. Odwrócenie polaryzacji w krajowym i regionalnym systemie osadniczym – faza rozwoju miast średniej wielkości – oznaczałaby osiągnięcie przez ośrodki tej kategorii kształtu profilu napływu migracyjnego charakterystycznego dla dużych miast i obszarów metropolitalnych, a także uzyskanie przez nie przewagi w zakresie głównego nurtu (*mainstream*) migracji w systemie.

* * *

W koncepcjach cyklu urbanizacji są zawarte istotne, chociaż wyrażone w sposób pośredni treści, składające się na ogólną koncepcję regionu metropolitalnego. Dotyczą one jednego z przestrzennych wymiarów regionu, jakim jest układ rozmieszczenia ludności, ukazując przy tym zmienność układu w czasie. W ujęciu syntetycznym można je przedstawić w następujący sposób:

a) W procesie redystrybucji ludności w skali krajowej oraz regionalnej zasadnicza rola przypada migracji pomiędzy miastami różnej wielkości. Migracje te przybierają postać cykli, czego efektem są występujące na przemian zjawiska przestrzennej koncentracji i dekoncentracji ludności.

b) Faza przestrzennej koncentracji, stanowiąca początkowy etap cyklu, jest wiązana w wczesnym stadium kształtowania się regionów metropolitalnych, w którym przepływy migracyjne kierują się głównie do dużych ośrodków miejskich, przyciągających nowe rodzaje działalności, a także pozyskujących funkcje kosztem miejscowości niższych rang w hierarchii miast. W kolejnej fazie – rozwoju miast średniej wielkości występuje dekoncentracja ludności w skali lokalnej, związana z formowaniem się obszarów metropolitalnych. Trzecia faza – rozwoju (renesansu) małych miast odpowiada udokumentowanemu w literaturze przedmiotu, chociaż nie powszechnie występującemu zjawisku kontrurbanizacji.

c) Interpretacja zmienności natężenia i kierunków migracji, a zatem mechanizm cyklu urbanizacji odwołuje się do oddziaływania wzajemnie nakładających się czynników – ekonomicznych, społecznych, politycznych i demograficznych. Analiza tych ostatnich wskazuje na polaryzację struktur ludnościowych w skali regionu metropolitalnego oraz osłabienie przestrzennej koncentracji ludności związane ze wzrostem znaczenia migracji powrotnych w procesie starzenia się społeczeństw.

5. REGION METROPOLITALNY W ORGANIZACJI PRZESTRZENNEJ SPOŁECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO

5.1. PROCESY KONCENTRACJI W SYSTEMACH OSADNICZYCH

Procesy społeczne i gospodarcze lat 90. przyniosły w zakresie przestrzennej struktury osadnictwa zjawiska, które w nawiązaniu do koncepcji cyklu urbanizacji można określić jako powrót fazy rozwoju dużych skupisk miejskich, przy rozszerzaniu się granic obszarów metropolitalnych oraz postępującej funkcjonalnej integracji i dywersyfikacji funkcji wewnątrz tych obszarów. Christer Bengs, omawiając wyniki projektu ESPON 1.1.2. (2005) którym kierował, stwierdził, iż w krajach europejskich następował w tym okresie wzrost przestrzennych zasięgów funkcjonalnych obszarów miejskich, przy zmniejszaniu się ich liczebności. Wzrost dotyczył obszarów ukształtowanych wokół ważnych ośrodków, co jest jednoznaczne z procesem koncentracji zachodzącym w skali krajowych systemów osadniczych. Wewnątrz obszarów funkcjonalnych (obszarów metropolitalnych) w latach 90. ulegały zmniejszaniu różnice pod względem preferencji oraz układów lokalizacyjnych przedsiębiorstw i instytucji; zwiększały się powiązania między poszczególnymi strefami i ich współzależność (Bengs 2005, s. 224, 232).

Koncentracja w krajowych systemach osadniczych wyrażała się w tym okresie zarówno w postępującym procesie rozrzedzania sieci osadniczej w regionach peryferyjnych, jak i we wzrastającej przewadze największych (w większości stołecznych) obszarów i regionów metropolitalnych (por. m.in. Groth 2001; Schulman, Kanninen 2000; Nijkamp, E. Goede 2002). W procesie integracji systemów krajowych duże ośrodki i otaczające je obszary przyciągały szybko rosnące, wzajemnie powiązane funkcje sfery zaawansowanych usług w dziedzinach telekomunikacji, informatyki, finansów, nieruchomości, kultury, lecznictwa i turystyki. Selektywności rozwoju w tych układach przestrzennych sprzyjały przemiany systemów infrastruktury transportowej, faworyzujące główne ośrodki, a wspierane przez publiczne, krajowe i międzynarodowe polityki inwestycyjne, dostrzegające w metropoliach „motory” wzrostu konkurencyjności gospodarczej w skali globalnej.

Procesy te przyjęły zwłaszcza wyrazistą postać w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w których polaryzacja w systemach osadniczych wystąpiła na różnych poziomach skali przestrzennej – od poziomu krajowego, na którym charakterystyczny był regres ośrodków przemysłowych różnej wielkości, po poziom subregionalny. Na tym poziomie przestrzennym, w strefach

położonych poza zasięgiem dojazdów do pracy do ośrodków regionalnych oraz ponadregionalnych (ośrodków metropolitalnych), zjawiska utraty funkcji oraz kapitału ludzkiego (*backwash effects*) przez małe i średniej wielkości miasta zaznaczyły się szczególnie intensywnie (por. Tarkowski 2008); znacznie silniej niż w bardziej odległych, peryferyjnych strefach funkcjonalnych regionów miejskich.

Nasilenie przemian, w porównaniu z dotychczasowym przebiegiem rozwoju struktur osadniczych, było konsekwencją szerszych procesów ekonomicznych i społecznych leżących u podstaw modernizacji i globalizacji. Początkowa kompresja czasu i przestrzeni, wyrażana przez A. Giddensa (1984, s. 132) jako „*fading away of time*” – przemijanie czasu oraz „*shading off of space*” – zacieranie się czynnika odległości w życiu społecznym, wzajemnie powiązane przemiany społeczne i przestrzenne, prowadzące do końca historii cywilizacji (por. Fukuyama 1992) lub niejako odbierające przestrzeni (ang. *geography*) znaczenie, były równie szybko reinteretrowane, gdyż tempo zmian każdej tezie nieubłaganie podsuwało równie wytłumaczalną antytezę. Znaczenie przestrzeni (geografii) odżyło w zasadzie w każdym wymiarze poznawczym (por. np. Allen, Strathern, Baldwin 2008; Anderson, Massey 2003; Dear, Wolch 1991; Massey 2005; Shearmur 2011). Jak pisze Shearmur: „Dostęp jest koncepcją przestrzenną. Poza informacjami dostępnymi za pośrednictwem elektronicznych środków przekazu, w większości przypadków tworzenie innowacyjności ma wymiar geograficzny” (2011, s. 1238).

Czynnik przestrzennej bliskości znów zyskiwał na wartości – zarówno w sensie normatywnym jak i obiektywnym, gdyż wzajemne powiązania przepływów dóbr, kapitału i informacji prowadziły do obniżenia kosztów transportu, korzyści aglomeracji, ułatwień osobistych, nieformalnych kontaktów, które to czynniki umożliwiały łatwiejsze i szybsze rozprowadzanie informacji i innowacji (por. Küpper 2008). Rewolucja informacyjno-technologiczna kształtowała z kolei przestrzenną organizację społeczną znajdując wyraz w wymiarze makro, jako rozwój struktur osadniczych, natomiast w wymiarze mikro kształtując formy społeczno-przestrzenne w jednostkach osadniczych, dostarczając „podstawowej infrastruktury dla formowania się funkcjonalnie powiązanego światowego systemu gospodarczego” (Castells 1993, s. 248). Rewolucja technologiczna wiązała w jednoznaczny sposób siły rządzące gospodarką z kulturowym potencjałem społecznym – leżące u podstaw tworzenia się społeczeństwa informacyjnego, przez M. Castellsa określane jako: „(...) struktura społeczna, której źródła gospodarczej produktywności, hegemonii kulturowej i polityczno-militarnej władzy zależą, zasadniczo, od umiejętności pozyskiwania, przechowywania, przetwarzania i generowania informacji i wiedzy” (...), które, choć „na przestrzeni historii zawsze” leżały u podstaw rozwoju gospodarczego i społecznego, to jednak dopiero wobec

współczesnego „wzajemnego powiązania całego świata (...) oraz „automatyzacji większości standardowej produkcji i funkcji regulacji” mają decydujący wpływ na organizację „całokształtu struktury społecznej wokół interesów posiadaczy informacji” (Castells 1989, s. 248–249). W okresie rozwoju gospodarki informacyjnej, informacja i wiedza w podobnym stopniu kształtowały organizację przestrzenną społeczeństwa jak czyniła to industrializacja, która w naturalny sposób wyznaczała układ centrum-peryferie. O dzisiejszej polaryzacji przestrzeni decyduje nie udział pracujących w przemyśle czy nawet usługach, lecz „rosnąca wielkość i znaczenie działalności wytwarzających i przetwarzających wiedzę zarówno w produkcji dóbr, jak i usług” (Castells 1989, s. 249). W coraz większym stopniu o wzroście gospodarczym decydują właśnie wiedza, innowacje oraz kapitał ludzki, co wyraża między innymi tzw. nowa teoria wzrostu (por. Bröker 1994).

Powyższe procesy wiążą się także w sposób pośredni z postępującą wciąż globalizacją gospodarki, wyrażającą się w internacjonalizacji i wzajemnych powiązaniach przepływu kapitału, rynków pracy, surowców, zarządzania, informacji itd., która zarówno w sferze społecznej jak i przestrzennej również prowadzi do polaryzacji wynikającej z pułapki, w którą wpędza dużą część społeczeństwa (por. Martin, Schumann 1996). Procesy te kształtują w sposób jednoznaczny relacje społeczno-przestrzenne, znajdując odzwierciedlenie w układach organizacji przestrzennej we wspomnianych wymiarach makro- i mikroskalowych. W skali poszczególnych jednostek dotyczy to procesów różnicowania się struktury społeczno-przestrzennej miast i regionów miejskich, takich jak zjawisko marginalizacji i wykluczenia społecznego, gettoizacja, wyłanianie się klas uprzywilejowanych itp., w wymiarze makro zaś określa to rolę miast, zwłaszcza metropolii jako ogniw konkurencyjności oraz klasyfikuje obszary peryferyjne pod względem ich udziału w procesach wytwarzania i wykorzystania dóbr społeczeństwa informacyjnego.

Opisane zjawiska po raz kolejny przewartościowują relacje miasto-region, w szczególnym stopniu zaś relacje metropolia-region, gdyż metropolie uznane zostały za motory wzrostu gospodarki i węzły w sieciach globalnych powiązań. W kształtujących się formach przestrzennej organizacji społecznej struktura regionu metropolitalnego znajduje szczególne miejsce. W sposób ogólny można stwierdzić, że współczesny region metropolitalny w sensie normatywnym ma znaczącą rolę w procesach równoważenia różnic, polityki spójności oraz wyrównywania szans na poziomie od lokalnego do ponadkrajowego. Zarówno w sferze potencjału wewnętrznego (dla metropolii i regionu), jak i zewnętrznego (w skali ponadregionalnej) jest on niejednokrotnie przeciwstawiany samej metropolii, której rola – choć zazwyczaj w skrajnych przypadkach – ogranicza się do wymiaru lokalnego i globalnego, z pominięciem płaszczyzny regionalnej lub krajowej. Dlatego w sferze planowania,

przede wszystkim w skali europejskiej, zaznacza się tendencja do wspierania polityki rozwoju planistycznych jednostek przestrzennych, określanych jako Europejskie Regiony Metropolitalne (por. rozdz. 6), która jest *de facto* polityką dekoncentracji dla konkurencyjności. Region metropolitalny natomiast, bliski swojemu klasycznemu odpowiednikowi, przewija się jako środek przekazu lub przeciwnie – przedmiot: element znaczący, noszący tę samą treść, a określany również za pomocą innych środków przekazu w koncepcjach odnoszących się do społeczeństwa informacyjnego i jego organizacji przestrzennej.

5.2. REGION METROPOLITALNY A RELACJE METROPOLIA-REGION W GOSPODARCE INFORMACYJNEJ

Jak wspomniano we wstępie, w rozwoju form organizacji przestrzennej w gospodarce informacyjnej najistotniejszymi elementami są produkcja i przetwarzanie wiedzy i informacji, do których w przypadku miast w zaawansowanym stopniu objętych globalizacją, tzw. miast zglobalizowanych („*globalizing cities*”, za Marcuse, van Kempen 2000), dolicza się także funkcje decyzyjne, kontrolne, związane z działalnością globalnych korporacji (Węclawowicz 2003, s. 56–58). Wiążąc trzy z wcześniej wymienianych składowych gospodarki informacyjnej – globalizację, innowację i konkurencyjność, Gorzelak i Smętkowski (2005, s. 17) piszą, że innowację należy rozumieć jako „zerwanie z dotychczasową praktyką, dążenie do uzyskania przewagi konkurencyjnej dzięki zwiększeniu efektywności produkcji, dystrybucji, a głównie dzięki wprowadzeniu nowego produktu”. Właśnie umiejętność wytwarzania i akumulacji innowacji technologicznej jest wyznacznikiem konkurencyjności danego miasta czy regionu (por. Suarez-Villa 2000, s. 4). Obecność i stopień rozwoju działalności opartych na wiedzy i informacji oraz gospodarcze funkcje wysokiego rzędu decydują o pozycji poszczególnych ośrodków w hierarchii miast, o ich atrakcyjności oraz konkurencyjności. One, a także zasięg przestrzenny pełnionych funkcji stanowią kryteria określające, czy dane miasto jest metropolią (por. Korcelli-Olejniczak 2004). Wyznaczane w takich warunkach układy centrum-peryferie są różnicowane poprzez kontrolowane i niekontrolowane rozprzestrzenianie się i podział funkcji oraz ich przestrzenną dekoncentrację.

Procesy te mają także wpływ na relacje w układzie miasto-region, a w szczególności na relacje metropolia-region. W przypadku tych drugich powstawanie wszelkich formalnych i nieformalnych sieci powiązań oraz polityka sterowania rozwojem przestrzennym, w postaci tworzenia regionów planistycznych wokół metropolii, często przyczyniają się do rozszerzania się stref wpływów i powiązań metropolii, a więc tworzenia się realnych regionów metropolitalnych o charakterze sieciowym, obejmujących, poza metropolią i jej obszarem metropolitalnym, także inne miasta subregionalne

z ich strefami i obszarami wpływów. Taką sytuację należy uznać za korzystną, ponieważ pozytywnie oddziałuje na rozwój miasta jak i regionu. Nie jest to natomiast sytuacja oczywista i stanowiąca regułę, gdyż wiele metropolii funkcjonuje jako ośrodki odizolowane od zaplecza lub wykorzystujące bezpośrednie otoczenie głównie jako źródło dostarczania surowców i siły roboczej. W początkowym okresie badań metropolizacji w gospodarce informacyjnej przyjmowano właśnie scenariusz, który mówił o stopniowych odrywaniu się metropolii od regionu – czego szczególnym przypadkiem były miasta globalne i zglobalizowane, powiązane sieciowo z innymi miastami o podobnym poziomie w hierarchii, natomiast nie związane w żaden sposób ze swoim regionem (por. Sassen 1991; Sassen 1994; Marcuse, van Kempen 2000; Brenner, Keil 2005). Radykalna w swoim ujęciu koncepcja była następnie reinterpretowana również przez jej twórców. Z tej dyskusji wywodzi się m.in. pojęcie *global city-region* (por. Scott 2001; Hall 2001; Sassen 2001). W wielu badaniach relacji metropolia-region w gospodarce informacyjnej wciąż jednak często przyjmowane jest założenie o słabnących związkach gospodarczych i społecznych między metropolią a regionem metropolitalnym, rozumianym jako duży region lub makroregion, w którym jest usytuowana metropolia. Jednocześnie w dyskusji nad miastem i jego otoczeniem regionalnym pojawia się teza o tym, że następuje zanikanie granicy między rdzeniem a jego bliższym otoczeniem (niem. *Umland*), a także między tym drugim a otoczeniem dalszym (niem. *Hinterland*), w wyniku czego następuje zlewianie się funkcji miejskich, podmiejskich i wiejskich na poziomie submiejskim i perymiejskim (por. np. Sieverts 2008; Strubelt 2008)

5.2.1. REGION METROPOLITALNY JAKO WYRAZ POWIĄZAŃ METROPOLII I REGIONU

Hipotezy dotyczące większej intensywności powiązań gospodarczych i społecznych, mierzonych przepływami dóbr, kapitału i ludności, stawiają w swoich analizach G. Gorzelak i M. Smętkowski (2005), odnosząc je do powiązań przestrzennych metropolii warszawskiej, poznańskiej i trójmiejskiej. Autorzy przyjęli hipotezę, zgodnie z którą w gospodarce informacyjnej relacje między ośrodkami metropolitalnymi a ich regionami „ulegają relatywnemu osłabieniu; a „region odgrywa coraz mniejszą rolę w procesie rozwoju metropolii”, co „prowadzi do pogłębienia różnic w poziomie rozwoju między centrum (metropolią) i peryferiami (otoczeniem regionalnym)” (s. 88). Analiza polegała na wyszczególnieniu rodzajów możliwych powiązań gospodarczych i społecznych między metropolią a regionem – w układzie przedsiębiorstwa-sektor publiczny-gospodarstwa domowe i ocenie znaczenia tych powiązań. Jako najistotniejsze uznano wymianę handlową, jako wyraz „wzajemnej komplementarności metropolii i regionu” (s. 89) także dojazdy do pracy, zwłaszcza

z regionu do metropolii. Również jako znaczące, choć w mniejszym stopniu niż dojazdy do pracy, określono dojazdy mieszkańców w celu skorzystania z usług wyższego rzędu, zarówno w ramach sektora publicznego jak i przedsiębiorstw oraz wyjazdy mieszkańców metropolii, w celach rekreacyjno-wypoczynkowych do innych stref regionu. Mniejsze znaczenie przypisano trwałym przemieszczeniom o charakterze dośrodkowym w przypadku ludności, jak i odśrodkowym w sektorze przedsiębiorstw. Stosunkowo małe znaczenie wiązano także z zakupami sektora publicznego i świadczone przez ten sektor usługi, w szczególności na rzecz przedsiębiorców. Większą wagę przypisano natomiast kontaktom władz publicznych w celu podniesienia konkurencyjności regionu, konkurencji o kapitał oraz o, przede wszystkim, zamożnych mieszkańców. Wszystkie typy relacji, które uznano za istotne, zostały następnie poddane analizie pod kontem faktycznych powiązań w układzie porównawczym trzech metropolii, jak wspomniano wyżej, regionów Warszawy i Poznania oraz Trójmiasta, z podziałem na powiązania gospodarcze i społeczne.

Wyniki badań potwierdziły zasadniczo postawione na wstępie przez autorów hipotezy o niskim stopniu powiązań w układzie metropolia-region. Obszerne i wieloaspektowe badanie może posłużyć jako punkt wyjścia do dalszych analiz takich relacji. Z badań powiązań w układzie metropolia-region prowadzonych przez G. Gorzelaka i M. Smętkowskiego wynika, iż zjawisko kształtowania się rzeczywistych regionów metropolitalnych nie jest w Polsce zaawansowane. Istnieją jednak pewne znamiona wzmacniania się układów regionalnych, głównie w zakresie powiązań społecznych, które obejmują znaczące funkcje, takie jak szkolnictwo wyższe i kultura.

Dla celów badania autorzy przyjęli określone definicje jednostek przestrzennych. Istotny wydaje się fakt, że pojęciem region metropolitalny objęta jest „pozametropolitalna część regionu węzłowego danego miasta” (Gorzelak, Smętkowski 2005, s. 84), czyli „pozostałe”, nienależące do metropolii i obszaru metropolitalnego „gminy województw otaczających miasta”. Tak przyjęty zasięg przestrzenny regionu metropolitalnego odbiega od większości przyjętych ujęć i określeń, które postrzegają region metropolitalny jako obszar obejmujący metropolię i jej region. Obszar taki z kolei określany jest przez autorów opracowania jako region węzłowy. Okazuje się, że w badaniach empirycznych dostępność danych często narzuca przyjęcie określonych ram koncepcyjnych i terminologicznych. W tym przypadku tak sformułowane określenie regionu metropolitalnego stanowi interesujący aspekt do dyskusji nad charakterem tej jednostki przestrzennej.

5.2.2. KONWERCENCJA CZY DYWERCENCJA WEWNĄTRZ EUROPEJSKICH MAKROREGIONÓW METROPOLITALNYCH

O ile zjawisko kształtowania się regionów metropolitalnych w Polsce jest słabiej zaawansowane, i nie w pełni rozpoznane (por. np. Bielawski 2007), na gruncie państw „starej” Unii Europejskiej stanowi ono często podnoszony temat badawczy, a w szczególności realizowany przez planowanie przestrzenne i politykę regionalną. Genezę myślenia w kategorii regionów metropolitalnych stanowią założenia Strategii Lizbońskiej (2000), mówiące o konieczności podnoszenia konkurencyjności Unii Europejskiej i rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, zdolnej do dalszego, zrównoważonego rozwoju. Konsekwencją Strategii Lizbońskiej były tezy Agendy Terytorialnej Unii Europejskiej (2007), nawiązującej także do Europejskiej Perspektywy Rozwoju Przestrzennego (ESDP), które mówiły o wspieraniu rozwoju tzw. regionów miejskich, których szczególną formą (na gruncie polityki przestrzennej) miały być regiony metropolitalne. O rozwoju regionów metropolitalnych mówi pośrednio już Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego (1999), która porusza kwestię ukształtowania regionów zurbanizowanych – zdecentralizowanej sieci tzw. globalnych obszarów integracji sprzyjających podnoszeniu konkurencyjności Europy w wymiarze globalnym.

Wspominana w wielu miejscach tego opracowania, a omówiona w rozdziale 6 niemiecka koncepcja Europejskich Regionów Metropolitalnych, która stanowi przykład nośnika idei podnoszenia konkurencyjności poprzez dekoncentrację funkcji w regionie znalazła wyraz w praktyce planistycznej i opracowaniach naukowych. Zgodnie z tą koncepcją Europejskie Regiony Metropolitalne stanowią formę zajmującą w systemie osadniczym pozycję niezależną od układu hierarchicznego miast. Koncepcja ERM, jako koncepcja badawcza, stanowi jedno z ujęć uogólniających procesy rozwoju regionalnego w Europie. W analizach naukowych dotyczących dużych regionów, usytuowanych wokół metropolii pojęcia zaczerpnięte z koncepcji ERM, zarówno z jej warstwy badawczej, jak i planistycznej stosowane są obok takich określeń jak Metropolitalne Europejskie Obszary Wzrostu” (MEGA – z badań ESPON 1.1.1.), czy megaregiony miejskie (por. np. Hall, Pain 2006)³¹. Wspólną warstwą znaczeniową tych określeń jest występowanie na dużym terytorialnie obszarze sieci powiązań funkcjonalnych, w których szczególną rolę odgrywa główna metropolia i jej bezpośrednie zaplecze.

Regiony metropolitalne w wymiarze europejskim stanowią przedmiot licznych analiz porównawczych, zarówno pod względem ich struktury przestrzennej, stanu oraz dynamiki rozwoju, ukazując duże różnice między

³¹ Temat ten poruszony jest obszerniej w rozdziale 6.

poszczególnymi regionami, jak i ich zróżnicowanie wewnątrzregionalne. Badanie zmian i dynamiki rozwoju tych regionów pokazuje na ogół, że mimo przejścia od gospodarki sterowanej rozwojem przemysłu do gospodarki informacyjnej regiony wokół dawnych ośrodków przemysłowych zachowują silną pozycję, zmieniając jednocześnie swoją strukturę gospodarczą. Wśród tych regionów dominują takie o najwyższym poziomie innowacji, np. region Stuttgartu (Werner, Fischer 2005, s. 3).

Wnikliwej analizie porównawczej zostały poddane tzw. europejskie makroregiony w projekcie ESPON FOCI (2010), który badał funkcjonalność i szanse rozwoju aglomeracji miejskich z punktu widzenia konkurencyjności terytorialnej i spójności Europy (por. Smętkowski 2010). Do celów analizy przyjęto podział badanych obszarów na dwa rodzaje jednostek przestrzennych: obszar metropolitalny/miejski rozumiany jako obszar ścisłych i stałych związków miasta z regionem, utożsamiany z LUZ (*Larger Urban Zones*) – obszarem miejskim zdefiniowanym w ramach Urban Audit, oraz region metropolitalny, obejmujący obszary pozostające pod wpływem miasta, w którym granice są ograniczone zasięgiem oddziaływania innych miast (*ibid.* s. 53). Badania przeprowadzono na zbiorze uwzględniającym specyfikę makroregionów zależny od specyfiki krajowych systemów osadniczych, delimitacji LUZ i podziału administracyjnego na poziomie NUTS 3 (*ibid.* s. 54). Zbiór ten nie obejmował wszystkich dużych ośrodków miejskich. Do badań porównawczych makroregionów przyjęto jako podstawowy miernik poziom PKB w obszarach centralnych i regionie. Na podstawie jego stanu i dynamiki zmian ustalono, gdzie występowało zjawisko konwergencji, a gdzie dywergencji. Na ogół zaobserwowano rosnące różnice między poziomem PKB metropolii a regionu, co wiązano z procesem postępującej metropolizacji, charakterystycznej do rozwoju gospodarki informacyjnej. Procesy odwrotne obserwowane były w niektórych regionach należących do krajów wykazujących niższe niż większość innych tempo wzrostu.

Zróżnicowania wewnątrzregionalne dotyczyły różnych elementów, głównie ekonomicznych i demograficznych. Na ich podstawie i w wyniku analiz wielozmiennych oraz analizy przestrzennego rozmieszczenia wartości przy uwzględnieniu takich wymiarów jak: nowoczesna gospodarka, potencjał ludnościowy, krajowe bieguny wzrostu, słaba strefa podmiejska opracowano typologię makroregionów. Wynikała ona z oceny rozwoju obszarów metropolitalnych i zaplecza regionalnego oraz mono- i policentryczności tych obszarów. Większość wyróżnionych typów miała charakter ogólnoeuropejski, czyli występowała co najmniej w trzech krajach. Były to np. wysoko rozwinięte „monocentryczne” duże ośrodki usługowe otoczone przez regiony charakteryzujące się problemami na rynku pracy (typ charakterystyczny dla regionów nadmorskich); wysokorozwinięte duże ośrodki usługowe otoczone przez

regiony z rozwiniętym rynkiem pracy, silnie uprzemysłowione (typ charakterystyczny dla Niemiec); wielkie „policentryczne” obszary metropolitalne otoczone przez silnie zurbanizowane jednostki regionalne (np. pd.-wsch. Anglia, region Paryża, Renu-Ruhry, Randstad Holland). Szesnaście spośród makroregionów stanowiło typy specyficzne dla danych krajów; były to na ogół regiony stołeczne państw „starej” Unii Europejskiej.

Wyodrębnione typy makroregionów europejskich zostały następnie scharakteryzowane na podstawie kilku wskaźników ukazujących stopień ich wewnętrznej spójności. Wskaźniki dotyczyły różnic w poziomie rozwoju (według stanu i zmian PKB na mieszkańca), podobieństw procesów demograficznych, strukturalnych i rynku pracy. Spośród grup regionów poddanych analizie jedyną wyróżniającą się była grupa makroregionów stołecznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, która charakteryzowała się dużymi różnicami w poziomie rozwoju między rdzeniem a jego otoczeniem, zarówno w sensie statycznym, jak i dynamicznym. Dużą dywergencję wykazały również tzw. obszary górskie, w których miał miejsce znaczny odpływ ludności z obszarów peryferyjnych. Wysokim poziomem konwergencji oznaczały się natomiast makroregiony określone jako „przemysłowe” i „problemowe”, z czego regiony „przemysłowe” wykazywały spójność dynamiczną.

Z badań przeprowadzonych w projekcie ESPON FOCI wynika, że otoczenie regionalne relatywnie traci swoje znaczenie dla ośrodka metropolitalnego; przy czym istnieje w tym względzie znaczne zróżnicowanie w zależności od typu regionu. Głównym wymiarem różnicującym metropole i ich regiony jest poziom nowoczesności gospodarki, poziom rozwoju gospodarczego oraz różnice w potencjale ludnościowym. W przypadku regionów decydująca o zróżnicowaniu była sytuacja na rynku pracy, na ogół związana ze skalą uprzemysłowienia. W odniesieniu do obszarów metropolitalnych, liczyła się ich pozycja w krajowym systemie osadniczym oraz zintegrowanie strefy podmiejskiej z ośrodkiem metropolitalnym.

Uogólnienia projektu FOCI, dotyczące zagadnień demograficznych były porównywane z wynikami równoległego projektu ESPON DEMIFER (Demographic and Migratory Flows affecting European Regions and Cities). Badania prowadzone w tym drugim projekcie wykazały występowanie „oczywistej integracji miast i ich regionów” (ESPON DEMIFER, 2010, s. 68). Nie znalazł również potwierdzenia wniosek wskazujący na zwiększanie się różnic w zakresie cech demograficznych między miastami a obszarami ich zaplecza. Niemniej, w regionach o zdecydowanie dodatnim bilansie ludnościowym wzrost był skoncentrowany w strefach bezpośrednio sąsiadujących z ośrodkami miejskimi, co potwierdzało wnioski dotyczące intensywności procesu suburbanizacji. Ponadto, podobnie jak w przypadku badań projektu FOCI,

stwierdzono decydujący udział migracji międzynarodowych we wzroście liczby ludności obszarów metropolitalnych w Europie po 2000 roku.

Badania zjawisk konwergencji i dywergencji w regionach jedynie pośrednio przyczyniają się do określenia, w jakim stopniu postępuje rozwój regionów metropolitalnych w Europie. Z pewnością regiony charakteryzujące się dużym stopniem konwergencji mają większe szanse, aby pełnić funkcje regionów metropolitalnych, poprzez ich podział działalności, możliwość kształtowania się sieciowych powiązań, silniejszą kooperację w ramach bardziej równorzędnych relacji między poszczególnymi obszarami. W tej sytuacji wydaje się, że odznaczające się znacznym poziomem dywergencji makroregiony stołeczne w Europie Środkowo-Wschodniej mogą mieć szczególną trudność w pełnieniu roli jednostek określanych jako Europejskie Regiony Metropolitalne. Potwierdza to zarówno praktyka planistyczna, jak i badania naukowe.

5.3. REGION METROPOLITALNY A REGIONY KREATYWNE

Jednym z najistotniejszych nurtów badań nad miastem okresu postindustrialnego oraz metropolizacją stanowią studia nad zagadnieniem społeczeństwa kreatywnego, kształtującego charakter najbardziej rozwiniętych części zurbanizowanego świata. Wywodząca się z amerykańskiej szkoły badawczej teoria klasy kreatywnej Richarda Floridy (2002), chociaż oparta w pewnej mierze na wcześniejszych badaniach środowiska twórczego Törnqvista (1983)³², wywarła duży wpływ na perspektywy badań społecznych, a także społeczno-przestrzennych miast i regionów miejskich. Również w Europie, w której początkowo z pewnym sceptycyzmem przyjmowano założenia koncepcji Floridy, przynajmniej się kategorii zidentyfikowanej jako „kreatywna” szczególną rolę w procesie rozwoju i kształtowania miasta.

Miastotwórcza funkcja klasy kreatywnej wynika z cech, jakimi jest ona obdarzona, cech, określanych mianem 3T (trzy razy T, czyli Technologia-Talent-Tolerancja). Są to cechy składające się na potencjał wynikający z wszechstronnych zdolności i dobrego wykształcenia, pozwalające na pracę w dobrze płatnym, ambitnym i gwarantującym ciągły rozwój zawodzie. Są to elementy sztucznego środowiska, w jakim klasa ta funkcjonuje, czyli gospodarka i technologia, a także infrastruktura techniczna, związane z mobilnością, dostępnością, osiągalnością miejsc i produktów. Są to ostatecznie także cechy światopoglądowe, oparte na tolerancji, wolności podejmowania decyzji, otwartości. Potencjał klasy kreatywnej ma niewątpliwie wpływ na strukturę miast i regionów miejskich, z jednej strony przyczyniając się do wzrostu ich

³² Koncepcje środowiska twórczego, lub kreatywnego (*creative milieux*) zostały rozwinięte we współczesnej literaturze przez szwedzkich autorów Gunnara Törnqvista i Ake Andersona. Törnqvist opracował swoją koncepcję środowiska twórczego w 1978 roku.

atrakcyjności i konkurencyjności w skali makro, z drugiej w skali mikro – kształtując strukturę tych obszarów. W skali miasta chodzi o jego społeczno-przestrzenną polaryzację, wynikającą z jednej strony ze skupiania się w metropoliach przedstawicieli klasy kreatywnej, tworzących wiedzę, innowację i postęp, a jednocześnie z nich korzystających; z drugiej strony z ubytkiem pracy dla osób słabiej wykwalifikowanych, ze względu na restrukturyzację gospodarki miast i przenoszenie wielu mniej zaawansowanej działalności do regionów świata, w których koszty pracy są niższe (por. Bayer 2007, s. 40).

Jak odnotowano już wcześniej, zdecydowana większość dużych miast europejskich charakteryzuje się bardzo wysokim udziałem pracowników o kwalifikacjach o wiele wyższych niż przeciętne dla krajów, na których obszarze są położone. Rozmieszczenie przestrzenne tej klasy jest różne w zależności od miasta. W Paryżu na przykład klasa kreatywna skupiona jest w centralnej części miasta, podczas gdy suburbia zdają się być wyłączone z procesu kształtowania się społeczeństwa kreatywnego, będąc siedliskiem imigrantów, niedostatku i niepokoju społecznego. Jednym z istotnych zadań związanych z funkcjonowaniem, poziomem życia oraz atrakcyjnością metropolii jest kwestia ich wewnętrznej spójności. Z kolei, z punktu widzenia funkcjonowania regionów wokół dużych miast i metropolii, ważna jest kwestia dekoncentracji, wynikająca z przenoszenia funkcji, działalności zawodowej i pozazawodowej związanych z klasą kreatywną, a także miejsc zamieszkania jej przedstawicieli z miasta do regionu, a ewentualnie także do innych miast należących do regionu. Dwa z pozoru przeciwstawne cele polityki przestrzennej – poszukiwanie policentryczności w skali regionu i konwergencja w skali miasta – są w rzeczywistości nakierowane na zapobieganie negatywnej polaryzacji na poziomach od lokalnego do globalnego. Stąd badania metropolii i regionów kreatywnych nabierają szczególnej wagi.

W badaniach nad klasą kreatywną szczególnie interesujące wydaje się poszukiwanie odpowiedzi na pytania o to, jakie czynniki powodują wzrost znaczenia sektora kreatywnego w wybranych regionach oraz jakie cechy czynią region atrakcyjnym dla klasy kreatywnej. Ponadto, z punktu widzenia niniejszego opracowania wydaje się szczególnie istotne, jakie mogą być relacje faktyczne i znaczeniowe między regionem kreatywnym a regionem metropolitalnym. Czy kreatywność odnosi się jako cecha do regionów, czy też jedynie do obszarów metropolitalnych oraz, czy kreatywność jest współcześnie warunkiem rozwoju każdego regionu metropolitalnego. Interesujące jest również, w jakim stopniu pojęcie regiony kreatywne będzie oddziaływało na porządkowanie pojęć w procesie interpretacji zagadnienia regionu metropolitalnego. Próbę odpowiedzi na te pytania podjęto na podstawie założenia, przebiegu i wyników badania prowadzonego w ramach projektu ACRE, zatytułowanego: „Wykorzystanie kreatywnej wiedzy. Konkurencyjność europejskich regionów

metropolitalnych w rozszerzonej Unii³³, realizowanego w latach 2006–2010 ze środków VI Programu Ramowego Unii Europejskiej³³.

Badania projektu ACRE (Stryjakiewicz 2008) koncentrowały się wokół kilku pytań badawczych. Po pierwsze, czy można wyróżnić wspólne elementy w różnych ścieżkach rozwoju i ich spuściznie, które wiążą się z obecnym i przyszłym stanem działalności kreatywnych oraz opartych na wiedzy w regionach miejskich. Po drugie i trzecie, w jaki sposób regiony te stały się kreatywnymi oraz jak można określić i wyjaśnić różnice i podobieństwa między poszczególnymi regionami. W badaniu założono, co prawda, że szczególnie uprzywilejowane w zakresie rozwoju działalności kreatywnych są, tradycyjnie, obszary stanowiące korzystne lokalizacje gospodarcze: Monachium, Mediolan i Amsterdam oraz Helsinki, Barcelona, Dublin i Lipsk, jednak szczególną rolę przypisano także tzw. miękkim czynnikom lokalizacyjnym, którymi szczególnie hojnie obdarzona jest Barcelona, Amsterdam oraz Monachium (por. Kovács, Murie, Musterd, Gritsai, Pethe 2007). Biorąc pod uwagę takie czynniki, jak profil ekonomiczny przed i po 1990 roku, aktywność polityki rozwoju innowacji i technologii oraz rolę w zakresie politycznych i gospodarczych funkcji decyzyjnych, opracowano wstępną typologię miast pod względem warunków rozwoju działalności kreatywnych i opartych na wiedzy. Z kolei, na podstawie sześciu czynników (status międzynarodowego lub krajowego ośrodka decyzyjnego; otwarty, tolerancyjny i pluralistyczny charakter miasta; specjalizacja w zakresie wysoko wykwalifikowanych działalności zaawansowanych technologicznie lub wykształcony profil usługowy miasta, bez dominacji przemysłu; status ośrodka historyczno-kulturowego, ew. dobrze zachowany historyczny rdzeń miejski; sprawne zarządzanie oraz istnienie zasobów finansowych i organizacyjnych potrzebnych do modernizacji; aktywna, dobrze zorganizowana i finansowana polityka wobec innowacji i technologii) sporządzono ranking miast, w którym liderami okazały się Amsterdam i Barcelona, spełniające wszystkie sześć wymienionych warunków (por. Kovács i in. 2007, s. 24).

Kreatywność miasta lub regionu, podobnie jak innowacyjność, zależna jest od współlistnienia i współdziałania trzech czynników. Jednym z nich jest doskonałość w zakresie potencjału kreatywnego ludzi pracujących i mieszkających w danym regionie. Drugim jest doskonałość w zakresie wzrostu ekonomicznego, która umożliwia wykorzystanie i rozwój powyższego potencjału (por. Leoncini 2011). Trzecią składową jest wsparcie ze strony polityki regionalnej. Badania w ramach projektu ACRE wykazały istnienie dużych różnic pomiędzy analizowanymi miastami, w działaniach polityki wspierającej

³³ Opierało się ono na czterech cechach: informacji (podlegającej wymianie); wiedzy (spisanej i udokumentowanej w pracach i bazach danych); kompetencji w zakresie określonych działalności; kreatywności, która łączy pozostałe cechy tworząc nowe produkty, pomysły, procesy.

wykorzystanie wzrostu w zakresie działalności kreatywnych i opartych na wiedzy. Zasadniczo zaobserwowano jednak wiele wspólnych tendencji, m.in. brak synergii między działaniem polityki na różnych szczeblach – od krajowego do lokalnego. Podczas gdy na szczeblu krajowym cele polityki mają charakter ogólny i dotyczą pośrednich mierników, np. oddziałują poprzez politykę wspierającą innowację, B&R oraz szkolnictwo, działania lokalne są z kolei ukierunkowane i dotyczą konkretnych projektów. Najistotniejsze jest jednak współdziałanie polityki i prywatnego biznesu, co umożliwia pełną i szybką realizację projektów (por. Kovács, Wiessner 2004).

Jednym z aspektów kreatywności miast i regionów jest udział pracujących w sektorze kreatywnym (*creative industries*), określanym poprzez typy kreatywności i formy własności intelektualnej. Różnorodna działalność w zakresie naukowym, artystycznym i biznesowym stanowi podstawę rozwoju nowego sektora gospodarki metropolitalnej, kształtującego przede wszystkim miasto – rdzeń aglomeracji (regionu) (por. Klasik 2011, s. 38–39). Ośrodki metropolitalne, będące obszarem działalności, wytwarzania i współzależności funkcji metropolitalnych stanowią najkorzystniejsze środowisko dla rozwoju sektora kreatywnego. Udział zaplecza – obszaru lub regionu metropolitalnego zależy od jego endogenicznego potencjału, charakteru i intensywności powiązań funkcjonalnych oraz, wspomnianego, sposobu zarządzania na poziomie regionalnym.

Ważnym aspektem polityki i zarządzania wobec kształtowania kreatywności regionu jest zależność między istnieniem formalnych związków na poziomie regionalnym a współpracą między jednostkami tego regionu. Okazuje się, że brak ukonstytuowanego obszaru metropolitalnego nie stanowi przeszkody dla współpracy gmin, opartej na porozumieniu i wspólnocie interesów. Dzieje się tak w przypadku Amsterdamu i Barcelony, gdzie współpraca regionalna nie opiera się na związkach formalnych gmin. Podobnie Tuluza i jej region miejski rozwijają się w oparciu o policentryczny model zarządzania, wspierający rozwój wysokiej technologii i biotechnologii oraz współdziałający z prywatnym biznesem. Z kolei Mediolan, który ma określony obszar metropolitalny, pozbawiony jest regionalnej strategii inwestycyjnej, przynajmniej w zakresie działalności kreatywnych (por. Kovács i in. 2007, s. 31–33).

W procesie weryfikacji hipotez R. Florydy projekt ACRE analizował rolę czynników lokalizacyjnych oraz aspekt mobilności klasy kreatywnej w 13 wyżej wymienionych regionach metropolitalnych. Analizy wykazały m.in. niższą niż zakładana przez Florydę mobilność osób wykonujących zawody kreatywne oraz niższy udział tzw. miękkich czynników lokalizacyjnych, związanych z cechami regionu, takimi jak bogata oferta kulturalna lub jakość środowiska naturalnego w wyborze miejsca zamieszkania przedstawicieli analizowanej grupy (por. Stryjakiewicz 2008, s. 110–117). Poza faktem o charakterze

poznawczym, pokazującym zróżnicowanie w grupie analizowanych regionów oraz przeszacowanie w zakresie istotności czynników miękkich, analiza wskazuje na słabości metodologiczne badań regionów kreatywnych, polegające m.in. na niedookreśleniu terminu „klasa kreatywna”, obejmującego zarówno zawody związane z kulturą czy sztuką, jak również branże informatyczne lub konsulting, oraz, co jest szczególnie istotne z punktu widzenia niniejszego opracowania, różnych kryteriów przyjętych delimitacji regionów metropolitalnych (Stryjakiewicz 2008, s. 118). Problem delimitacji regionów metropolitalnych wynika z dwóch aspektów – dotyczą one każdego badania ludności i funkcji – (a) braku jednolitej definicji regionu metropolitalnego oraz kryteriów na podstawie których zostałaby ona sformułowana, (b) współwystępowania delimitacji analitycznych oraz planistycznych regionów metropolitalnych, często wzajemnie niespójnych i niepokrywających się. W tym sensie badania tzw. regionów kreatywnych są neutralne z punktu widzenia porządkowania pojęcia regionu metropolitalnego, choć niewątpliwie obecność klasy kreatywnej jest jednym z kryteriów wyróżnienia funkcjonowania regionów metropolitalnych.

5.4. INNOWACYJNOŚĆ MIAST I REGIONÓW

Jak wspomniano powyżej, innowacyjność lub kreatywność miast i regionów miejskich wymaga spełnienia jednocześnie kilku warunków – istnienia potencjału gospodarczego, wysokiego poziomu rozwoju naukowo-technologicznego (w przypadku kreatywności obecności środowisk ludzi wykonujących tzw. zawody kreatywne) oraz wsparcia ze strony polityki regionalnej³⁴. Podczas, gdy z jednej strony wzajemne oddziaływanie w relacji nauka-gospodarka w skali regionu prowadzi do synergii, w postaci korzyści aglomeracji poprzez „osadzoną terytorialnie wiedzę uprzedmiotowioną w środkach technicznych i działalnościach gospodarczych” oraz generowanie „lokalnych procesów uczenia się zależnych od lokalnej wiedzy skodyfikowanej oraz sieci organizacyjnych” (R. Domański 2002, s. 200), tworząc innowacyjność danej lokalizacji, kreatywność miasta i regionu kształtuje i warunkuje w bezpośredni sposób kapitał ludzki. Obecność i funkcjonowanie tych środowisk w przestrzeni miasta i regionu przyczyniają się z kolei

³⁴ Rozróżnienie między innowacyjnością a kreatywnością dokonywane jest w większości analiz dotyczących rozwoju współczesnych miast i ich regionów. Poza prostą identyfikacją i podziałem na zawody kreatywne i zawody oparte na wiedzy (por. np. Martin-Brelot, Grossetti, Eckert, Gritsai, Kovács 2009), mówi się o potencjale czy kapitale kreatywnym i innowacyjnym miasta, z których pierwszy odnosi się do warunków i czynników niezbędnych do życia (przyciągania i zatrzymywania) wysokiej jakości kapitału ludzkiego), drugi z kolei do poziomu kapitału ludzkiego w mieście/regionie, ilości i jakości instytucji badawczych, obecności przedsiębiorstw innowacyjnych, powiązań sieciowych między nimi a nauką (por. Matusiak 2009; R. Domański 2002).

do wzmacniania potencjału w zakresie technologicznym i gospodarczym, poprzez jakość pracy i rodzaj popytu (por. Klasik 2011). Współwystępowanie kreatywności i innowacyjności jest cechą zaawansowanych gospodarek (por. Gaczek 2009), w których innowacyjność mierzona jest poprzez poziom zużycia środków trwałych (np. maszyn, urządzeń, infrastruktury technicznej), a kreatywność liczbą osób pracujących w branżach kreatywnych i opartych na wiedzy. Potencjał gospodarczy, innowacyjny i kreatywny decydują o konkurencyjności miast i ich regionów (por. Rogacki 2008). Podobnie jednak jak w układzie mikroekonomicznym, najistotniejszy jest nie tylko zestaw poszczególnych elementów, ale ich nasilenie i interakcje pomiędzy nimi. Region, podobnie jak przedsiębiorstwo może być konkurencyjny, jeśli posiada unikalną mieszankę funkcji związanych z takimi sektorami jak nauka, badania i rozwój, kultura oraz kontrola i regulacja. Wartość pochodzi od synergii pomiędzy poszczególnymi działalnościami (Porter 1996).

Potencjał naukowy i technologiczny, a także ich wpływ na przekształcenia strukturalne miast oraz regionów znajdują odzwierciedlenie w specjalistycznej klasyfikacji regionów. Projekt ESPON KIT³⁵ identyfikuje do celów analizy typy regionów kształtowane w oparciu o naukę i szkolnictwo wyższe, zaawansowane technologie, oraz umiejętność przetwarzania informacji. Wobec występowania takich czynników jak sektory oparte na wiedzy, bądź sektory wysokiej technologii tworzą się tzw. regiony zaawansowane technologicznie. Jednocześnie występują również tzw. regiony naukowe, identyfikowane na podstawie potencjału funkcjonalnego w zakresie wyższej edukacji, instytucji naukowych i naukowo-badawczych danego miasta i regionu. Rozwój tego typu regionów wspierany jest aktywnie przez Komisję Europejską, znajduje odniesienie w Agendzie Lizbońskiej i dokumencie EU2020.

Inne podejście badawcze z tej dziedziny nawiązuje do paradygmatu relacji i skupia się na identyfikacji tzw. „kognitywnej zdolności” (Foray 2000), czyli umiejętności posługiwania się informacją w celu identyfikowania i rozwiązywania problemów, przetwarzania informacji i wynalazków technologicznych dla rozwoju innowacyjności i wzrostu wydajności poprzez interakcje. Regiony łączące zdolność wytwarzania zaawansowanych technologii, wykorzystywanych przez gospodarkę o dużym potencjale naukowym, nazywane są „regionami sieci wiedzy” (*knowledge networking regions*) (por. ESPON KIT, 2011, s. 13–35).

³⁵ Projekt KIT należy do analiz z grupy tzw. badań stosowanych programu ESPON. Projekt zajmuje się obecnym stanem, wzorcami i potencjałem rozwojowym regionów Europejskich w zakresie gospodarki wiedzy i innowacji. Jednym z jego głównych celów jest identyfikacja nowych możliwości rozwoju Europy poprzez innowację. Partnerem głównym projektu jest Politecnico di Milano – BEST (Building Environment Sciences and Technology) por. http://www.espon.eu/main/Menu_Projects/Menu_AppliedResearch/kit.html

Miasto spełniające kryteria regionu sieci wiedzy opisuje koncepcja miasta innowacyjnego (R. Domański 2000), która poza klasycznymi punktami odniesienia w teorii miejsc centralnych i koncepcji systemów miejskich bazuje także na teoriach ekonomicznych i przyrodniczych: rekombinacji produkcji Schumpetera (1960) oraz teorii samoorganizacji i struktur dysypatywnych Prigogine'a (1967). Teorie te łączy zasada, zgodnie z którą w wyniku przesuwania się elementów w systemie i ich wzajemnego oddziaływania na niższym poziomie powstają struktury bardziej złożone, o nowych właściwościach, które mogą wykonywać „bardziej złożone funkcje o wyższej wydajności” (R. Domański 2000, s. 6). Istotnym elementem koncepcji miasta innowacyjnego jest założenie, że na przekształcenia strukturalne miast (a więc i regionów) oddziałuje polityka naukowa i gospodarcza, czego efektem na linii społeczeństwo-gospodarka-środowisko są wzrastające przychody (miernik postępu gospodarczego i naukowo-technicznego) oraz rozwój zrównoważony (tu nazywany podtrzymywalnym). Między czynnikami sprawczymi a ich efektami zachodzą związki nieliniowe, dlatego wzajemne oddziaływanie jest trudno mierzalne.

Koncepcja miasta innowacyjnego wyraźnie akcentuje, że zwiększanie innowacyjności powinno być główną wytyczną polityki gospodarczego rozwoju regionu, ukierunkowanej na wzrost jego atrakcyjności (por. R. Domański 2000, s. 71)³⁶. Koncepcja stawia również tezę, iż innowacyjność i kreatywność miast i regionów może być mierzalna i dzięki temu porównywalna. Dla jej sprawdzenia, stosując funkcję Cobba-Douglasa dokonano obliczenia postępu technologiczno-organizacyjnego w gospodarce Poznania oraz, w celach porównawczych, także ówczesnego województwa poznańskiego i sześciu innych województw. Wyniki pokazały, że gospodarka Poznania może wykazywać wzrost bez przyrostu kapitału i siły roboczej, a przy ich rosnących wartościach obserwowany jest ponad przeciętny wzrost produkcji. Nakłady skierowane do województwa poznańskiego nie ujawniły wartości kapitału i siły roboczej proporcjonalnych do poziomu produkcji. Podobna sytuacja dotyczyła województwa wrocławskiego, podczas gdy ówczesne województwa zamojskie i śląskie wykazały pozytywne wartości w latach 1990–1996. Wartości pozytywne traktowane były jako miara postępu technologiczno-organizacyjnego, którym charakteryzowało się miasto Poznań oraz wskazane wyżej województwa. Charakterystyczna jest różnica wartości dotycząca Poznania i województwa poznańskiego. Może być to wskaźnik dość słabej

³⁶ Podobnymi założeniami kieruje się na przykład inicjatywa Komisji Europejskiej – Regiony Wiedzy (*Regions of Knowledge*), której celem jest zwiększanie potencjału naukowo-badawczego regionów Europy poprzez wspieranie rozwoju tzw. regionalnych klastrów napędzanych przez działalność badawczą uniwersytetów, ośrodków badawczych, przedsiębiorstw i regionalnych władz samorządowych o zasięgu ponadkrajowym (por. Leoncini 2011).

spójności wewnątrz dawnego regionu poznańskiego, niskiego poziomu dyfuzji innowacji i słabych relacji sieciowych w regionie.

Koncepcja miasta innowacyjnego podkreśla szczególną rolę poziomu regionalnego w rozwoju gospodarki informacyjnej. Obszary metropolitalne i regiony miejskie traktowane są jako najważniejsze jednostki przestrzenne do rozwoju innowacji, głównie poprzez efekty synergii między czynnikami dla nich charakterystycznymi. Wśród czynników tworzących efekty synergiczne wymieniane są m.in. korzyści aglomeracji, wynikające z osadzenia wiedzy zmaterializowanej w środkach technicznych i działalności gospodarczej oraz przyciąganie i przepływy niezmaterializowanej wiedzy technicznej (por. R. Domański 2000, s. 70).

Chociaż, jak zakłada omawiana koncepcja, rozwój regionu innowacyjnego jest zależny od postępu technologiczno-organizacyjnego, to w rzeczywistości sposób organizacji społecznej odgrywa w nim co najmniej równorzędną rolę. Wynika to z faktu, że technologia odnosi się do obiektów materialnych, procesów związanych z ich produkcją oraz do wiedzy zaangażowanej w ich konstrukcję, produkcję i wykorzystanie. Te czynniki podlegają wpływom społecznym, ekonomicznym i politycznym. W związku z tym technologia jest tworzona społecznie i stanowi integralną część modelu, w jakim zorganizowane jest społeczeństwo (por. Pinch, Henry 1999, s. 667). Od organizacji społecznej regionu zależy w dużej mierze poziom jego innowacyjności. Miasto innowacyjne, a zatem i region innowacyjny to region zorganizowany społecznie w taki sposób, aby mogły w nim zachodzić odpowiednie relacje w zakresie wytwarzania, dyfuzji i wykorzystywania technologii i informacji.

Do rozwoju koncepcji regionu metropolitalnego założenia dotyczące miasta innowacyjnego wnoszą istotny element, w postaci tłumaczenia zjawisk synergii między poszczególnymi czynnikami rozwoju regionu. Również model samoorganizacji, ukazujący tworzenie się nowych struktur w systemie osadniczym poprzez przekształcenia makrostruktury wywołane przez wzrost, zmniejszanie i przesuwanie się elementów systemu, może przyczynić się do interpretacji zjawisk zachodzących w ujęciu dynamicznym w regionie metropolitalnym, rozumianym jako funkcjonalny region metropolii. W szczególności dotyczy to jednak regionu metropolitalnego o strukturze policentrycznej, w której wzrost i spadek znaczenia ośrodków drugorzędnych jest efektem fluktuacji w obrębie całego systemu. Jeśli stosować założenia koncepcji miasta innowacyjnego do interpretacji obiektu badań, jakim jest region metropolitalny, z pewnością należy odnosić się do systemowego, a przez to i dynamicznego ujęcia tej jednostki przestrzennej, w myśl którego region metropolitalny stanowi system oddziałujących na siebie elementów zorganizowanych wokół ośrodków wzrostu i dyfuzji innowacji, których czynniki rozwoju łączą relacje synergiczne. Pod wpływem czynników wewnętrznych i zewnętrznych system

ów podlega przekształceniom wewnętrznym; przy czym w konsekwencji zmienia on swoją pozycję względem innych systemów. Jest to ujęcie w dużej mierze nawiązujące do B. Berry'ego (1964), tłumaczące relację między hierarchicznym a niehierarchicznym układem jednostek w przestrzeni.

Założenia koncepcji miasta innowacyjnego wnoszą także inny istotny element do dyskusji nad regionem metropolitalnym. Zachodzące w regionie efekty synergii między czynnikami technologicznymi, gospodarczymi i społecznymi, składającymi się na rozwój technologiczny i wzrost innowacyjności, w sposób wyraźny podnoszą atrakcyjność i konkurencyjność, jeśli wspierane są przez właściwe zarządzanie na poziomie regionalnym. Stosowanie strategii ekonomicznych, takich jak w zarządzaniu przedsiębiorstwem w celu rozwoju regionu, jest w stanie przynieść pozytywne efekty, w szczególności w długoterminowej perspektywie³⁷. Stąd region metropolitalny, rozumiany jako narzędzie w planowaniu przestrzennym, traktowany może być z jednej strony jako obszar operacyjny pewnych strategii gospodarczych i politycznych, których celem bezpośrednim jest podnoszenie konkurencyjności regionu, w celu uzyskania korzyści zarówno w skali regionalnej, krajowej i europejskiej, natomiast z drugiej strony może pełnić rolę aktora strategicznego, podejmującego działania w celu podnoszenia swojej konkurencyjności. Te ujęcia są wzajemnie komplementarne.

5.5. REGIONY MIEJSKO-WIEJSKIE A REGIONY METROPOLITALNE

Charakterystyczną cechą współczesnych systemów osadniczych jest znikanie zasadniczych różnic w zakresie niektórych funkcji między miastem a wsią, tworzenie się obszarów pośrednich, przez niektórych planistów nazywanych międzymiastem (niem. *Zwischenstadt*, por. Sieverts 2008). Przyczyną autorzy koncepcji upatrują w procesach globalizacji i informatyzacji społeczeństw, a co za tym idzie rozwoju struktur osadniczych, które powodują zanik tradycyjnej roli miasta (w szczególności europejskiego), tworzenie się policentrycznych układów powiązanych ze sobą ośrodków, pomiędzy którymi istnieje trudno definiowalny obszar – „między lokalnością a globalnością, przestrzenią a czasem, miastem a wsią”.

³⁷ W rozumieniu miasta (czy regionu: przypis autora) jako strategicznego podmiotu w gospodarce stosowane są trzy elementy tezy miasta przedsiębiorczego postulowane przez J.A. Schumpetera (1942): przedsiębiorczość odnosząca się do zmieniających się form konkurencyjności, zmieniające się strategie promujące konkurencję między miastami w zakresach ekonomicznych i pozaekonomicznych, nowe techniki promocyjne dotyczące prowadzenia dyskursu, techniki narracji oraz budowy wizerunku jako narzędzia podnoszenia konkurencyjności. Według teorii Schumpetera innowacje i postęp technologiczny pochodzą od przedsiębiorców, a wielkie przedsiębiorstwa, mające środki, aby inwestować w naukę i badania są motorami rozwoju innowacyjności miast (por. Jessop, Sum 2000).

Koncepcja regionu miejsko-wiejskiego pojawiła się w studiach nad ESDP (1999) – Europejską Perspektywą Rozwoju Przestrzennego (por. Szlachta, 2008) – dokumencie, w którym partnerstwo miast i obszarów wiejskich określono jako jeden z celów polityki przestrzennej w krajach Unii Europejskiej. Ujęcie to odzwierciedla zmiany, które w zakresie relacji zachodzących między miastami a obszarami wiejskimi nastąpiły w ostatnich dziesięcioleciach. Ch. Bengs (2005)³⁸ nazywa je przejściem z drugiej do trzeciej fazy tych dwustronnych relacji. Przyjmują one współcześnie, jak pisze ten autor, charakter dynamicznej współzależności, oddziałując na przyszłość zarówno obszarów wiejskich, jak i miast. Efektem postępującej integracji funkcjonalnej między miastami i obszarami wiejskimi jest stopniowe zacieranie się rozdzielających je granic w przestrzeni.

W koncepcjach rozwoju miast i regionów miejskich uwzględnia się głównie jednokierunkowe zależności w tej dziedzinie. Obszary wiejskie są definiowane jako strefy żywicielskie, obszary zaopatrzenia w surowce i zbytu towarów i usług, a nade wszystko jako źródłowe obszary migracji oraz pozyskiwania terenów przejmowanych przez użytkowanie miejskie³⁹.

Odstępując od tego tradycyjnego układu, koncepcja regionu miejsko-wiejskiego przyznaje obszarom wiejskim funkcje mające zasadnicze znaczenie dla funkcjonowania i rozwoju ośrodków miejskich, określające w znacznej mierze ich pozycję konkurencyjną w krajowych i międzynarodowych systemach. Są to tzw. funkcje ekosystemów (*ecosystems' services*). Funkcje te są szeroko definiowane, obejmując m.in. oczyszczanie powietrza, regulację warunków wodnych i mikroklimatycznych, zmniejszanie poziomu hałasu, podtrzymywanie bioróżnorodności – tworzenie warunków zdrowotnych oraz estetycznych odpowiednich do efektywnej działalności społecznej i ekonomicznej. Oddziałują one bezpośrednio na jakość życia w miastach, jak również na otaczających je obszarach (Degórski 2010).

Koncepcja regionu miejsko-wiejskiego odzwierciedla rozpowszechnione w zachodnich społeczeństwach, a penetrujące także inne regiony świata, wzorce i aspiracje dotyczące stylu i jakości życia, a w coraz większym stopniu także warunków pracy. Uwzględniają one, jako istotny, składnik proekologiczny. W ich kształtowaniu mają znaczny udział przemiany demograficzne, wzrost poziomu wykształcenia i dobrobytu, rozwój gospodarki

³⁸ Pierwsza, historyczna faza, w której związki te miały charakter zrównoważony, dobiegła końca po Rewolucji Przemysłowej w Europie. Od tego czasu postępował wzrost zależności obszarów wiejskich i ich mieszkańców od działalności gospodarczej prowadzonej w miastach

³⁹ W tym uogólnieniu nie mieści się koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego, która określa ciągłość, płynność przejścia między miejscowościami (osiedlami) tych dwóch funkcjonalnych i morfologicznych typów, jak również charakterem zamieszkujących je społeczności (por. Pahl 1965).

opartej na wiedzy. Wzorce te oddziałują silnie na ocenę i wybór lokalizacji miejsc zamieszkania, siedzib instytucji, obiektów służących działalności gospodarczej. Decyzje lokalizacyjne, które zgodnie z teorią użytkowania ziemi w mieście (Alonso 1964) opierają się na relacji między zagregowanymi kosztami transportu a wielkością zajmowanej przez dane obiekty powierzchni, uwzględniają współcześnie w coraz większym stopniu czynnik atrakcyjności, określane (Berry, Horton 1970) mianem renty waloru położenia (*amenity rent*). Wartość tego czynnika jest w dużej mierze wyznaczona przez jakość środowiska przyrodniczego w bezpośrednim, jak i dalszym otoczeniu danego miejsca.

Przestrzenna struktura regionu miejsko-wiejskiego (określanego także jako region wiejsko-miejski – *rural-urban*) jest przedstawiana w postaci układu stref koncentrycznych (Piorr, Ravetz, Tosics 2011), na które składają się: obszary miejskie, perymiejskie (*periurban*) oraz zaplecze wiejskie (*rural hinterland*). W strukturze obszarów miejskich wyróżnia się trzy strefy: centralną, wewnętrzną oraz podmiejską. Na obszarach perymiejskich wydziela się strefy: graniczną użytkowania miejskiego (*urban fringe*) i peryferyjną (*urban periphery*). Zasięg wiejskiego zaplecza nie jest określony w skali systemu miast; może być ono wspólne dla dwu lub większej liczby ośrodków. Tak jest w przypadku policentrycznego układu osadniczego, który to przypadek wymienieni autorzy określają jako quasi-realistyczny, w odróżnieniu od „wersji podręcznikowej” – układu monocentrycznego.

Obszary perymiejskie cechują się przewagą powierzchni zajmowanych przez te rodzaje użytkowania ziemi, które są charakterystyczne dla obszarów wiejskich, a jednocześnie wyższym udziałem funkcji związanych z gospodarką miejską. S. Pauleit (2007) wymienia jako ich najistotniejsze cechy różnorodność funkcji oraz wysoką dynamikę przemian. Strefy perymiejskie oferują możliwość korzystania zarówno z renty waloru położenia, jak i niższych, w porównaniu z obszarami miejskimi, kosztów działalności gospodarczej (oraz, odpowiednio, kosztów zamieszkania) na jednostkę powierzchni, przy akceptowalnym poziomie zagregowanej dostępności przestrzennej (Ravetz, Loibl 2011).

Zgodnie z przytaczaną koncepcją regionu miejsko-wiejskiego obszary perymiejskie wchodzi w skład funkcjonalnych obszarów miejskich, natomiast zaplecze wiejskie nie mieści się w ich granicach. M. Ristimäki (2011) wykazał jednak, iż lokalne rynki pracy, zorientowane wokół głównych ośrodków miejskich, obejmują wewnętrzne części stref perymiejskich, natomiast w częściach zewnętrznych przeważają przejazdy, w przypadku których zarówno źródła, jak i cele zawierają się w obrębie tych obszarów, sięgając także mniejszych miast usytuowanych w peryferyjnych strefach regionu.

Zaplecze wiejskie to obszary o relatywnie niskiej gęstości zaludnienia, o sieci osadniczej cechującej się brakiem większych miast. Ich powiązania z głównym ośrodkiem, lub ośrodkami miejskimi regionu wyrażają się w funkcjach ekosystemów, pełniących na rzecz tych ośrodków, jak również w skali całego regionu, nie ograniczają się jednak do tych funkcji. W strefach wiejskich, obok funkcji rolniczych i rekreacyjnych, znajdują swoje lokalizacje działalności, w tym kreatywne – z zakresu profesjonalnych usług technicznych, nauki i kultury, związane z ich odpowiednikami usytuowanymi w ośrodkach miejskich, działalności które nie wymagają codziennych fizycznych kontaktów z tymi ośrodkami.

Region miejsko-wiejski, w przedstawionym powyżej ujęciu, może być interpretowany jako współczesna postać (ściślej, jedna z postaci lub odpowiedników) regionu metropolitalnego. Dotyczy to oczywiście regionów ukształtowanych wokół dużych miast – ośrodków metropolitalnych⁴⁰. Nie jest to postać regionu spolaryzowanego, przedstawianego w koncepcji Bogue'a – dominacji metropolii w przestrzeni, a także w koncepcji Boudevillé'a, lecz oparta na zrównoważonych relacjach między częściami składowymi – wewnętrznymi i peryferyjnymi strefami regionu. Koncepcja ta nie akcentuje zasady ciągłości terytorialnej, ani też domknięcia powiązań gospodarczych w skali regionu. Jej zasadniczym wkładem do rozwoju teorii regionu miejskiego jest ukazanie roli czynników ekologicznych w kształtowaniu struktury regionu oraz jego pozycji w systemie regionów, wynikającej z poziomu atrakcyjności i konkurencyjności w zakresie tych czynników.

Aplikacyjnym celem opartych na omawianej koncepcji studiów jest przedstawienie regionu miejsko-wiejskiego jako właściwego przedmiotu polityki przestrzennej (Nilsson, Nielsen 2011), odpowiadającego celom spójności terytorialnej i zrównoważonego rozwoju, przedmiotu alternatywnego w stosunku do części wymienianego w tym kontekście obszaru metropolitalnego lub funkcjonalnego obszaru miejskiego.

* * *

Podsumowując, należy podkreślić, że koncepcje, związane z rozwojem gospodarki i społeczeństwa informacyjnego, chociaż odnoszą się głównie do miast i aglomeracji miejskich, jednak w sposób pośredni pełnią znaczącą rolę w tworzeniu założeń ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego i jej składni-

⁴⁰ Region miejsko-wiejski Warszawy, wyznaczony zgodnie z treścią omawianej koncepcji, obejmowałby obszar Mazur, którego powiązania z Warszawą, w zakresie ujmowanych w koncepcji funkcji, są zapewne silniejsze niż ma to miejsce w przypadku północnego i wschodniego Mazowsza.

ków, szczególnie tych dotyczących cech współczesnych. Odnosi się to przede wszystkim do następujących zagadnień i wymiarów:

a) Kreatywność i innowacyjność stanowią cechy współczesnej gospodarki i społeczeństwa, podnoszące atrakcyjność i konkurencyjność miast. Region metropolitalny wykorzystuje obecnie w zakresie tych cech głównie potencjał metropolii. Korzystnym zjawiskiem dla jego rozwoju jest kształtowanie się drugorzędnych ośrodków innowacji i miast o znaczącym udziale tzw. sektora kreatywnego i opartego na wiedzy;

b) Koncepcja miasta innowacyjnego akcentuje znaczenie poziomu regionalnego w rozwoju gospodarki informacyjnej. Współczesny region metropolitalny stanowi przestrzeń dla rozwoju innowacji poprzez efekty synergii zachodzące w metropolii, jej obszarze metropolitalnym oraz pozostałych ośrodkach miejskich regionu. Region innowacyjny to region zorganizowany w taki sposób, aby mogły w nim zachodzić odpowiednie relacje dotyczące wytwarzania, wykorzystywania i dyfuzji innowacji;

c) W interpretacji zjawisk zachodzących w ujęciu dynamicznym w regionie metropolitalnym o strukturze policentrycznej – wykorzystany może być model samoorganizacji, ukazujący tworzenie się nowych struktur w systemie osadniczym poprzez przekształcenia makrostruktury wywołane przez wzrost, zmniejszanie i przesuwanie się poszczególnych elementów systemu. W regionie metropolitalnym chodzi w tym przypadku o ośrodki subdominujące – poziomu podregionalnego;

d) Region miejsko-wiejski może być ujmowany jako jeden ze współczesnych typów regionu metropolitalnego, w którym szersze zaplecze wiejskie pełni szczególną rolę w podnoszeniu atrakcyjności (jakości życia) i konkurencyjności tego regionu głównie poprzez funkcje ekosystemów, przyciągających inne działalności, w tym w zakresie tzw. nowej gospodarki.

6. REGION METROPOLITALNY W MONO- I POLICENTRYCZNYCH UKŁADACH SIECIOWYCH

6.1. POWIĄZANIA MIĘDZY METROPOLIAMI A RELACJE FUNKCJONALNE W REGIONIE

W dyskusji dotyczącej rozwoju regionalnego przyjmuje się obecnie za normę stwierdzenie, iż: „duże obszary zurbanizowane charakteryzują się większą wydajnością ekonomiczną niż małe, bez względu na to, czy istnienie korzyści aglomeracji jest konsekwencją, czy przyczyną ich sukcesu” (Rousseau, Prudhomme 1993). Jedną z przyczyn tej przewagi są warunki jakie te obszary stwarzają dla powstawania i rozwoju gospodarki sieciowej – opartej na współdziałaniu podmiotów gospodarczych różnej wielkości i profilu (Domański 2000). Stwierdzenie dotyczące efektywności dużych obszarów zurbanizowanych nie implikuje bezpośrednio istnienia intensywnych relacji między miastem, ew. metropolią a regionem, nie określa również charakteru tych relacji.

Badania opierające się na koncepcji i hipotezie miasta globalnego (Hall 1966; Friedmann 1986) w dużej mierze izolują miasto względem regionu. Jeśli spełnia ono określone warunki, wówczas funkcjonuje w układach powiązań sieciowych, opartych na relacjach między podmiotami gospodarczymi i instytucjami. Uczestnikami tych sieci są podobne do niego ośrodki, będące w większym stopniu elementami systemu globalnego niż krajowego lub regionalnego. Mamy zatem z jednej strony rosnącą rolę metropolii i wzajemnych relacji między metropoliami (por. Sassen 1991; P.J. Taylor 2001; Jałowiecki 1999; Gorzelak, Smętkowski 2005; B. Domański 2008), z drugiej zaś słabnące związki między miastem a jego otoczeniem, wymywanie funkcji z dalej położonych stref regionu, peryferyzację obszarów usytuowanych w większej odległości niż te, objęte codzienną ruchliwością, zwłaszcza dojazdami do pracy.

Jednocześnie zainteresowanie relacjami między miastem a regionem nie słabnie, gdyż w sensie normatywnym (na gruncie europejskim por. np. COM 1991; COM 1994; European Commission 1999 European Council 2000, Comité de Développement Spatial 1996), właśnie w związkach tych upatruje się możliwości zwiększania konkurencyjności i atrakcyjności ośrodków nie-należących do najwyższych szczebli hierarchii miast, jednak ważnych w skali krajowej bądź regionalnej. Ponadto, tworzenie rozległych regionów powiązań, które stają się częścią podobnie funkcjonujących, lecz większych systemów sprzyja policentryczności funkcjonalnej, a ta traktowana jest jako podstawa

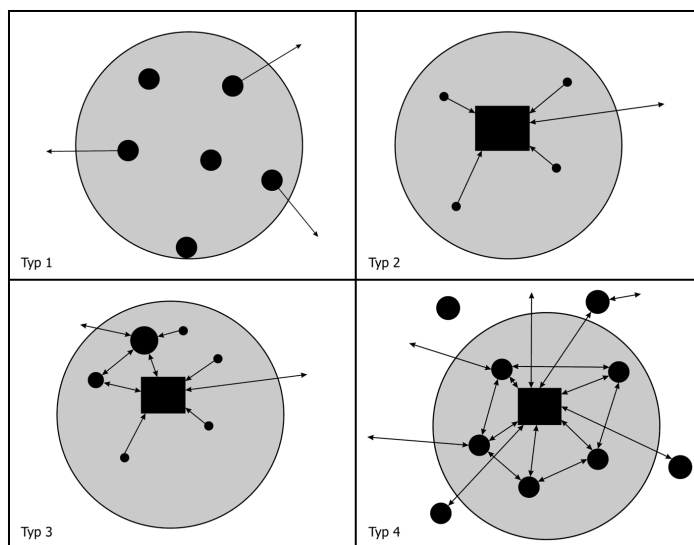
rozwoju zrównoważonego. Spojrzenie to obiektywizuje postępujący proces metropolizacji, w którym bliższy i dalszy region przestaje pełnić rolę klasycznego zaplecza miasta, przejmując część funkcji głównego ośrodka miejskiego i wykształcając własną, bardziej złożoną strukturę funkcjonalną. Jest to możliwe między innymi dzięki zmieniającej się w epoce postindustrialnej roli miasta, w którym to okresie akcent przechodzi ze wzrostu i dominacji w sferze demograficznej i ekonomicznej do wagi jakości i znaczenia funkcji, głównie funkcji kontrolnych i innowacyjnych (por. m.in. Dostál, Hampl 2008). Wynika to również ze zmieniających się warunków makro- i mikroekonomicznych, sieciowych relacji między firmami (por. Batten 1995), a także daleko idących przemian społecznych (por. Laan 1996). Okazuje się, że procesy mają różne konsekwencje w odniesieniu do poszczególnych poziomów systemów miast. Z jednej strony prowadzą one do kształtowania się globalnego systemu miast, w którym powiązania ograniczają się do samych ośrodków pełniących nadrzędne z punktu widzenia gospodarki funkcje. Wnikliwa analiza tych powiązań sugeruje jednak, że zjawisko to faktycznie dotyczy jedynie pewnego określonego wymiaru relacji – w rzeczywistości każde z miast globalnych i dużych metropolii może współtworzyć regiony globalne z innymi miastami, na obszarach których znajdują się również ośrodki mniejszej skali. W efekcie powstają globalne regiony miejskie (*global city regions*, por. Scott 2001), które w przeciwieństwie do klasycznych regionów metropolitalnych stanowią często policentryczne aglomeracje (grona)⁴¹. Choć w swoich funkcjonalnych ramach struktury te mają charakter sieci i określane są także pojęciem miast sieciowych (*network cities*) w przeciwieństwie do miast w systemie miejsc centralnych (*traditional central place cities*), to w rzeczywistości powstawanie tych struktur na najwyższych szczeblach hierarchii miast oznacza wzrost i koncentrację ludności i działalności gospodarczej w tych regionach (por. Batten 1995).

Równoległe jednak następuje zjawisko przestrzennej dyfuzji innowacji, prowadzące do rozwoju związków funkcjonalnych pomiędzy ośrodkami różnej wielkości w obrębie dużych regionów. Spośród form, które mogą się wykształcać w wyniku spowolnienia procesu urbanizacji skoncentrowanej i przechodzenia od prymatu pojedynczych ośrodków do wzrostu znaczenia grup ośrodków i ich sieciowych relacji, wyróżnić można duże wielofunkcyjne regiony metropolitalne (MKRO 2006), policentryczne regiony miejskie (por. np. Kloosterman, Lambregts 2001), makroregiony oraz makrostruktury przestrzenne typu megalopolis. Jednostki o podobnej strukturze i zależnościach

⁴¹ Procesy związane z rozwojem globalnych regionów miejskich przyjmują inną formę w krajach ekonomicznie rozwiniętych niż w krajach rozwijających się. Jest rzeczą charakterystyczną, że np. w Europie i USA mamy do czynienia ze spłaszczeniem się hierarchii miast (w sensie relatywnym) i rozwojem średniej wielkości ośrodków miejskich jako efektu dyfuzji innowacji. W większości krajów rozwijających się obserwuje się natomiast rozrost mega miast (por. Scott 2001). Niekiedy te formy mają także strukturę policentryczną.

funkcjonalnych bywają również nazywane policentrycznymi regionami metropolitalnymi *sensu stricto* (por. m.in. Markowski, Marszał 2002). Terminy te (środki przekazu) należy analizować niezależnie od siebie nawet, jeśli czasem odnoszą się do tych samych lub podobnych przedmiotów, których elementem wspólnym są sieciowe relacje między ogniwami w systemie.

Chociaż powyższe formy odnoszą się do regionów wyróżniających się na ogół znaczeniem i różnorodnością funkcjonalną dużych miast, metropolii, nie wyklucza to jednak przenoszenia ich na niższe szczeble systemów miast. Podobnie jak strukturę przestrzenną klasycznego regionu metropolitalnego cechowało występowanie stref wpływów wokół ośrodków subdominujących (Bogue 1949), zgodnie z większością współczesnych założeń dotyczących regionu metropolitalnego czy megaregionów, dyfuzja odbywa się na wielu poziomach. Potwierdzają to również empiryczne badania, które wykazują, że procesy globalizacji niekoniecznie muszą prowadzić do zanikania systemów regionalnych, i powodować oddzielanie metropolii od ich powiązań z regionem (por. ryc. 11).

Ryc. 11. Cztery typy policentrycznych struktur przestrzennych regionów miejskich (źródło: opracowanie na podstawie ESPON 1.4.3. 2006)

Typ 1 – zbiór miast położonych w hipotetycznym zagłębiu węglowym, Typ 2 – region Ile-de-France, z mniejszymi miastami, zdominowanymi przez Paryż, Typ 3 – centralny region metropolitalny Belgii, z Brukselą jako głównym oraz Antwerpią jako subdominującym ośrodkami, Typ 4 – region metropolitalny Londynu, z ważnymi, wyspecjalizowanymi ośrodkami (w tym Cambridge i Oxfordem) wraz z drugim pierścieniem miast w strefie peryferyjnej

Fig. 11. Four types of spatial structure of urban regions (source: ESPON 1.4.3. 2006)

Przykładowo badania prowadzone we Włoszech pokazały, że w przeciwieństwie do tendencji obserwowanych w latach 50. i 60., gdy to rozwój dużych ośrodków metropolitalnych przyczyniał się do osłabienia ośrodków mniejszych, opóźniając ich rozwój, to począwszy od lat 70. metropolia staje się stymulatorem podziału pracy pomiędzy ośrodkami regionalnymi, co przynosi efekty rozwojowe na wszystkich szczeblach hierarchii miast (Dematteis 1997).

Wieloogniskowe formy przestrzenne zostaną omówione w niniejszym rozdziale na podstawie badań nad policentrycznym megaregionem miejskim (por. Hall, Pain 2006), koncepcji globalnych regionów miejskich (por. Scott 2001) oraz niemieckiej koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych (por. MKRO 2006).

6.2. POLICENTRYCZNY MEGAREGION MIEJSKI

6.2.1. MEGAREGION MIEJSKI – KONSTRUKCJA INTELEKTUALNA CZY RZECZYWISTOŚĆ?

Zjawisko wykształcania się w najsilniej zurbanizowanych częściach świata nowej formy przestrzennej, zastępującej niejako względnie scentralizowaną metropolię, obserwowane jest od początku lat 60. W tym okresie J. Gottman opublikował słynną pracę pt. *Megalopolis: The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States* (1961). Podobne zjawisko tworzenia się wieloogniskowego megaregionu miejskiego zostało zarejestrowane wokół Londynu (Mogridge, Parr 1997), następnie w Chinach, Japonii oraz Indonezji. Polega ono na stopniowym procesie rozległej decentralizacji wielkich miast i tworzeniu się skupisk starych i nowych miast mniejszej wielkości, struktur określanych jako policentryczne megaregiony miejskie (*polycentric mega city regions – MCR*). Formy te, obejmujące na ogół kilkadziesiąt dużych i mniejszych miast, fizycznie rozdzielonych, ale funkcjonalnie powiązanych, tworzą klastry skupione wokół jednego lub większej liczby głównych ośrodków. Siła ekonomiczna takiego układu polega na nowym funkcjonalnym podziale pracy. Może on stanowić agregację funkcjonalnych regionów miejskich (*FUR*), między którymi więzi tworzą gęste przepływy ludzi i informacji przenoszonych wzdłuż autostrad, linii szybkiej kolei i światłowodów, tworząc „przestrzeń przepływów”.

Analizy tej formy przestrzennej pod kątem jej wewnętrznych powiązań dotyczyło badanie POLYNET, prowadzone w ramach projektu Interreg IIIB⁴². Przyjęto w nim hipotezę, że duże regiony miejskie mogą być w różnym stopniu

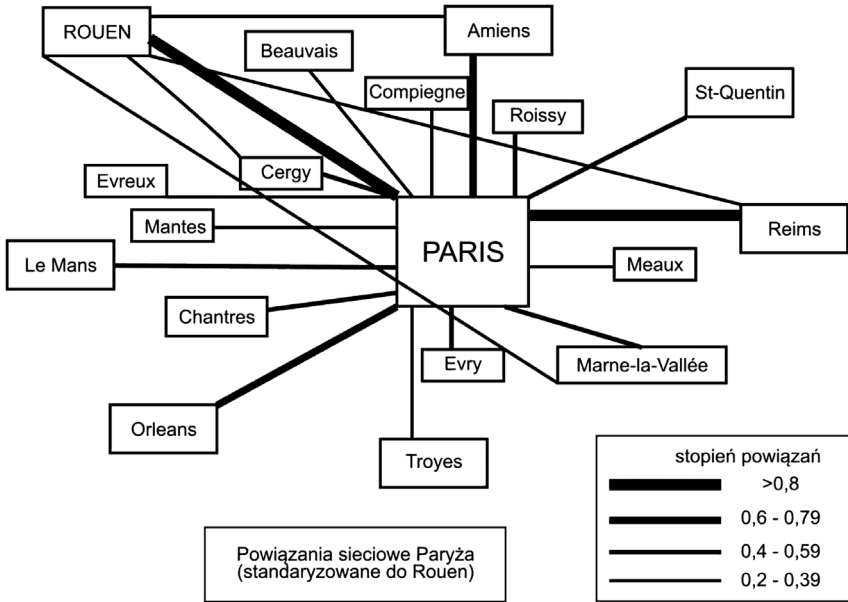
⁴² Badanie POLYNET to międzynarodowy program badawczy finansowany przez Komisję Europejską w ramach projektu INTERREG IIIB (Europa Północno-Zachodnia), analizujący i porównujący funkcjonowanie ośmiu regionów europejskich: południowo-wschodnia Anglia, Randstad Holland, środkowa Belgia, Ren-Ruhra, Ren-Men, Europejski Region Metropolitalny

policentryczne, przy czym tendencja jest pod tym względem wzrostowa, gdyż coraz większy udział ludności i zatrudnienia lokowany jest poza miastem centralnym (lub miastami), a z kolei średnie i małe miasta stają się silniej wzajemnie powiązane przepływami osób, towarów i informacji, które omijają miasta centralne. Autorzy badania POLYNET, parafrazując znane określenie B. Berry'ego (1964) przyjęli za cel analizę „regionów miejskich jako systemów funkcjonujących wewnątrz systemów regionów miejskich”.

Koncepcja studium POLYNET została w dużej mierze oparta na założeniach związanych z rozwojem miast globalnych, a zatem pojęciach: hierarchii miast światowych (Friedmann 1986; 1995) i miasta globalnego (Sassen 1991; 2001), światowej sieci miast (P.J. Taylor 2001, 2004), globalnych regionów miejskich (Scott 2001) oraz koncepcji przestrzeni przepływów w społeczeństwie sieci M. Castellsa (1996). W nich upatruje ona odniesienia teoretycznego, które pokazuje, że przestrzeń społeczna i ekonomiczna funkcjonuje w coraz większym stopniu dzięki powiązaniom między ośrodkami miejskimi. Zarówno ośrodki miejskie, jak i powiązania są przy tym zróżnicowane jeśli idzie o wielkość, funkcje oraz nasilenie relacji. W skali europejskiej obserwowany jest proces tzw. skoncentrowanej dekoncentracji, obejmujący północno-zachodnie obszary kontynentu, polegający na tworzeniu się funkcjonalnie, komunikacyjnie i transportowo powiązanego megaregionu miejskiego o potencjale ludnościowym wynoszącym ok. 37 milionów. Liczba mieszkańców ośmiu wyznaczonych do analizy regionów miejskich to prawie dwukrotność tej liczby, a mianowicie 72 miliony. Przy sprawnych wzajemnych relacjach byłyby one w stanie, jako tzw. Europolis konkurować z największymi regionami zurbanizowanymi Azji Wschodniej (*ibid.* s. 13)⁴³. W tym kontekście pojawia się pytanie o to, w jakim stopniu wyznaczone do badania megaregiony są policentryczne i jaka jest skala tej policentryczności. Przy czym policentryczność wynika z założenia, że przepływy wiedzy ze strefy tzw. zaawansowanych usług dla przedsiębiorstw wykraczają poza relacje występujące jedynie w sieci miast globalnych, rozprzestrzeniając się na pozostały obszar zurbanizowany, tworząc międzymiejskie powiązania funkcjonalne, a w konsekwencji regiony takich powiązań, czyli tzw. megaregiony miejskie (por. ryc. 12).

talny (EMR) północna Szwajcaria, Region Paryża oraz Wielki Dublin. Badanie kierowane były przez ośrodek brytyjski w osobach P. Halla i K. Pain.

⁴³ Podobnej nazwy, mianowicie Euro-megalopolis użył m.in. Kunzmann (1996), w odniesieniu do innego zjawiska – scenariusza kształtowania się policentrycznej struktury koncentracji w Europie, stanowiącej przeciwwagę dla gospodarczego rozwoju azjatyckich regionów metropolitalnych. Dotyczyła ona jednak kilku współpracujących ze sobą globalnych ośrodków kontroli (Paryż, Londyn, Berlin, Frankfurt), wraz z ich przylegającymi regionami miejskimi (Randstad, Ren-Ruhra, Berlin, Padonia), regionów liczących łącznie ok. 50 mln mieszkańców. Powiązania wewnątrz policentrycznej Euro-megalopolis, dostępność funkcjonalna i komunikacyjna, koncentracja informacji i mediów, a także rozwój gospodarczy miałyby służyć podnoszeniu konkurencyjności.

Ryc. 12. Policentryczny megaregion miejski według POLYNET (źródło: opracowanie na podstawie Hall, Pain 2006)

Fig. 12. Polycentric megacity region according to POLYNET (source: based on Hall, Pain 2006)

Badanie POLYNET dotyczyło faktycznych powiązań i przepływów wewnątrz i pomiędzy firmami oraz organizacjami pełniącymi tzw. zaawansowane usługi dla przedsiębiorstw (APS). Równoległe prowadzone były analizy ilościowe i jakościowe; pierwsze mające na celu kwantyfikację przepływów na podstawie celów i ilości podróży służbowych oraz wymiany informacji w kategorii wysokiej kadry zarządzającej; drugie dotyczyły przepływów informacji oraz powiązań, których mierzalność była trudniejsza niż tych w analizie ilościowej. Wywiady z przedstawicielami firm zajmującymi wysokie kierownicze stanowiska pozwalały np. na określenie wagi czynników lokalizacyjnych dotyczących firm zlokalizowanych w miastach megaregionów miejskich. Dokonane było jednocześnie rozróżnienie między tzw. pierwszymi miastami, czyli centralnymi (*first cities*) w regionie oraz miastami pozostałymi. Spośród 30 czynników lokalizacyjnych największą rolę odgrywały: dostępność zaawansowanej infrastruktury telekomunikacyjnej, dostępność pracy, bliskość klientów, możliwość utrzymywania kontaktów bezpośrednich (*face-to-face*). W przypadku pierwszych miast istotniejsze niż dla pozostałych były natomiast: dostępność lotniska oraz możliwości innowacyjne, a dla miast pozostałych np. możliwość korzystania z samochodu. W obu grupach dostępność transportu publicznego stanowiło przy tym czynnik wyższej wagi niż możliwość korzystania z indywidualnego środka transportu.

Analiza megaregionów miejskich nie przyniosła wyraźnego potwierdzenia policentrycznego charakteru tych form przestrzennych. Zaobserwowano m.in. zjawiska, świadczące o dominującej wciąż roli tzw. miasta pierwszego (tab. 1).

Tabela 1. Wybrane cechy policentrycznych regionów miejskich według studium POLYNET

CECHY POLICENTRYCZNYCH REGIONÓW MIEJSKICH
występowanie pierwszych miast, stanowiących w każdym megaregionie ośrodek skupiający zaawansowane usługi dla przedsiębiorstw (APS) o globalnym zasięgu
istotność ośrodków drugiego stopnia w zakresie lokalizacji siedzib regionalnych w megaregionie dotyczy szczególnie usług finansowych
pełnienie przez pierwsze miasta wiodącej roli w zakresie przepływów komunikacyjnych
ograniczone występowanie funkcjonalnych powiązań wewnątrz megaregionów
koncentracja firm i tworzenie klastrów w pierwszych miastach, pozostająca priorytetem dla większości firm globalnych w megaregionach. Brak dowodów dotyczących dekoncentracji
rosnące znaczenie komunikacji elektronicznej, przy utrzymującej się wciąż przewadze kontaktów typu <i>face-to-face</i>
zachowanie tradycyjnego schematu w zatrudnieniu w układzie wewnątrzmijskim i regionalnym, polegający na tym, że większość wysoko wykwalifikowanych pracowników centrali firm pracuje w biurach zlokalizowanych w obszarach centralnych miast; tzw. praca w domu (telepraca) jest ograniczona, podróże służbowe mają głównie zasięg międzynarodowy;
pełniona jedynie przez pierwsze miasta rola miast-bram (miast-wrót) w zakresie dostępu do informacji
istnienie sprawnych powiązań transportowych wewnątrz regionu – rola transportu drogowego i kolejowego dotycząca połączeń wewnątrz megaregionów i lotniczego, odnoszącego się do połączeń międzynarodowych, głównie z portem pierwszego miasta
zasadnicza koncentracja wykwalifikowanych pracowników w „pierwszych miastach” (preferowane, atrakcyjne miejsce zamieszkania w centralnych obszarach pierwszych miast determinuje przywiązanie firm do centralnych lokalizacji)
w decyzjach lokalizacyjnych firm istotność takich czynników jak: opinia o mieście, informacje propagowane na jego temat, klimat miejsca, moda; znacznie mniejsze: infrastruktura techniczna i atrakcyjne środowisko miejskie
rola hubów regionalnych, odgrywana przez wszystkie pierwsze miasta; poza Londynem, który jest hubem rangi europejskiej – miejscem spotkań w skali europejskiego regionu zaawansowanych usług dla przedsiębiorstw
międzynarodowe powiązania pierwszych miast – wiedza wytwarzana i rozprzestrzeniana poprzez sieci międzynarodowe pomaga w tworzeniu komplementarnych relacji funkcjonalnych, wiążących wzajemnie pierwsze miasta
brak znaczenia geograficznych lub administracyjnych granic w przypadku naturalnych rynków zaawansowanych usług dla przedsiębiorstw. Międzynarodowe i krajowe funkcje lokalizują się wewnątrz przestrzeni określonej przez relacje między głównymi miastami, podczas gdy siedziby regionalne tworzą relacje oparte na rynkach lokalnych i subregionalnych
policentryczność zależna od skali terytorialnej. Wyznaczone megaregiony nie stanowią jej podstawy.

Źródło: Hall, Pain 2006.

Mimo wielu ograniczeń analiza POLYNET wykazała, że istnieją regiony, w przypadku których można mówić o prawdziwej (*genuine*) policentryczności funkcjonalnej. Najlepszym przykładem jest megaregion miejski Południowo-Wschodniej Anglii, w którym zaobserwowano rozwój ośrodków subdominujących, samowystarczalnych w zakresie pracy i zamieszkania, o rosnącym zatrudnieniu i wzrastającej liczbie mieszkańców. Mimo silnych powiązań gospodarczych z Londynem, mierzonych przepływem informacji, ośrodki te wytwarzały więzi także z innymi miastami regionu i spoza regionu.

6.2.2. MEGAREGION MIEJSKI A REGION METROPOLITALNY

Wyniki studium POLYNET wskazują na trzy zasadnicze zjawiska. Po pierwsze, istnieje ogromne zróżnicowanie w zbiorze analizowanych elementów. Każdy z regionów ma swoiste cechy, które nie zawsze sprzyjają formułowaniu uogólnień dotyczących policentryczności całego zbioru. Po drugie, megaregion miejski jako region działania nie jest jeszcze formą dostatecznie wykształconą, aby mówić o policentryczności na obszarze wyznaczonym jego granicami. Powiązania funkcjonalne nie zawsze domykają się w granicach wyznaczonych przez *megacity regions*. W związku z tym nie można mówić o ścisłych zasięgach mega regionów miejskich. Po trzecie, megaregiony miejskie w zasadzie nie funkcjonują jako regiony w sensie planistycznym. W żadnym z ośmiu przypadków nie pokrywają się z regionami wyznaczonymi przez granice administracyjne, bądź z rynkami w sensie gospodarczym.

Przy zestawieniu pojęć megaregionu miejskiego i klasycznego regionu metropolitalnego w sensie obiektywnym i normatywnym zaznaczają się pomiędzy nimi specyficzne relacje funkcjonalne. I tak, w sensie normatywnym (tzn. zgodnym z teoretycznymi zasadami, które powinien spełniać, aby przyczynić się do policentryczności i jednocześnie zrównoważonego rozwoju przestrzeni) megaregion miejski przypomina klasyczny region metropolitalny jedynie w odniesieniu do jego znaczenia jako całości funkcjonalnej. Obydwie bowiem formy przestrzenne powinny cechować wewnętrzne powiązania między instytucjami, które to związki z jednej strony integrują sam region, z drugiej zaś spajają go z innymi regionami. Różnica polega między innymi na tym, że w przypadku regionu metropolitalnego region zorganizowany jest – w założeniu – wokół miasta centralnego, w którym zlokalizowane są ogniskujące instytucje i działalności, natomiast w megaregionie miejskim dominacja ośrodka głównego ma ulegać osłabieniu na rzecz innych węzłów w regionie. Ponadto, jest to jednocześnie najważniejszy cel jego funkcjonowania. Tak rozrysowany megaregion miejski w sensie normatywnym przypomina z jednej strony klasyczny region zurbanizowany (por. Dziewoński 1981; 1990) oraz współczesny planistyczny region metropolitalny (MKRO 2006), w którym

zasadą jest dążenie do względnej równowagi funkcjonalnej w obrębie regionu rozumianego jako jednostka przestrzenna w sensie operacyjnym. Zgodnie z tą zasadą P. Hall pisał w 2007 roku o policentrycznym megaregionie, że „poprzez wykształcanie się specjalizacji poszczególnych ośrodków regionu, policentryczna struktura pozwala na rozkwit taniej i jednocześnie wydajnej produkcji opartej na powiązaniach sieciowych, przy szczególnie niskiej cenie ziemi i relatywnie niskich kosztach transportu” (Hall 2007, s. 25).

Badanie POLYNET wykazało jednak, jak dalece megaregiony miejskie odbiegają od założeń normatywnych, według których mają one realizować cel zrównoważonego policentrycznego rozwoju ekonomicznego, zgodnie z założeniem m.in. Europejskiej Perspektywy Rozwoju Regionalnego (*European Commission* 1999). Wobec istniejącej wciąż dominacji miast pierwszych pod względem skupienia funkcji wysokiego rzędu, megaregion miejski przypomina w sensie obiektywnym właśnie klasyczny region metropolitalny.

Interesujące są również wnioski dotyczące znaczenia policentryczności morfologicznej. Okazuje się, że taka forma rozwoju może generować wielostronne potoki związane z dojazdami do pracy, natomiast, nie przynosi korzyści związanych z silną koncentracją wewnątrzregionalnych powiązań funkcji usługowych. Z tym zjawiskiem mamy do czynienia między innymi w najbardziej policentrycznych regionach europejskich, czyli w Randstad Holland i Ren-Ruhra. Jak wykazała analiza POLYNET-u, nawet wyraźnie policentryczna struktura tych regionów nie hamuje dominacji jednego ośrodka (czyli tzw. pierwszego miasta), które przejmuje rolę globalnego miasta-wróta⁴⁴.

Okazuje się również, że w sensie globalnym policentryczność funkcjonalna, polegająca na wykształcającej się specjalizacji poszczególnych ośrodków, nie jest jedynym warunkiem osiągnięcia przez region odpowiedniego poziomu konkurencyjności. Można przyjąć nawet, że związek między obydwoma zjawiskami nie ma charakteru prostego. Podczas gdy w myśl niemieckiej koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych (por. podrozdział 6.4), osiągnięcie przez region odpowiedniego poziomu konkurencyjności stanowi główny cel funkcjonowania regionów metropolitalnych, to policentryczność można rozumieć jako środek służący osiągnięciu tego celu. Okazuje się, że

⁴⁴ Prowadzone w końcu lat 90. badania zmian w lokalnym i regionalnym systemie miast w regionie Randstad Holland (Laan 1998) wykazały, że rozwój sieci miast w obrębie tego regionu jest zróżnicowany przestrzennie. Tak określana policentryczność funkcjonalna dotyczy w różnym stopniu obszarów mniej zurbanizowanych i peryferyjnych, w innym południowej części Randstad w okolicach Hagi i Rotterdamu, a w jeszcze północnej części, czyli tej w pobliżu Amsterdamu. Badanie powiązań między codziennymi systemami miejskimi (DUS) wykazuje wśród miast północnej części Randstad największą symetryczność przepływów. Przyczyn występowania powyższych zjawisk upatruje się w zmianach struktury ekonomicznej, demograficznej i społecznej oraz przestrzennym zróżnicowaniu ich stadiów.

policentryczność nie znosi bariery, jaką jest brak szeroko wyspecjalizowanego ośrodka dominującego w sensie ponadregionalnym (lub ponadkrajowym). W cytowanym już artykule z 2007 roku P. Hall przytacza przykłady Frankfurtu nad Menem, Amsterdamu oraz Düsseldorfu, których relatywnie wąsko wyspecjalizowana dominacja, w zakresie określonych funkcji ustępuje z punktu widzenia pozycji konkurencyjnej miast różnorodności funkcjonalnej takich globalnych ośrodków jak Londyn i Paryż. Nawet jako siedziba Europejskiego Banku Centralnego i finansowa stolica Unii Europejskiej, Frankfurt nie był w stanie rzucić odpowiedniego wyzwania Londynowi (Hall 2007, s. 25).

Inny, chociaż przynoszący podobne efekty jest przypadek Berlina, który bez istnienia silnego funkcjonalnie regionu, o znacznym potencjale rozwoju i tzw. kapitału terytorialnym, nie jest w stanie pełnić kompleksowych funkcji o zasięgu ponadkrajowym. Brak istotnych ośrodków subdominujących w dużym regionie Berlina utrudnia także dyfuzję funkcjonalną w przestrzeni. Mimo spektakularnej odbudowy, rekonstrukcji i integracji tkanki miejskiej, oraz rosnącego zasięgu i siły przyciągania funkcji symbolicznych (w szczególności kulturalnych), Berlin nie był dotąd w stanie sprostać wcześniejszym, stawianym wobec niego oczekiwaniom, jako przyszłego niemieckiego miasta globalnego (por. Kukliński 1999; Korcelli-Olejniczak 2012). Słabości w zakresie funkcji kontrolnych i finansowych, pogłębia w tym przypadku brak silnego regionu o wielokierunkowej specjalizacji.

Przyjmując powyższe wnioski można założyć, że policentryczna struktura funkcjonalna w regionie jest korzystną cechą na każdym szczeblu hierarchii miast. Nie jest ona natomiast środkiem pozwalającym miastom, zajmującym w tej hierarchii niższe pozycje, na osiągnięcie pozycji konkurencyjnej wobec globalnych miast-gigantów. Bezwzględnie jednak korzyści policentryczności rosną wraz z przesuwaniem się w dół szczebli tej hierarchii. W odniesieniu do klasycznego znaczenia regionu metropolitalnego, to ośrodki subdominujące stają się największymi beneficjentami rozwoju takich struktur, również te, których subdominacja ma zasięg np. krajowy, przy dominacji ponadkrajowych metropolii, w tym miast globalnych.

6.3. GLOBALNE REGIONY MIEJSKIE I ICH ROLA W PRZESTRZENI

6.3.1. GLOBALNY REGION MIEJSKI JAKO REGIONALNY MOTOR GOSPODARKI GLOBALNEJ

Pojęcie globalny region miejski (*global city region*) wywodzi się w linii prostej od koncepcji miasta światowego (Hall 1966; Friedmann, Wolff 1982) oraz miasta globalnego (Sassen 1991). Osadzone jest ono w procesach globalizacji, które postępując nadają miastom rolę „baz dla wszelkich form produktywnej

działalności, zarówno w zakresie wytwarzania oraz usług, jak i w sektorach wyższej i niższej technologii” (Scott 2001, s. 11). Przy słabnącej roli państw narodowych (Brenner 1998) i malejącym domknięciu systemu gospodarczego na poziomie krajowym, stopniowo wzrasta rola wymiaru regionalnego, a więc wszelkich jednostek subkrajowych: administracyjnych, planistycznych, formalnych i nieformalnych, takich jak obszar metropolitalny, funkcjonalny obszar miejski (FUR) lub funkcjonalna strefa miejska (FUZ), większa strefa miejska (LUZ), funkcjonalny obszar miejski (FUA), region metropolitalny w rozumieniu niemieckiej koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych, francuskie *communauté urbaine*, specjalne strefy gospodarcze, regiony ponadgraniczne obejmujące jednostki subkrajowe oraz jednostki suprakrajowe, np. rynki globalnie zdigitalizowane i bloki wolnościowe. Równocześnie miasto jako jednostka lokalnej organizacji społecznej staje się zbyt ograniczone przestrzennie i funkcjonalnie.

W tej sytuacji mamy do czynienia z dwoma równoległymi procesami. Z jednej strony pojęcie miasta coraz częściej jest zastępowane przez pojęcia regionu miejskiego i regionalnych sieci miast. Już na początku lat 90. stawiano tezy o tym, że w sensie funkcjonalnym nie da się wyraźnie postawić granicy między miastem a regionem. Jak pisał Kunzmann (1992, s. 27): „nie jest możliwe, aby dziś jednoznacznie zdefiniować miasto jako jednostkę przestrzenną, gdyż granice między miastem i wsią, między miastem i jego zapleczem zacieśniają się coraz bardziej. Miasto staje się wiecznie rozrastającym się regionem miejskim”. Procesy te mają miejsce na każdym szczeblu hierarchii osadniczej, nie wyłączając z tego miast globalnych. Jednostką jaką jest region miejski stosuje się coraz częściej w badaniach procesów metropolizacji oraz porównawczych badaniach miejskich. Nie jest ona jednak jednoznacznie zdefiniowana (patrz rozdział 6.2).

Z drugiej strony, zjawisko wyizolowania miast globalnych – w sensie funkcjonalnym – z ich bliższego i dalszego otoczenia (realnie i konceptualnie) oraz podkreślanie wagi sieciowych powiązań, głównie z miastami podobnego szczebla, nie jest już aż tak powszechne jak w początkowych okresach badań nad miastami światowymi. Miasta globalne tworzą regiony miast globalnych – bo tak również można zinterpretować pojęcie *global city-regions*. Dzieje się tak, gdyż, paradoksalnie, postęp technik telekomunikacyjnych i rozwój nowoczesnego transportu umożliwiają w wielu przypadkach interakcję na dużą odległość, w innych zaś przeciwnie, wymagają bliskości fizycznej. Wynika to ze sposobu, w jakim wiele form działalności gospodarczej jest powiązanych sieciowo – wzajemnie i z resztą świata (por. Scott 2001, s. 15). Scott pisze, że wobec tych okoliczności globalne regiony miejskie funkcjonują coraz częściej jako „regionalne motory gospodarki globalnej,

czyli jako dynamiczne lokalne sieci powiązań ekonomicznych, uwikłane w bardziej rozbudowane światowe siatki międzyregionalnej konkurencji i wymiany” (*ibid.* s. 18). Formy te różnią się morfologicznie od struktur tradycyjnych, jakim był klasyczny region metropolitalny m.in. tym, że są w większości policentryczne lub stanowią wieloklastrowe aglomeracje. Przykładami takich wieloklastrowych aglomeracji są Szanghaj i Delta Rzeki Perłowej, globalne regiony miejskie, z których każdy liczy ponad trzydzieści milionów mieszkańców.

6.3.2. GLOBALNY REGION MIEJSKI CZY REGION MIASTA GLOBALNEGO?

W kontekście charakterystyki globalnego regionu miejskiego i jego różnic w stosunku do klasycznego pojęcia region metropolitalny szczególnie istotna wydaje się relacja znaczeniowa między najbardziej radykalnym, ze znanych, przypadkiem miasta bez regionu, czyli miastem globalnym, a regionem obejmującym to miasto (lub także inne miasta oraz ewentualnie miasta o pewnym znaczeniu globalnym). Pośrednio porównanie to dostarcza również informacji na temat tego, czy globalny region miejski jest regionem miasta globalnego, czy inną jeszcze jednostką odnoszącą się do większego zbioru miast niż zbiór miast globalnych? Wreszcie, należy starać się określić, czy globalny region miejski jest typem regionu miejskiego, czy też innym typem regionu, niemieszczącym się w powszechnych klasyfikacjach.

Częściowej odpowiedzi na te pytania dostarczają artykuły P. Hall i S. Sassen z cytowanego powyżej tomu pod red. A.J. Scotta (2001). Po pierwsze, dysponujemy klasyczną już, klasyfikacją 122 miast według ich pozycji w zakresie czterech funkcji (spośród szerszej kategorii zaawansowanych usług dla przedsiębiorstw – APS) uznanych przez Sassen (1991) za najistotniejsze dla gospodarki globalnej, czyli księgowości, reklamy, bankowości i usług prawnych (Beaverstock, P.J. Taylor, Smith 1999). Klasyfikacja pokazuje, że zaledwie dziesięć miast spełnia warunki stawiane miastom światowym, w tym Londyn, Paryż, Tokio i Nowy Jork w sposób najbardziej pełny. Hall argumentuje jednak, że wiele innych miast spełnia tę unikatową rolę w zakresie wybranych grup funkcji, zarówno ekonomicznych jak i nieekonomicznych, torując sobie w ten sposób drogę do statusu miasta globalnego. Istnieje przekonanie, że nikt koncepcyjnie nie ograniczałby liczby regionów miast globalnych do czterech czy dziesięciu z grupy Alfa (jak to uczynili Beaverstock, P.J. Taylor i Smith 1999). Szanghaj na przykład, który sklasyfikowany został jako miasto światowe Gamma typu 4, uznawany jest za aglomerację tworzącą globalny region miejski.

Po drugie, Hall wyraźnie podkreśla, że *global city-regions* powinny być, w przeciwieństwie do miast globalnych, w których przypadku ocenia się

powiązania zewnętrzne, definiowane czy określane według ich powiązań wewnętrznych. Nie nakłada to na miasta czy regiony tak rygorystycznych kryteriów co do ich powiązań z gospodarką światową i ich pozycji w hierarchii funkcjonalnej miast. Z badań nad strukturą przestrzenną globalnych regionów miejskich wynika, że w większości przypadków jest ona w narastający sposób policentryczna, a struktura funkcjonalna charakteryzuje się coraz większą specjalizacją poszczególnych ogniw regionu. Hall przedstawia podział takiego regionu na poszczególne elementy funkcjonalne. Występują w nim: tradycyjne obszary śródmiejskie (tradycyjne centrum), nowe centrum biznesowe, wewnętrzne miasto krawędziowe (*internal edge city*), zewnętrzne miasto obrzeża, obszary najbardziej zewnętrzne miasta obrzeża oraz wyspecjalizowane subcentra (Hall 2001, s. 75).

Po trzecie, jak pisze Saskia Sassen (2001, s. 78) „jako skala terytorialna i konstrukcja analityczna *global city-region* nakłada się na miasto globalne, w taki sposób, że to drugie zawiera się w tym pierwszym. Jednak mogą one różnić się między sobą zarówno pod względem skali terytorialnej i jako konstrukcja analityczna. Sassen przedstawia trzy płaszczyzny różnic między *global city region* a miastem globalnym, mianowicie różnice skali, różnice w poziomie konkurencyjności, różnice w intensywności transakcji ponadgranicznych o charakterze politycznym, kulturalnym i społecznym”

Oczywistą różnicę stanowi skala terytorialna. Wydaje się, jak argumentuje Sassen (2001, s. 80), że skala globalnego regionu miejskiego pozwala na uwzględnienie szerszej, bardziej przekrojowo działalności gospodarczej (np. przemysł przetwórczy i podstawowa infrastruktura), aniżeli jest to możliwe w przypadku skali miasta globalnego. Koncepcja miasta globalnego koncentruje się na funkcjach kontrolnych oraz innych strategicznych składnikach gospodarki globalnej; kładzie nacisk na gospodarkę powiązaną sieciowo, ze względu na specjalizację miast globalnych w zakresie finansów oraz innych usług wyższego rzędu; akcentuje kwestie dysproporcji i polaryzacji przestrzennej związanej z koncentracją w mieście ludności z grup najniższych i najwyższych dochodów. Koncepcja globalnego regionu miejskiego (lub regionu miasta globalnego) dotyka kwestii charakteru i specyfiki wzorców urbanizacji, szerszej bazy ekonomicznej, środkowych przedziałów zarówno jeśli chodzi o dochody gospodarstw domowych, jak i wielkości firm oraz bardziej wyrównanej dystrybucji zysków ekonomicznych z globalizacji (Sassen 2001, s. 80). Można przyjąć, że koncepcja *global city region* jest nie tylko bardziej pojemna terytorialnie, ale również analitycznie. Można również założyć, że nie nakłada na siebie aż tak rygorystycznych kryteriów w zakresie specjalizacji funkcjonalnej czy usieciowienia gospodarki badanych obiektów.

Kolejnym elementem jest konkurencja i konkurencyjność – o wiele istotniejsze w przypadku globalnego regionu miejskiego. Podczas gdy miasta globalne konkurują i współpracują wzajemnie tworząc sieci z innymi miastami w ramach systemu globalnego, *global city regions* stanowią także podstawę konkurencyjności systemu osadniczego na poziomie krajowym. Mimo wyraźnego przeskalowania w gospodarce okazuje się, że konkurencyjność regionów ma bezpośrednie przełożenie na skalę krajową. Ponadto, konkurencyjność *global city regions* wynika nie tylko ze specjalizacji funkcji, ale także z ich różnorodności. Istotny element stanowi tu wyposażenie w infrastrukturę, która decyduje o jakości życia wszystkich mieszkańców regionu, nie tylko wybranych ich grup (por. Komorowski 2005). W sposób szczególny kwestię konkurencyjności podnosi koncepcja Europejskich Regionów Metropolitalnych, przedstawiona poniżej. W tym miejscu natomiast należy zaznaczyć, że tak rozumiana rola globalnego regionu miejskiego w dużej mierze odpowiada przypisywanej Europejskim Regionom Metropolitalnym nawet, jeśli dotyczy na ogół wyższego rzędu hierarchii osadniczej niż ogniwa tej drugiej.

Reasumując, można pokusić się o stwierdzenie, że globalny region miejski jest jednostką niezależną znaczeniowo od miasta globalnego i niekoniecznie musi stanowić bezpośrednią pochodną tego drugiego. Regiony te mogą być regionami miejskimi miast globalnych, ale nie muszą, gdyż odnoszą się do większego zbioru miast, także miast niespełniających kryteriów miast globalnych. Ważną ich cechą jest konkurencyjność, czym przypominają regiony metropolitalne według koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych. Struktura przestrzenna regionów globalnych ma charakter sieciowy, a o ich efektywności świadczą powiązania wewnętrzne. Można zatem przyjąć, że mówimy o globalnych regionach miejskich, które w niektórych przypadkach są jednocześnie regionami miast globalnych. Podobna relacja rysuje się w przypadku klasycznych (a także współcześnie rozumianych np. w koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych) regionów metropolitalnych, które tworzą się wokół miast o pewnych istotnych cechach metropolii (por. Aring 2009).

Można przyjąć, iż relacja między pojęciami miasta globalnego a globalnego regionu miejskiego jest analogiczna do łączącej pojęcia metropolii i regionu metropolitalnego. Jednocześnie, globalny region miejski należy interpretować jako typ regionu metropolitalnego, o randze globalnej.

6.4. NIEMIECKA KONCEPCJA EUROPEJSKICH REGIONÓW METROPOLITALNYCH

6.4.1. ZAŁOŻENIA KONCEPCJI

Koncepcja ERM jest w swojej genezie koncepcją planistyczną, której początki sięgają pierwszej połowy lat 90.⁴⁵ Opiera się ona na filozofii kohezji, spójności terytorialnej zorientowanej na przestrzenne wyrównywanie dysproporcji w zakresie podziału wytworzonych dóbr oraz poziomu życia. Procesy te mają następować w wyniku rozwoju obszarów o najwyższym potencjale gospodarczym i społecznym, czyli dużych miast. Wobec występowania znacznej policentryczności morfologicznej w Niemczech, istotne korzyści gospodarcze mogą wiązać się z rozwojem powiązań sieciowych w obrębie regionów, w których funkcjonuje jeden lub więcej ośrodków metropolitalnych, a także pewna ilość mniejszych ośrodków o różnym zasięgu i specjalizacji funkcjonalnej. Miasta te mają być źródłem potencjału i innowacji, z których korzyści sięgałyby również obszarów wiejskich.

Z drugiej strony, rozwój regionów metropolitalnych w procesie tzw. zdecentralizowanej koncentracji ma być odpowiedzią na zaostrzoną w procesie globalizacji konkurencję między obszarami gospodarczymi w skali światowej, w szczególności wielkimi miastami. Europejskie regiony metropolitalne mają być tzw. węzłami w sieci globalnej, miejscami strategicznymi, poprzez które organizowana jest na całym świecie produkcja przemysłowa, handel i rynki finansowe (Knieling 2009, s. 2). Wykształcenie konkretnego profilu gospodarczego wzmacnia konkurencyjność regionów, które skalą wielkości i zasięgiem oddziaływania funkcji nie są w stanie dorównać największym metropoliom światowym. Europejskie regiony metropolitalne mają pełnić funkcję taką samą, jak ta przypisywana globalnym regionom miejskim, tyle, że w stosunku do ośrodków znajdujących się niżej w hierarchii miast, aniżeli największe, najbardziej wyspecjalizowane i szeroko wyprofilowane funkcjonalnie metropolie oraz miasta globalne.

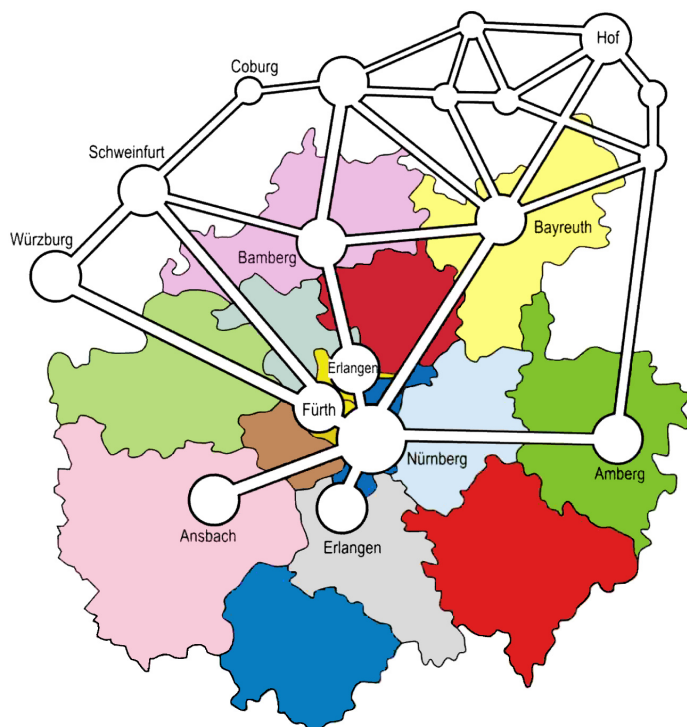
⁴⁵ Pojęcie Europejskie Regiony Metropolitalne pojawiło się między 1993 i 1995 rokiem. Początkowo w dokumentach Federalnego Ministerstwa Organizacji Przestrzennej, Budownictwa i Mieszkalnictwa poruszono kwestię rozwoju „aglomeracji o międzynarodowym, bądź dużym przestrzennie oddziaływaniu” (BMBau 1993, s. 5). Wymieniono wówczas 11 regionów (Hamburg, Brema, Hanower, Berlin, Lipsk/Halle, Drezno, Ren-Rura, Ren-Men, Norymburga, Stuttgart i Monachium), które przejąć miały powyższe funkcje. Przyjęto także, że organizacja tych regionów będzie miała raczej charakter sieciowy niż ściśle terytorialny. W 1995 roku Stała Konferencja Ministrów Federalnych i Ministrów Stanu odpowiedzialnych za Planowanie Przestrzenne (MKRO) opracowała Kierunki Działania Polityki Przestrzennej, w której to publikacji określiła rolę Europejskich Regionów Metropolitalnych jako „motorów społecznego, gospodarczego, socjalnego i kulturowego rozwoju, podnoszącego konkurencyjność Niemiec i Europy i przyspieszających proces integracji europejskiej” (BMBau 1995, s. 28).

Rosnąca rola tak rozumianych regionów metropolitalnych wiąże się ze stopniowym ustępowaniem bezwzględnego prymatu państwa i zmniejszaniem stopnia domknięcia powiązań w granicach państwowych. Koncepcja przeskalowania (*rescaling*)⁴⁶ w polityce miejskiej jest ukierunkowana na wzrost pozycji miasta i jego konkurencyjności (por. Mayer 1990; 1995). Coraz istotniejsze stają się lokalne zasoby danego miasta i regionu miejskiego – to one decydują o ich konkurencyjności, podobnie jak tzw. polityka lokalizacyjna (ang. *location policy*, niem. *Standortpolitik*) danego samorządu, przypominająca raczej działania o charakterze biznesowym niż realizację potrzeb komunalnych (por. Harvey 1989; Brenner 2004). W konsekwencji przyjmuje się, że właśnie regiony miejskie stają się nowymi podstawowymi jednostkami geograficznymi (Brenner 1998, s. 4). Regiony metropolitalne można w tym kontekście traktować jako szczególny typ regionów miejskich o określonej roli funkcjonalnej.

Powstanie koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych w niemieckiej polityce przestrzennej oznacza odejście od zasad policentryczności i konwergencji w skali krajowej, czyli ujęcia klasycznego, na rzecz wzmocnienia silnych stron (*die Stärken stärken*), które poprzez policentryczność na poziomie regionalnym mają podnosić konkurencyjność regionów metropolitalnych. Ośrodki centralne tych regionów uznawane są z jednej strony za potencjalnie silne, lecz realnie zbyt słabe, aby samodzielnie, czyli bez otaczających je regionów, konkurować z ośrodkami najsilniejszymi.

Ukształtowaną na gruncie polityki przestrzennej koncepcję Europejskich Regionów Metropolitalnych zaczęto w sposób gruntowny podbudowywać teoretycznie dopiero pod koniec lat 90. Dotyczyło to zarówno zakresu pojęciowego, funkcji, struktury, jak i perspektywicznej roli Europejskich Regionów Metropolitalnych. W latach dwutysięcznych powyższa koncepcja stała się również w dyskusjach naukowych elementem konfrontacji z innymi ujęciami teoretycznymi, tłumaczącymi relacje miasto-region. Rozrysowany według koncepcji ERM region metropolitalny nie ma wyraźnego związku semantycznego z amerykańskim obszarem metropolitalnym (*metropolitan area*). W terminologii niemieckiej drugiemu z pojęć odpowiadają raczej terminy *Ballungsgebiet* (aglomeracja) czy *Stadtregion* (region miejski). Region metropolitalny⁴⁷ stanowi w ujęciu koncepcji niemieckiej raczej sieć niż terytorium i jest czymś więcej niż obszar dojazdów do pracy (ryc. 13)

⁴⁶ Proces *rescaling* (przeskalowanie) wywala się w wyniku postępującej globalizacji, która sprawia, że tradycyjne struktury polityczno-administracyjne przestają być właściwymi jednostkami dla badań procesów społecznych. Następuje konieczna zmiana skali (ang. *recalibration*) w odniesieniu do hierarchii i relacji między strukturami aparatu państwowego równocześnie na poziomie ponadkrajowym, krajowym, regionalnym i miejskim. Proces przeskalowania państwa oznacza jakościową transformację, w wyniku której zmienia się charakter państwowości; nie oznacza jednak jej erozji (Brenner 2004, s. 3–4, por. także Swyngedouw 2004).

Ryc. 13. Region metropolitalny Norymbergi jako sieć na tle regionu miejskiego Norymbergi (Źródło: opracowanie według P. Schmitt 2009: www.metropolregion.nuernberg.de)

Fig. 13. Metropolitan region of Nürnberg as a network against the background of the Nürnberg city region (source: based on P. Schmitt 2009: www.metropolregion.nuernberg.de)

Jako punkt odniesienia koncepcja Europejskich Regionów Metropolitalnych przyjmuje założenia hipotezy miasta światowego (Friedmann 1986) oraz miasta globalnego (Sassen 2001) w zakresie rozprzestrzeniania się technologii komunikacyjnych i informatycznych, które skutkuje tym, że w globalnej wiosce, jaką się staje świat, miasta globalne przejmują rolę dominujących ośrodków kontroli. Jednocześnie koncepcja czerpie także treści z pojawienia się społeczeństwa sieci (Castells 2004), funkcjonującego w przestrzeni przepływów, która jednak nie jest całkiem pozbawiona miejsca. Zorganizowana jest ona w oparciu o węzły, jako główne ośrodki skupiające strategiczne funkcje. Powiązanie tych węzłów z poszczególnymi regionami miejskimi stanowi podstawę koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych. Różnica między nimi i regionami węzłowymi, a zatem i klasycznym regionem metropolitalnym jest taka, że ośrodki metropolitalne nie stanowią tu ośrodków węzłowych dla swojego zaplecza, tylko przede wszystkim są węzłami w sieciach globalnych (por. Aring 2009, s. 11).

Regiony metropolitalne jako atrakcyjne, duże obszary aglomeracyjne, przyciągają tzw. klasę kreatywną (Florida 2002), która w wyniku wzajemnego oddziaływania i współdziałania różnych podmiotów na określonej przestrzeni wpływa na rozwój gospodarczy i społeczny. Koncepcja klasy kreatywnej określa wzajemne relacje między gospodarką opartą na wiedzy, innowacyjnością i przestrzenią. Europejskie regiony metropolitalne mają charakteryzować trzy cechy główne, którymi kierują się przedstawiciele klasy kreatywnej przy wyborze miejsca pracy i zamieszkania: wysokim poziomem technologicznym (w tym, infrastrukturą), kapitałem ludzkim i jakością życia.

Koncepcja Europejskich Regionów Metropolitalnych uwzględnia również założenia „nowej geografii ekonomicznej” (Krugman 2011; por. także Zaucha 2007), która w przestrzeni, w zróżnicowaniach przestrzennych i kosztach związanych z pokonywaniem przestrzeni upatruje główne parametry rozwoju gospodarczego (por. Aring 2009, s. 17). Koncepcja ta tłumaczy, że aglomeracje miejskie powstają w sposób naturalny, w wyniku pozytywnych procesów kumulacji, wynikających z koncentracji kapitału ludzkiego i funkcji w określonej przestrzeni. Są one jednocześnie czynnikiem i efektem procesu wzrostu. Czerpiąc m.in. z tych założeń, regiony metropolitalne mają być „motorami wzrostu”, które poprzez własny rozwój tworzą konkurencyjność pozostałych obszarów w obrębie regionalnych, krajowych i ponadkrajowych systemów miast.

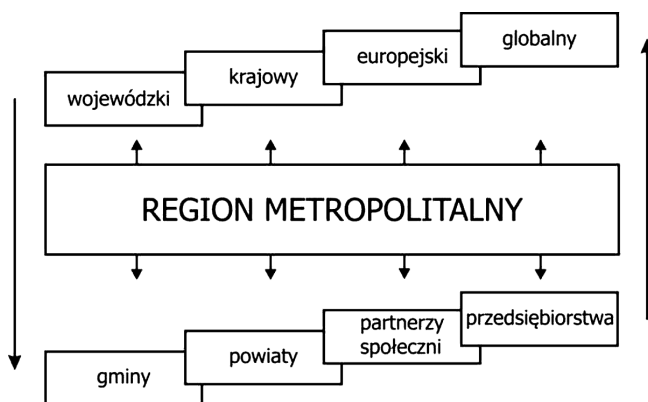
Jak wspomniano wcześniej, koncepcja Europejskich Regionów Metropolitalnych dotyczy rozwoju regionów znajdujących się poniżej szczebla regionów miast globalnych. Głównych konkurentów dla regionów tych upatruje się między innymi wśród stolic krajów Europy Środkowej i Wschodniej, metropolii drugiego rzędu Europy Południowej oraz niektórych policentrycznych regionów we Francji, Holandii, Szwecji. Podobnych strategii rozwoju, uwzględniających m.in. tworzenie różnorodnych formalnych i nieformalnych sieci miast, określanych jako średnie w skali globalnej (liczących od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców w granicach administracyjnych i do 3 mln w skali aglomeracji) poszukiwali F. de Lavergne i P. Mollet (1991). Podłoże tych sieci i powiązań tym m.in. różniło się od proponowanych w koncepcji ERM, że te pierwsze dotyczyły w rzeczywistości głównie relacji miasto-miasto, natomiast pomijało poziom regionalny, który w koncepcji niemieckiej jest bodaj istotniejszy niż poziom krajowy, jak również poziom globalny.

6.4.2. STRUKTURA I FUNKCJE REGIONÓW METROPOLITALNYCH

W swoim podstawowym założeniu regiony metropolitalne określane według koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych mają wykorzystywać policentryczność systemu krajowego do wspierania własnej konkurencyjności, a także konkurencyjności zbioru tych regionów w skali krajowej,

europiejskiej i globalnej. W swojej strukturze wykazują one jednak zróżnicowanie pod względem stopnia przestrzennej koncentracji. Występują zatem z jednej strony regiony monocentryczne (np. Hamburg czy Monachium), z drugiej policentryczne np. Ren-Ruhra czy Randstad. Istnieją również typy pośrednie regionów, np. Stuttgart i Ren-Men.

Jednocześnie mamy do czynienia z innym dualizmem, w sensie zarówno funkcjonalnym, jak i strukturalnym. Poza mniejszymi obszarowo regionami metropolitalnymi istnieją obszary powiązań regionów metropolitalnych, w których obserwuje się rozwój relacji funkcjonalnych, np. transportowych, naukowych, kulturalnych. W przypadku tych drugich jednostek trudno jest dokonać ich delimitacji przestrzennej. Biorąc pod uwagę planistyczno-institutionalną genezę niemieckiej koncepcji i wtórny jej rozwój na polu badawczym, istotne jest rozróżnianie dwóch wariantów regionu metropolitalnego. Jak zaznaczają Blotvogel i Danielzyk (2009, s. 24), w sensie analitycznym regiony metropolitalne są regionalnymi klastrami lokalizacyjnymi obejmującymi instytucje metropolitalne. Funkcje wysokiego rzędu są na ogół zlokalizowane w mieście-rdzeniu lub głównych miastach regionu; niejednokrotnie jednak promieniują od innych miast regionu, a także okolicznych obszarów wiejskich. Tak rozumiany region metropolitalny może być badany i opisywany na podstawie naukowych kryteriów i wskaźników. Drugim wariantem jest region metropolitalny w sensie polityczno-planistycznym, który przyjmuje mniej lub bardziej zinstytucjonalizowaną formę obszaru współdziałania lokalnych i regionalnych podmiotów, funkcjonującego na zasadach nieformalnej organizacji, spółki lub stowarzyszenia (ryc. 14).

Ryc. 14. Struktura zarządzania polityczno-planistycznego hipotetycznego regionu metropolitalnego w Polsce w wielopoziomowym układzie instytucjonalnym (źródło: opracowanie na podstawie Knieling 2003, ryc. 2, [w:] Blatter, Knieling 2009)

Fig. 14. Governance structure of a hypothetical metropolitan region in Poland: a multilevel institutional structure (Source: adapted after Knieling 2003 [in:] Blatter, Knieling 2009)

Poza swoistą strukturą przestrzenną regiony metropolitalne charakteryzują się również tym, że pełnią określone funkcje. Są to trzy grupy funkcji podstawowych: innowacyjne, kontrolne oraz funkcje wrót (*gateway*). Występuje także czwarta grupa – funkcje symboliczne. Stanowią one działalności, dzięki którym regiony metropolitalne realizują cele organizacyjne i rozwojowe na poziomie od regionalnego do międzynarodowego⁴⁷. W koncepcji Europejskich Regionów Metropolitalnych przyjmuje się, że wszystkie regiony metropolitalne mają charakteryzować się każdą z wyszczególnionych działalności, mimo występującego podziału funkcji między poszczególne regiony (jak w przypadku Niemiec). Z założenia, między tymi funkcjami zachodzi zjawisko synergii, a ich rola nie ogranicza się do płaszczyzny ekonomicznej i politycznej, ale także społeczno-kulturalnej. Regiony metropolitalne są zazwyczaj zróżnicowane społecznie i charakteryzują się bogatą ofertą kulturalną, stanowiąc istotny cel krajowych i międzynarodowych migracji. Wykorzystanie ich potencjału, jak i pokonanie występujących w ich obrębie napięć społeczno-kulturowych stanowi duże wyzwanie wobec zdolności integracyjnych i organizacyjnych regionów metropolitalnych (por. Blotevogel, Dązielczyk 2009, s. 25).

* * *

Przedstawione rozważania w sposób bezpośredni dotyczą zagadnień leżących u podstaw ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego, czyniąc to w szczególności ze względu na skalę przestrzenną jakiej dotyczą – wymiar regionalny, którego rola wzrasta wobec słabnącego znaczenia państw narodowych. Przestrzenne i funkcjonalne układy sieciowe, w tym globalne regiony miejskie, policentryczne megaregiony miejskie i europejskie regiony metropolitalne, w różnym stopniu akcentują wagę poszczególnych cech struktury przestrzennej i powiązań funkcjonalnych. Dyskusja nad ich strukturą i rolą w szerszym układzie terytorialnym oraz znaczeniem dla rozwoju ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego pozwala na następującą syntezę:

a) Współczesne układy sieciowe w strukturze osadnictwa stanowią całości funkcjonalnie powiązanych ze sobą ośrodków miejskich o różnym stopniu wyspecjalizowania i zasięgu oddziaływania funkcji. Relacje między ośrodkami mają charakter powiązań gospodarczych między podmiotami, związków między instytucjami oraz powiązań społecznych. Choć większość układów

⁴⁷ Funkcje innowacyjne, kontrolne, funkcje bramy i symboliczne mieszczą się w większości zakresów funkcji określanych mianem metropolitalnych. Stanowią funkcje wysokiego rzędu o zasięgu ponadregionalnym, często ponadkrajowym. Podczas, gdy zakłada się, że funkcje metropolitalne służą podnoszeniu atrakcyjności, a przez to konkurencyjności miast (metropoli), funkcje regionów metropolitalnych podnoszą konkurencyjność tych regionów, rozległych obszarów ich powiązań, a także gospodarki jako takiej w skali krajowej i ponadkrajowej.

sieciowych dąży do policentryczności funkcjonalnej, jest ona rzadko osiąganą cechą wobec znaczenia ośrodków głównych (dominujących) w regionie.

b) Policentryczność układów sieciowych traktowana jest jako cecha podnoszenia konkurencyjności regionów w skali krajowej i globalnej. Wobec zmiany relacji społecznych i gospodarczych (globalizacji), w stosunku do wczesnych faz metropolizacji, w sensie normatywnym, traci na znaczeniu paradygmat dominacji metropolii w przestrzeni – dominacja ta ma ulegać osłabieniu na rzecz innych węzłów w regionie. Jednocześnie istnieje dominacja realna, obiektywna, głównego ośrodka w regionie, wynikająca ze skupienia w nim wyspecjalizowanych funkcji wysokiego rzędu.

c) Korzyści policentryczności rosną wraz z przesuwaniem się w dół szczebli hierarchii miast. W odniesieniu do regionu metropolitalnego znaczy to, że ośrodki subdominujące stają się największymi beneficjentami rozwoju takich struktur, również te, których subdominacja ma zasięg np. krajowy, przy dominacji ponadkrajowych metropolii, w tym miast globalnych.

d) Globalne regiony miejskie, policentryczne megaregiony miejskie i europejskie regiony metropolitalne stanowią typy współczesnego regionu metropolitalnego, których główne cechy są składnikami ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego.

7. REGION METROPOLITALNY – W KIERUNKU KONCEPCJI OGÓLNEJ I DYNAMICZNEJ

7.1. REGION METROPOLITALNY W PROCESACH PRZEMIAN SPOŁECZNYCH I EKONOMICZNYCH

Studia miast i regionów wskazują na występowanie regularności dotyczących zarówno struktur przestrzennych oraz układów powiązań, jak również kierunków przekształceń tych struktur i układów w następstwie przemian społecznych i gospodarczych. Przemiany te znajdują odzwierciedlenie w nowych pojęciach oraz koncepcjach, które były i są tworzone. Nierzadko jednak dane pojęcie jest stosowane w odniesieniu do struktur charakterystycznych dla różnych okresów oraz odmiennych warunków. C. Andersson (2008, s. 55–56) formułuje to następująco:

„Słowo „miejski” cieszy się znacznie większą stabilnością w czasie aniżeli zjawisko, które określa. Dziewiętnastowieczna teoria powstawania miast może mieć mniej lub więcej wspólnych elementów ze współczesną teorią noszącą tę samą nazwę; ta druga może czerpać z pierwszej, jednak nie są to teorie odnoszące się do dokładnie tej samej rzeczywistości”. Przytacza on w tym kontekście słowa H. Simona, który twierdził, iż „nauce dotyczącej sztucznych zjawisk (*artificial phenomena*) zawsze grozi niebezpieczeństwo rozplynięcia się i zniknięcia”. Anderson pisze dalej: „teorie (...) muszą podążać za zmieniającą się rzeczywistością (...). Jesteśmy na przykład w stanie zaakceptować teorię dotyczącą współczesnych zjawisk miejskich, która jest w istocie mniej doskonałym ich ujęciem, w porównaniu z tym, jakim w odniesieniu do miast swojej epoki był monocentryczny model H. von Thüнена z 1826 roku”.

Pojęcie regionu metropolitalnego, które pojawiło się w amerykańskiej literaturze socjologicznej w latach 30., następnie zaadaptowane w badaniach geograficznych, zostało z czasem wyparte, chociaż nie całkowicie zastąpione przez inne pojęcia, lepiej obrazujące zmieniającą się rzeczywistość. Współcześnie, powróciło ono, przy czym kryjące się pod nim treści są w znacznym stopniu różne od tych, które były zawarte w jego pierwotnej wersji.

Ukształtowanie się pojęcia regionu metropolitalnego oraz rozwój związanych z tym pojęciem koncepcji badawczych odzwierciedlały fazę przestrzennej organizacji społeczeństwa i gospodarki, w której, w związku z rozwojem sektora usług oraz ich postępującą specjalizacją, ośrodki regionalne przejęły rolę pośredniczącą w przepływach towarów oraz transakcjach dokonujących się między obszarami pozyskiwania surowców a głównymi centrami ich przetwarzania i eksportu. N.B.S. Gras (1922) określił ten okres późnej epoki

industrialnej fazą gospodarki metropolitalnej, natomiast R.D. McKenzie (1933), a później J. Borchert (1967) uwypuklili znaczenie, jakie w przebiegu tych zjawisk miał rozwój infrastruktury i środków transportu – nadejście epoki motoryzacji. Wzrost pozycji ośrodków regionalnych w skali kraju oznaczał zwiększenie się stopnia domknięcia powiązań gospodarczych na poziomie regionów. B.J.L. Berry (1973) wykazał, iż w latach 60. poziom ten wzrastał w przypadku głównych regionów miejskich Stanów Zjednoczonych, z czym wiązał on wyrównywanie się różnic międzyregionalnych we wskaźnikach wzrostu gospodarczego, brak ich zależności od specjalizacji regionalnej.

Zmiany te przyspieszyły zaznaczający się już wcześniej proces koncentracji sieci osadniczej, postępujący zwłaszcza w obrębie christallerowskiego systemu miejscowości centralnych, lecz także sieci lokalnych ośrodków wydobywczych, przemysłowych, transportowych. W procesie skupiania się ludności i działalności gospodarczej, rozwoju nowych funkcji wysokiego rzędu, kształtowały się ośrodki metropolitalne, uzyskujące dominującą pozycję w przestrzennej i funkcjonalnej strukturze regionów. W modelu tej struktury, który przedstawił D.J. Bogue (1949), występuje spłaszczony układ hierarchiczny miast, z miastami średniej wielkości pełniącymi rolę ośrodków subdominujących oraz małymi miastami jako ośrodkami lokalnymi, przy czym zróżnicowanie intensywności osadnictwa, a także profili i poziomu działalności gospodarczej, przyjmuje układ sektorowy.

Dalszy rozwój oraz przestrzenna dekoncentracja miast, procesy suburbanizacji, skupiły uwagę badaczy, statystyków i polityków na skali obszarów metropolitalnych. Wzrost przestrzennej mobilności mieszkańców oraz podmiotów gospodarczych oznaczał rozszerzanie się zasięgu rynków pracy i rynków mieszkaniowych na strefy położone w coraz większym promieniu wokół ośrodków miejskich. Na kanwie definicji obszaru metropolitalnego, jako statystycznej jednostki podziału terytorialnego, powstały nowe pojęcia – pola miejskiego oraz codziennego systemu miejskiego, które wskazywały na obejmowanie tym promieniem większości zasiedlonych obszarów kraju. W obrazie jego przestrzennej struktury podział na regiony metropolitalne został w znacznej mierze zastąpiony przez dychotomiczny podział na obszary metropolitalne i obszary pozametropolitalne (Berry 1973) lub, przy przyjęciu nieco innej terminologii, międzymetropolitalne obszary peryferyjne (Friedmann, Miller 1965).

W odniesieniu do warunków europejskich, istnienia gęstej, ukształtowanej w długim procesie historycznym, a jednocześnie silnie przestrzennie zróżnicowanej sieci osadniczej, efektem poszukiwania dogodnego układu przestrzennego, pozwalającego na analizy porównawcze i ukazanie syntetycznego obrazu tej sieci stałą się koncepcja funkcjonalnego regionu miejskiego (Hall 1975). Nawiązuje ona do tradycyjnej, przedstawionej w pracach R.E. Dickinsona (1947, 1964) koncepcji regionu miejskiego, jako obszaru oddziaływania – społecznego i gospodarczego zaplecza miasta, jak również

do koncepcji codziennego systemu miejskiego. W granicach funkcjonalnych regionów miejskich miała następować integracja przestrzennych zasięgów rynków pracy oraz funkcji pełnionych przez miasto w skali regionalnej.

Pojęcie funkcjonalnego regionu miejskiego silnie zakorzeniło się w prowadzonych w krajach europejskich studiach miejskich i regionalnych, niemniej było ono i pozostaje niejednolicie interpretowane. Wprowadzenie w pracach programu ESPON pojęcia funkcjonalnego obszaru miejskiego, odnoszonego do zasięgu codziennej interakcji w przestrzeni, pozwala na jednoznaczne utożsamienie funkcjonalnego regionu miejskiego ze strefą jego gospodarczego i społecznego oddziaływania, co w przypadku dużych miast, o złożonych funkcjach, oznacza traktowanie tego pojęcia jako odpowiednika pojęcia regionu metropolitalnego.

Przyspieszenie procesów innowacji, integracja sektora przemysłowego i zaawansowanych usług, rozwój złożonych organizacji gospodarczych (Wärneryd 1968; Pred 1977), sprzyjały intensyfikacji powiązań międzyregionalnych, zwłaszcza powiązań pomiędzy głównymi ośrodkami miejskimi. Już O.D. Duncan i in. (1960) zwrócił uwagę na znaczenie tego wymiaru współzależności w kształtowaniu się przestrzennej struktury gospodarki Stanów Zjednoczonych.

Ta faza przemian zbiegła się z szerokim zastosowaniem podejścia systemowego w badaniach miejskich i regionalnych oraz znacznym skupieniem zainteresowań badawczych na przemianach krajowych systemów osadniczych, zwłaszcza krajowych systemów miast. W strukturze systemów krajowych wyróżniano podsystemy o nieciągłym terytorialnie charakterze, jak również podsystemy regionalne i lokalne (K. Dziewoński 1975, 1986). Zgodnie z innym ujęciem (Bourne 1975), regionalne podsystemy miast stanowiły pośredni poziom organizacji, usytuowany pomiędzy systemem krajowym a poziomem lokalnym – codziennych systemów miast. Regionalne podsystemy, zorganizowane wokół ośrodków metropolitalnych, były w tym stadium rozwoju koncepcji badawczych odpowiednikami wyróżnianych przez R.D. McKenziego i D.J. Bogue'a regionów metropolitalnych. Przestrzenne zasięgi tych podsystemów mogły się przy tym wzajemnie nakładać, a w pewnych przypadkach nie obejmować całego terytorium kraju.

W świetle koncepcji krajowych systemów osadniczych identyfikacja podsystemów regionalnych oznacza uznanie trwałości oraz istotności znaczenia regionalnego poziomu organizacji systemu. Utrzymują się one przy jednoczesnym wzroście współzależności, zwłaszcza w zakresie nowych, wyspecjalizowanych funkcji, zachodzącej między dużymi miastami – ośrodkami metropolitalnymi, jak również przy rozszerzaniu się przestrzennych zasięgów codziennej interakcji, występującym na poziomie lokalnym. Powiązania o skali regionalnej, w sferze usług publicznych, administracji, a także przepływów

migracyjnych, przyjmują wyraźnie hierarchiczny układ, określając dominującą pozycję głównego miasta w regionie (por. np. Ianos, 2002). Więzi o charakterze poziomym, łączące mniejsze ośrodki miejskie, w tym powiązania gospodarcze oparte na podziale funkcji, nie są w tym ujęciu uwypuklone.

Równoległe do studiów nad krajowymi systemami osadniczymi rozwijał się nurt badawczy oparty na koncepcjach stadiów rozwoju miasta, cyklu urbanizacji oraz związanego z nim cyklu migracyjnego, wprowadzając do rozważań nad regionem metropolitalnym treści dotyczące ewolucji jego przestrzennej struktury. Zgodnie z koncepcją różnicujących się układów urbanizacji H.S. Geyera (1996), okresom przestrzennej koncentracji i dekoncentracji ludności, występującym w skali krajowej i regionalnej, odpowiadają fazy rozwoju dużych (faza urbanizacji), średniej wielkości (faza odwrócenia polaryzacji) i małych (faza kontrurbanizacji) miast. Odnosząc te zmiany do klasycznego schematu sieci osadniczej regionu metropolitalnego, można je interpretować jako następstwo okresów rozwoju (mierzonego wskaźnikiem napływu migracyjnego netto) ośrodka (i obszaru) metropolitalnego, ośrodków subdominujących oraz ośrodków lokalnych w regionie.

Przesunięcia te mogą być interpretowane w odniesieniu do czynników i motywów migracyjnych, jak również do przebiegu procesów demograficznych, zwłaszcza zmian struktury wieku populacji. Autorzy koncepcji cyklu urbanizacji identyfikują fazy rozwoju dużych miast z dominacją ekonomicznych czynników migracji, natomiast fazy przestrzennej dekoncentracji ludności z przewagą czynników określających poziom jakości życia pośród motywów podejmowanych decyzji migracyjnych. Te ostatnie czynniki, związane z procesami suburbanizacji i peryurbanizacji, nie tłumaczą jednak w pełni zjawisk kontrurbanizacji – odwrócenia bilansu migracyjnego na korzyść małych i średniej wielkości miast położonych w peryferyjnych strefach regionów, które zaznaczyło się w latach 70. i częściowo 80. w krajach Europy i Ameryki Północnej, o zaawansowanej gospodarce i wysokim stopniu urbanizacji.

Jak wykazał W. Alonso (1980), oraz inni autorzy, zmiany kierunków i wielkości potoków migracyjnych w systemie osadniczym, jak również następstwo faz przestrzennej koncentracji i dekoncentracji w systemie, mogą wynikać ze zmian poziomu przyrostu liczby ludności oraz zmian struktury wieku. Stąd kolejny, datowany od początku lat 90. okres przyspieszonego rozwoju obszarów metropolitalnych, któremu towarzyszy odpływ migracyjny z mniejszych miast i częściowa utrata pełnionych przez nie funkcji, może być interpretowany jako odnowienie cyklu urbanizacji, nie zaś jako końcowa faza tego procesu.

Rozwój gospodarki opartej na wiedzy, kształtowanie się społeczeństwa informacyjnego, procesy globalizacji przyniosły dalsze przemiany – rekonfigurację relacji między metropolią a otaczającym ją regionem. Zmniejsza się regionalna dominacja ośrodków metropolitalnych, przy ich narastającej

wzajemnej współzależności na poziomie międzynarodowych sieci miast. M. Batty (2008, s. 5) ujął te tendencje w następującym stwierdzeniu: „... w globalizującym się świecie wielkie miasta są nierzadko odłączone od swojego lokalnego zaplecza, przy czym nawet kraje, w których są położone wydają się nie mieć znaczenia dla ich funkcjonowania”.

Wzrostowi roli interakcji między głównymi skupiskami miejskimi, w coraz większym stopniu w skali ponadkrajowej oraz w skali globalnej, towarzyszy stopniowe uniezależnianie się mniejszych miast od powiązań hierarchicznych o kierunku wstępującym, związków w zakresie wyspecjalizowanych funkcji z ośrodkami metropolitalnymi w regionach. Jak pisze A.G. Champion (2002, s. 92), miasta usytuowane poza zasięgiem obszarów metropolitalnych w coraz większym stopniu budują własną dynamikę rozwojową, wspieraną przez bliskość położenia względem lotnisk oraz autostrad. C. Bonifazi i F. Heine (2003, s. 23) przytaczają uogólnienia G. Dematteisa, zgodnie z którym w nowej sytuacji ośrodki miejskie niższego rzędu nie są, jak dawniej zależne od najbliższego miasta wyższego rzędu, lecz mogą być powiązane z każdym ośrodkiem, bliskim lub odległym, wchodzącym w skład sieci metropolitalnej, krajowej oraz europejskiej.

Równoległe do przemian funkcjonalnych relacji między miastami w regionach postępuje rozszerzanie się zasięgów obszarów metropolitalnych w przestrzeni. Formują się strefy perymiejskie, które jedynie w części są objęte zasięgiem rynku pracy – codziennego systemu głównego ośrodka miejskiego. Wśród obszarów o rozrzedzonym, amorficznym osadnictwie, powstają ukształtowane formy miejskie – peryferyjnie położone tzw. miasta krawędziowe (*edge city*), o wyspecjalizowanych funkcjach pełnionych w ramach szerszych, regionalnych i krajowych systemów. W przypadku dużych, zwłaszcza policentrycznych obszarów metropolitalnych, wzajemnie nakładające się, lokalne rynki pracy tworzą konstelacje sięgające skali regionalnej (por. Laan 1998).

Zmianom, a częściowo reinterpretacji ulega także rola obszarów wiejskich w regionach. Wzrost znaczenia pełnionych przez nie funkcji ekosystemów (*ecosystems services*) oraz wkraczanie funkcji należących do tak zwanej nowej gospodarki (por. Zaucha 2007), w tym działalności określanych mianem kreatywnych, prowadzi do tworzenia się bardziej zrównoważonych relacji między obszarami miejskimi a wiejskimi, zastępujących tradycyjne więzy, polegające na dominacji ośrodka metropolitalnego w regionie.

Przełom XX i XXI wieku zaznaczył się szybko następującymi po sobie zmianami struktur osadniczych, związanymi z procesami modernizacji i globalizacji oraz rewolucją informacyjno-technologiczną, które dały podstawę do tworzenia się społeczeństwa informacyjnego (por. Castells 1989). Czynniki przestrzeni i czasu (rozumiane szerzej, po ang. *geography i history*), których rola przez pewien okres nie była uznawana za decydującą w procesach

rozwoju gospodarczego i społecznego, zyskały na powrót respekt jako ich zasadnicze determinanty. W szczególności czynnik przestrzennej bliskości stał się znów postrzegany jako element wspomagający kształtowanie się struktur osadniczych. Wiązało się to z coraz rozleglejszym rozwojem gospodarki sieciowej, polegającej na powstawaniu ahierarchicznych powiązań gospodarczych i społecznych w ramach, jak i między jednostkami osadniczymi. Równoległe do międzymetropolitalnych przepływów dóbr, kapitału i informacji o charakterze krajowym i międzynarodowym (globalnym), istotne stały się na powrót powiązania regionalne, charakteryzujące się takimi cechami jak relatywnie niskie koszty transportu, korzyści aglomeracji, ułatwienie kontaktów typu *face-to-face* (por. np. Küpper 2008).

Kształtowanie się społeczeństwa informacyjnego, w tym klasy kreatywnej (por. Florida 2002) prowadziło jednocześnie do polaryzacji w relacjach społeczno-przestrzennych, w skali mikro i makro, wyrażających się z jednej strony marginalizacją, wykluczeniem społecznym, wyłanianiem się klas uprzywilejowanych w ramach miast i regionów miejskich, z drugiej zaś podziałem przestrzeni na centrum i peryferie pod względem społecznego udziału w procesach wytwarzania i wykorzystania dóbr gospodarki informacyjnej. Zjawiska te przewartościowywały już kolejny raz relacje miasto-region, w tym relacje metropolia-region, w których metropolia zajmowała szczególne miejsce motoru wzrostu oraz węzła w sieciach globalnych powiązań. Coraz częściej bowiem region uznawany jest za przestrzeń – także dosłownie – równoważenia różnic, polityki spójności, wyrównywania szans na poziomie od lokalnego do ponadkrajowego. W tym miejscu powraca pojęcie regionu metropolitalnego, rozumianego jako funkcjonalny obszar wokół metropolii, którego rola jest z jednej strony regionalna – wspierająca rozwój rozległego zaplecza metropolii z jej ośrodkami drugorzędnymi, z drugiej strony w skali ponadregionalnej i krajowej – wzmacniająca konkurencyjność systemu osadniczego jako całości. Stąd właśnie w sferze polityki przestrzennej, w szczególności na gruncie europejskim pojawiła się koncepcja rozwoju tzw. Europejskich Regionów Metropolitalnych, jako form zdecentralizowanej koncentracji funkcjonalnej przestrzeni (por. MKRO 2006).

Współcześnie badania relacji miasto-region idą w kierunku określenia intensywności wewnętrznych powiązań, konwergencji bądź dywergencji wewnątrzregionalnej, zróżnicowania funkcjonalnego i policentryczności, kwestii ciągłości regionu oraz wewnętrznych granic tradycyjnych stref regionów metropolitalnych: miejskiej, sub- i perymiejskiej oraz ich zanikania. W dyskusji na temat zjawisk do jakich odnoszą się pojęcia region metropolitalny i pokrewne, szczególnie w relacji do regionów globalnych, istotne jest również, czy regiony funkcjonalne tworzą się wokół rdzenia – jako regiony węzłowe, czy następuje rozprzestrzenianie się funkcji metropolitalnych – tzw. *spread*

effect rdzenia, w wyniku czego powstaje region metropolitalny o cechach policentrycznych, kształtujący się w wyniku równowagi funkcjonalnej (np. *global city region* – globalny region miejski). por. m.in. Scott, 2001; ESPON FOCI, 2010; Sieverts 2008. Ta tematyka należy do ważnych, aktualnych aspektów miejskich studiów porównawczych.

7.2. REGION METROPOLITALNY – SYSTEMATYZACJA PRZEDMIOTOWA I UKIERUNKOWANA ANALIZA FUNKCJONALNA

Analiza treści wybranych koncepcji badawczych i studiów empirycznych, dokonana według kryteriów ustalonych drogą systematyzacji pojęciowej, a nawiązujących do przedmiotu wyjaśnianego region metropolitalny, wyłoniła dwie grupy cech diagnostycznych tegoż przedmiotu – opisujące rodzaje powiązań funkcjonalnych charakterystyczne dla jego układu oraz cechy jego struktury przestrzennej. Cechy diagnostyczne, zidentyfikowane w interpretowanych analizach stanowią zbiór, który w sposób wyczerpujący charakteryzuje region metropolitalny jako pojęcie teoretyczne i ogólne oraz jako przedmiot rzeczywisty – empiryczny, do którego pojęcia te się odwołują (tab. 2).

Tabela 2. Cechy diagnostyczne regionów metropolitalnych

Cechy struktury przestrzennej	Rodzaje powiązań funkcjonalnych
domknięcie i integracja/niedomknięcie i brak integracji	handel hurtowy
mono/policentryczność	powiązania produkcyjne (w tym przemysłowe)
występowanie ośrodków subdominujących	zasięg prasy codziennej
zróżnicowanie gęstości zaludnienia	dojazdy do wyspecjalizowanych usług
hierarchiczność/równorzędność układu w regionie	powiązania społeczne
pokrycie/brak pokrycia terytorium kraju	transport (w tym samochodowy)
siła przewagi głównej metropolii (dominacja)/brak dominacji	transakcje finansowe
zróżnicowanie sektorowe	komunikacja wirtualna/wymiana informacji
dynamika struktury	migracje
ciągłość/nieciągłość struktury regionów metropolitalnych	powiązania między instytucjami (także politycznymi)
nakładanie się struktury regionu na struktury innego poziomu (i typu)	funkcje ekosystemów
	występowanie/brak relacji między ośrodkami metropolitalnymi
	współzależność funkcji

Źródło: Opracowanie własne.

W tym miejscu należy przypomnieć pierwszy, główny cel niniejszego opracowania. Jest nim zidentyfikowanie spośród zbioru cech przedmiotu wyjaśnianego – składników głównych ogólnej koncepcji. Powinny to być, z jednej strony te składniki, które wyłonione zostały ze studiów tzw. koncepcji rdzennych i pozostały współcześnie żywe, ale wciąż ewoluują, zachowując walor użyteczności w interpretacji współczesnych procesów urbanizacji oraz z punktu widzenia zadań polityki przestrzennej. Z drugiej strony, chodzi o te składniki, które charakteryzują przedmiot wyjaśniany w kolejnych etapach jego ewolucji oraz współcześnie, prowadząc do zmiany jego roli w szerszych układach terytorialnych. Zgodnie z przyjętym w pracy założeniem, istnieją takie cechy rdzenne oraz współczesne, które stanowią trwałe cechy regionu metropolitalnego. Wśród składników głównych ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego stanowią one cechy przeważające, choć nie jedyne, gdyż poza trwałością istnieje potrzeba identyfikacji tych cech przedmiotu wyjaśnianego, które pozwolą na zdynamizowanie koncepcji, czyniąc ją zdolną do dostosowywania się do zmieniających się warunków zewnętrznych oraz faz i odmian procesów metropolizacji.

7.2.1. SYSTEMATYZACJA PRZEDMIOTOWA – IDENTYFIKACJA CECH TRWAŁYCH

Identyfikacja składników głównych ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego może być dokonana w różny sposób. W niniejszej pracy przyjęto dwie równoległe próby, opisane w schemacie postępowania badawczego: systematyzację przedmiotową oraz ukierunkowaną analizę funkcjonalną, prowadzącą do wyłonienia tych cech regionu metropolitalnego, które wzmacniają jego współczesną rolę – podnoszenie konkurencyjności ośrodków, wokół których się kształtują, w szerszych układach terytorialnych.

Systematyzacja przedmiotowa polega na identyfikacji tych cech regionu metropolitalnego, które stanowią element przedmiotu wyjaśnianego co najmniej w dwóch koncepcjach badawczych najlepiej nawiązujących do tego zjawiska i opisujących je. Dotyczy to zarówno cech rdzennych jak i współczesnych⁴⁸. Te cechy struktury przestrzennej i powiązań funkcjonalnych, które występują najczęściej w opisie i wyjaśnieniu zjawiska (por. tab. 3 i 4) zostały

⁴⁸ W tej części analizy nie zostały uwzględnione badania, które w pośredni sposób nawiązują do regionu metropolitalnego, charakteryzując elementy rzeczywistości, jakie kształtują współcześnie rozwój miejski i regionalny – mowa jest tu o koncepcjach regionów kreatywnych, innowacyjnych, miasta innowacyjnego. Przyjęto, że najistotniejsze cechy charakteryzujące regiony metropolitalne współcześnie powinny być zidentyfikowane drogą prostej, zmodyfikowanej analizy funkcjonalnej. Pominęte są tutaj także koncepcje odnoszące się do obszarów metropolitalnych, identyfikowanych przestrzennym zasięgiem codziennych kontaktów, zwłaszcza dojazdów do pracy.

zidentyfikowane jako pierwsza grupa składników głównych ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego.

W toku analizy wyodrębniono dwie grupy składników, określające relację metropolia-region oraz wewnętrzną strukturę regionu metropolitalnego. Pierwszą grupę nazwano rodzajem powiązań, a dotyczy ona związków funkcjonalnych zachodzących wewnątrz danej struktury. Okazuje się, że są one na ogół elementem głęboko osadzonym w kontekście zewnętrznym i są aktualne wobec rzeczywistości, w jakiej powstawały dane koncepcje. Wynika z tego wyraźny podział na rdzenne cechy regionu metropolitalnego, z okresu późnej fazy procesów industrializacji oraz te, wiążące się z procesami globalizacji. Pierwszy z tych okresów Werlen (2010b, s. 237) nazywa kształtowaniem się form krajowych. Najistotniejszymi, zgodnie z tym ujęciem wymiarami i mechanizmami, określającymi relacje między społecznymi i przestrzennymi uwarunkowaniami życia w procesie modernizacji, są związki oparte na produkcji i wymianie (kapitalizm), produkcji i technologii komunikacji (industrializacja) oraz powstawaniu potężnych aparatów administracyjnych (biurokratyzacja). Zgodnie z takimi uwarunkowaniami koncepcje klasyczne odnoszą się głównie do takich rodzajów powiązań jak: handel hurtowy, powiązania związane z eksploatacją surowców i przetwórstwem przemysłowym, powiązania między instytucjami, transport i transakcje finansowe.

Cechy wyłonione z późniejszych koncepcji odnoszą się do tak zwanych form zglobalizowanych (*ibid.* s. 239), w których następuje rozerwanie przestrzennej ciągłości w układach powiązań. Werlen wyróżnia trzy główne wymiary globalizacji, na podstawie których identyfikowane są m.in. funkcje metropolitalne: produkcyjno-konsumpcyjna, polityczno-normatywna oraz informacyjno-symboliczna. Cechy regionów metropolitalnych, charakterystyczne dla postępującej globalizacji, nawiązują do takich rodzajów powiązań jak transakcje finansowe, komunikacja wirtualna, wymiana informacji, powiązania między instytucjami i podmiotami gospodarczymi.

Tabela 3. Rodzaje powiązań w koncepcjach dotyczących relacji metropolia-region

Rodzaje powiązań \ Pojęcie wg koncepcji	Handel hurtowy	Produkcyjne (ew. przemysłowe)	Zasięg prasy codziennej	Dojazdy do wyspecjalizowanych usług	Powiązania społeczne	Transport (w tym samochodowy)	Transakcje finansowe	Komunikacja wirtualna/ wymiana informacji	Migracje	Powiązania między instytucjami (także politycznymi)	Funkcje ekosystemów	Współzależność funkcji	Występowanie/ brak relacji między ośrodkami metropolitalnymi
Region metropolitalny wg R.D. McKenziego/D.J Bogue'a	++	++	++	+	++	++	++			+		++	+
Region miejski R.E. Dickinsona	++	+	+	+			++	+		+			
Region metropolitalny wg O.D. Duncana	++	++	+	+		+	++			+		++	+
Pole miejskie J. Friedmann i J. Millera				++	++	++		+		+	+	++	
Funkcjonalny region miejski P. Halla	+	+		++	+			+	++	++		+	
Region metropolitalny wg P.H. Philbricka		+		++			++						+
Regionalny system osadniczy wg K. Dziewońskiego		+		++	+		+		+	+		++	++
Regionalny podsystem miejski L.S. Bourne'a		+		++	+	++	++	+		+		+	+
Region spolaryzowany J-R. Boudevilla		+		+	+		+	+				+	
Region wg cyklu urbanizacji Geyera		+		+	+	+			++				
Makroregion metropolitalny wg FOCl				++	+	++	++	++	+			++	+
Region miejsko-wiejski wg PLURELA				++	+	++	+	+		+	++	++	
Europejski region metropolitalny wg ARL		+		++		+	+	++		+		++	
Globalny region miejski A. Scotta		+		+	++	++	++	++		++		+	
Mega-region miejski wg POLYNET		+				++	++	++	+	++		+	++

„+” oznacza występowanie danej cechy w treści koncepcji, bezpośrednio lub pośrednio

„++” oznacza, iż dana cecha uzyskuje w treści koncepcji istotne znaczenie

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Cechy struktury przestrzennej regionu według koncepcji dotyczących relacji miasto-region

Cechy struktury \ Pojęcie wg koncepcji	Domknięcie i integracja/niedomknięcie, brak integracji	Mono/policentryczność	Występowanie ośrodków subdominujących	Zróżnicowanie gęstości zaludnienia	Hierarchiczność/równorzędność układu w regionie	Hierarchiczność w układzie ponadregionalnym	Pokrycie/brak pokrycia terytorium kraju	Sila przewagi głównej metropolii (dominacja, brak dominacji)	Zróżnicowanie sektorowe	Dynamika struktury	Ciągłość/nieciągłość regionów metropolitalnych	Nakładanie się struktury regionu na strukturę innego poziomu (i typu)
Region metropolitalny wg R.D. McKenziego/Bogue'a	++	+	++	+	++		++	++	++	+	++	
Region miejski R.E. Dickinsona	++			+	++		++	+			++	
Region metropolitalny wg O.D. Duncana		+			+		+	+				
Pole miejskie J. Friedmann i J. Millera		+		++			+	+		++		
Funkcjonalny region miejski P. Halla	++				++		++	+			++	
Region metropolitalny wg P.H. Philbricka	+			+	+	++	+	+	+			
Regionalny system osadniczy wg K. Dziewońskiego	+				+		++	+		+		+
Regionalny podsystem miejski L.S. Bourne'a	++	+	+	+	++	++	+	+		+		+
Region spolaryzowany J-R. Boudevilla'a	++		++	++	++			++		+	+	
Region wg cyklu urbanizacji Geyera		++	++	+	++			+		++		
Makroregion metropolitalny wg FOCI	+	++		+	+	+		+			+	
Region miejsko-wiejski wg PLURELA	+?	++	+	+			+				++	
Europejski region metropolitalny wg ARL	+	++	++	+	+		++	+	+	+	+	++
Globalny region miejski A. Scotta		++		+		+			+			
Mega-region miejski wg POLYNET	+	++	+	+	+	++		++		+	++	+

„+” oznacza występowanie danej cechy w treści koncepcji, bezpośrednio lub pośrednio

„++” oznacza, iż dana cecha uzyskuje w treści koncepcji istotne znaczenie

Źródło: opracowanie własne.

Cechą wspólną obu powyższych grup, dotyczącą rodzajów powiązań, jest składnik nazwany powiązaniem w zakresie wyspecjalizowanych usług (w tym edukacji, kultury, zdrowia, administracji publicznej, sportu i rekreacji), świadczonych głównie przez ośrodek metropolitalny w regionie. W każdym z kontekstów zewnętrznych (krajowym i zglobalizowanym) powiązania te istniały, zmieniała się jedynie struktura funkcji, na bazie których się rozwijały. Niemal w każdym przypadku w regionach metropolitalnych występują istotne powiązania społeczne. Z kolei jedynie niektóre z istniejących koncepcji uwzględniają przepływy migracyjne, pomimo iż ten rodzaj przestrzennej interakcji jest powszechnie uznawany za ważny i trwały. Kwestia współzależności między metropolią a pozostałymi ośrodkami i obszarami w regionie, pod względem pełnionych funkcji, jest istotną cechą regionów metropolitalnych, jednak nie oznacza to, że w większości przypadków relacje te mają charakter zrównoważony. Odbiega pod tym względem od innych region metropolitalny w ujęciu koncepcji regionu miejsko-wiejskiego, w której akcentowane jest znaczenie pełnionych przez obszary wiejskie funkcji ekosystemów w regionie.

Druga grupa składników została określona jako cechy przestrzennej struktury regionu. Charakterystyczne jest, że w jej zakresie nie zaznacza się podział na cechy rdzenne i współczesne. Można natomiast mówić o tym, że pod względem cech struktury przestrzennej region metropolitalny jest określany w sposób bardziej pełny lub bardziej fragmentaryczny. Najbardziej wyczerpujących ujęć dostarczają koncepcja regionu metropolitalnego D.J. Bogue'a, oraz koncepcja Europejskich Regionów Metropolitalnych. Te regiony metropolitalne charakteryzują najpełniejsze zbiory cech przestrzennej struktury.

Powyższa analiza przedmiotowa wskazuje, że spośród zidentyfikowanych cech diagnostycznych najczęściej występują i najpełniej traktowane są następujące:

1. Hierarchiczność układu jednostek osadniczych w regionie metropolitalnym.
2. Zdecydowana lub mniejsza przewaga głównego ośrodka – metropolii, najczęściej określana jako jej dominacja.
3. Relacje w zakresie wyspecjalizowanych usług (w układzie pełniejszych lub mniej pełnych zbiorów funkcji).
4. Migracje.
5. Współzależność funkcji w układzie metropolia-region.

Jak wynika między innymi z powyższej dyskusji, układ hierarchiczny w regionie metropolitalnym, niezależnie od istnienia lub niewystępowania ośrodków subregionalnych, może w sensie strukturalnym zmieniać się w czasie z dyskretnego w ciągły, lecz pozostaje niezmienną cechą tego układu. Nawet, gdy procesy dyfuzji zjawisk ekonomicznych i społecznych następują nie w oparciu

o ośrodki subregionalne (subdominujące) i strefy oddziaływania tych ośrodków (jak mówiły o tym koncepcje klasyczne), lecz na każdym z możliwych do wyróżnienia poziomie, układ relacji w regionie metropolitalnym pozostaje w dalszym ciągu hierarchiczny. Podobnie, przewaga metropolii w regionie stanowi niezmienny wyznacznik koncepcji regionu metropolitalnego.

Wymienione cechy przestrzennej struktury regionu metropolitalnego są cechami ogólnymi, wspólnymi dla jego odmiennych form, które podlegają ewolucji w wyniku oddziaływania lokalnych czynników oraz zewnętrznych uwarunkowań. Różnią się one wzajemnie pod względem specyficznych cech, jak również roli poszczególnych cech ogólnych w strukturze przestrzennej (ryc. 15). Klasyczna, monocentryczna forma regionu, o scentralizowanym układzie wewnętrznych powiązań oraz istotnych funkcjach pełnionych przez podregionalne – subdominujące ośrodki, pozostaje jedną ze współcześnie występujących form (przy zmianie treści powiązań funkcjonalnych), ulegając niejako dezagregacji prowadzącej do kształtowania się nowych typów regionu metropolitalnego.

Jednym z typów regionu, współwystępujących z jego formą klasyczną jest region silnie spolaryzowany, który charakteryzują „zjawiska wymywania” (*backwash effects*), w tym przejmowanie przez metropolię – rdzeń, jak i obszar metropolitalny – części wyspecjalizowanych funkcji oraz wartościowych zasobów regionu. W efekcie tego postępuje jego zróżnicowanie wewnętrzne, utrata znaczenia ośrodków podregionalnych, rozszerzanie się strefy cienia metropolii. Osłabieniu ulegają powiązania określające współzależność społeczną i gospodarczą w skali regionu, zacierają się granice międzyregionalne.

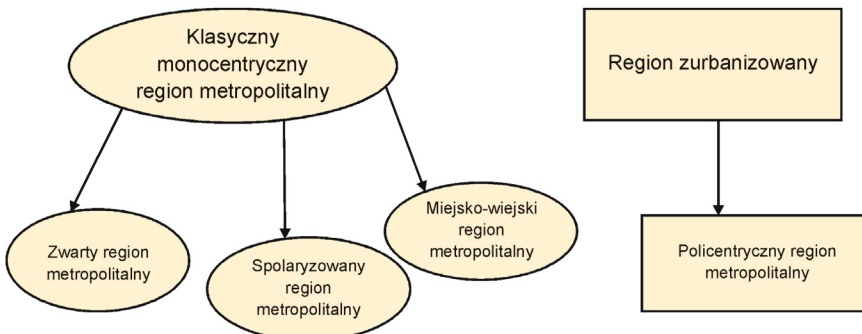
Innym typem regionu jest kształtujący się wokół ośrodka metropolitalnego region miejsko-wiejski, w którym rozwój stref perymiejskich, związany ze wzrostem roli czynników ekologicznych w wyborze lokalizacji, jak również znaczenia pełnionych przez obszary wiejskie funkcji ekosystemów, prowadzi do wzrostu wewnątrzregionalnej spójności. Istnieje kilka istotnych uwarunkowań formowania się regionu o takich cechach. Należy do nich znaczny udział w jego strukturze gospodarczej sektorów opartych na wiedzy. Zasadniczym warunkiem jest występowanie atrakcyjnych pod względem przyrodniczym stref obszarów wiejskich, przyciągających zarówno stałych mieszkańców jak i miejsca pracy, w tym w zakresie działalności o charakterze kreatywnym.

Następnym typem jest forma określona w tej pracy mianem zwartego regionu metropolitalnego, stanowiąca efekt ekspansji metropolii i decentralizacji jej funkcji, obejmującej miejscowości i obszary usytuowane poza zasięgiem systemu codziennej interakcji w przestrzeni, generującej wzajemnie nakładające się lokalne systemy kontaktów powiązane z obszarem metropolitalnym. Tak określony region metropolitalny obejmuje wewnętrzną część większego regionu, sięgającego granic wyznaczonych przez zasięgi

oddziaływania sąsiednich ośrodków metropolitalnych. Jego pozostałe obszary i położone na nich miasta tworzą fragmenty peryferii międzymetropolitalnych, lub są bezpośrednio włączane w szersze, krajowe i międzynarodowe sieci powiązań funkcjonalnych.

Policentryczny region metropolitalny należy z kolei uznać za współczesną formę regionu zurbanizowanego, wyróżnianego przez J.-R. Boudevilla, analizowaną przez K. Dziewońskiego, kształtującą się, nierzadko na bazie konurbacji przemysłowych, w procesie transformacji przestrzennej i funkcjonalnej regionu, w tym rozwoju i koncentracji funkcji metropolitalnych w ośrodku miejskim uzyskującym z czasem dominującą pozycję w regionie. Warunki dokonania się tych przekształceń są złożone i trudne do spełnienia bez długookresowych i zakrojonych na szeroką skalę działań podejmowanych na poziomie krajowym. Jednym z ich wymiarów jest polityka przemysłowa, zmierzająca do restrukturyzacji schyłkowych gałęzi produkcji. Zasadnicze znaczenie ma rozwój systemów infrastruktury technicznej, umożliwiających integrację funkcjonalną regionu, jak również lokalizowanie wysokiej rangi funkcji sfery usług publicznych w ośrodkach miejskich regionu. Policentryczność jako cechę struktury przestrzennej regionu należy interpretować w sensie względnym, trudno jest bowiem mówić o istnieniu pełnej równowagi między jego ośrodkami pod względem wielkości oraz rangi pełnionych funkcji.

Policentryczny region metropolitalny może być zbiorem kilku regionów metropolitalnych, określonym wówczas jako policentryczny megaregion miejski. Nie jest w nim w takim przypadku najistotniejsza rola pojedynczej metropolii, lecz kształtujące się powiązania pomiędzy obszarami funkcjonalnymi tych metropolii. Takie złożone układy były także określane mianem megalopolis (Gottmann 1961).

Ryc. 15. Różnicowanie się typów regionu metropolitalnego Źródło: opracowanie własne

Fig. 15. Differentiation of the metropolitan region into types (source: own elaboration)

Mechanizmy powstawania i ewolucji regionu metropolitalnego, w tym reguły przechodzenia pomiędzy różnymi formami przestrzennej struktury regionów, są relatywnie słabo rozwiniętym wymiarem studiów dotyczących bezpośrednio tej tematyki, jak również bardziej ogólnych koncepcji struktury osadnictwa, odwołujących się pośrednio do pojęcia regionu metropolitalnego.

Jak wskazano wcześniej, ewolucja regionu metropolitalnego jako przedmiotu badań jest odzwierciedlona przez zmieniającą się treść kolejnych koncepcji poświęconych osadnictwu człowieka. Łącznie rozpatrywane ukazują one odmienne, kolejno następujące po sobie obrazy regionu metropolitalnego, pozwalając na śledzenie jego przemian wywołanych przez zmiany społeczeństwa, gospodarki i technologii. Niedostatek ujęć dynamicznych odnosi się przy tym do poszczególnych, odrębnie rozpatrywanych koncepcji. Autorzy koncepcji klasycznej przedstawili proces formowania się regionu metropolitalnego jako efekt przekształceń sieci osadniczej, natomiast w dalszych pracach tego nurtu przeważa układ statyczny regionu. Z kolei, z koncepcji H.S. Geyera wynikają cykliczne zmiany przestrzennej struktury regionu. Zmiany kierunków i natężenia migracji, o malejącej w czasie amplitudzie, przynoszą następstwo faz przestrzennej koncentracji i dekoncentracji ludności, ukazujące pulsującą strukturę przestrzenną. Cykl urbanizacji, tak w skali krajowej, jak regionalnej jest jednak silnie uproszczonym, deterministycznym schematem przebiegu zmian, opartym na obserwacjach, uogólnionych na podstawie wtórnej identyfikacji zewnętrznych czynników sprawczych.

W badaniu dynamiki systemów osadniczych stosowane są dwa zasadnicze ujęcia: synchroniczno-porównawcze oraz diachroniczne (Czyż 1998 za: Maik 1988). Pierwsze z nich stanowi porównanie stanów rozwoju przedmiotu badawczego w różnych momentach czasowych, które prowadzi do określenia kierunku jego transformacji oraz relacji między stanami w danym czasie (np. Parr 1981). Ujęcie diachroniczne uwzględnia czynnik czasu jako dodatkową zmienną. Dynamika przedmiotu badania (systemu osadniczego) określana jest w kategoriach przejścia od stanu początkowego do stanu końcowego wzdłuż określonej trajektorii (Maik 1988, s. 93). Badania procesu rozwoju systemów osadniczych w aspekcie przestrzenno-czasowym badali m.in. Allen i Sanglier (1979), a także R. Domański i A.P. Wierzbicki (1983).

Symulacyjny model R. Domańskiego i A.P. Wierzbickiego, chociaż dotyczy obszarów wiejskich, może być w ujęciu zgeneralizowanym stosowany w badaniach dynamiki innych typów regionów, także metropolitalnych. Podobnie istotne w ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego jest zwrócenie uwagi na wewnętrzne mechanizmy rozwoju, które nadają temu systemowi terytorialnemu cech samoorganizacji. Jak stwierdził P.M. Allen (Allen i in. 2008), złożone systemy przestrzenne cechują się pewną autonomią i mogą podlegać

przemianom związanym z procesami adaptacji oraz zależności od przyjętej ścieżki rozwoju. Zgodnie z tym ujęciem, procesy selekcji, fluktuacje i zróżnicowania występujące na poziomie mikro mogą prowadzić do zmian strukturalnych i powstania nowego, jakościowo odmiennego systemu.

Współczesne ujęcia niosą w sobie element dynamiki w większym stopniu niż ujęcia klasyczne, co wynika z kontekstu zewnętrznego, w jakim się rozwijały. Można przyjąć, że obecnie dynamika regionu metropolitalnego wiąże się z przyspieszeniem dynamiki uwarunkowań zewnętrznych. Podczas gdy w okresie wczesnej metropolizacji struktury regionu charakteryzowały się określonym rodzajem powiązań wewnątrz struktury regionu, współcześnie rodzaj tych powiązań pozostaje coraz mniej jednoznaczny. Zakłada się, że rodzaj powiązań funkcjonalnych może ulec zmianom, nawet jeśli struktura regionu metropolitalnego pozostanie taka sama. Pojawia się pytanie, co należy uznać za składnik stały koncepcji regionu metropolitalnego, który pozwoli na uwzględnienie dynamiki, w tym zmian warunkowanych przez czynniki zewnętrzne.

7.2.2. ROLA REGIONÓW METROPOLITALNYCH W SZERSZYM UKŁADZIE TERYTORIALNYM A ICH CECHY TRWAŁE

Cechami, które również wpływają na konkurencyjność regionów metropolitalnych w układzie krajowym, europejskim oraz globalnym są kreatywność i innowacyjność, wiążące się ze zmianami struktury funkcjonalnej. To one powinny być uznane za główne czynniki współczesnych zmian wewnętrznych tych regionów. Rolą kształtujących się regionów, stanowiących motory wzrostu gospodarczego i źródła dyfuzji innowacji w układzie węższym jest ich konkurencyjność w szerszym układzie przestrzennym. W sensie skali przestrzennej regiony metropolitalne mieszczą się na regionalnym poziomie systemów krajowych, natomiast w sensie funkcjonalnym stanowią odrębny wymiar tych systemów, który pozwala na integrację powiązań zachodzących na innych poziomach skali. Skoro, niezależnie od uwarunkowań zewnętrznych, region metropolitalny ma przede wszystkim pełnić funkcję w układzie szerszym, to funkcja ta, wynikająca z dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości, a zatem sama ulegająca zmianom, jest tym składnikiem koncepcji, który wyraża jej dynamiczny charakter. Można uznać, że uwzględniająca dynamikę uwarunkowań zewnętrznych rola i funkcja regionów metropolitalnych powinna być stałym elementem koncepcji regionu metropolitalnego.

W celu uzupełnienia składników ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego o cechy wynikające z dynamiki tego układu przeprowadzono, na podstawie pełnego zbioru cech diagnostycznych, zmodyfikowaną analizę funkcjonalną. Przyjmuje się w niej, że główną funkcją pełnioną przez region metropolitalny w strukturze systemu osadniczego jest wzmocnienie

konkurencyjności, rozpatrywanej w szerszej skali przestrzennej. Z tego punktu widzenia w zbiorze cech diagnostycznych wyróżniono te, które dla czynnika konkurencyjności systemu są szczególnie istotne.

Spośród cech określających rodzaje powiązań funkcjonalnych należą do nich:

1. Powiązania społeczne, interpretowane jako tworzenie się sieci powiązań o charakterze zinstytucjonalizowanym, jak i nieformalnym.
2. Generująca innowacyjność specjalistyczna komunikacja wirtualna.
3. Migracje o zasięgu ponadlokalnym, związane z mobilnością zawodową i mobilnością przedsiębiorstw.
4. Powiązania pomiędzy strefami regionu wynikające ze wzrostu jakości i zmian stylu życia oraz świadomości ekologicznej.
5. Intensywność relacji między ośrodkami w układzie interregionalnym.

Wśród cech dotyczących struktury przestrzennej regionu metropolitalnego, z punktu widzenia jego konkurencyjności szczególnie ważne jest:

1. Występowanie ośrodków o charakterze subdominującym.
2. Ogólny poziom spójności terytorialnej w regionie.

Spośród powyższych cech niektóre tylko można uznać za trwałe cechy regionu metropolitalnego oraz takie, które charakteryzują go niezależnie od cech właściwych dla poszczególnych jego typów.

Na podstawie przeprowadzonych analiz, uwzględniając cechy współczesnych regionów metropolitalnych oddziałujące na ich konkurencyjność w skali systemu osadniczego, można przedstawić następujący schemat ukazujący składniki główne ogólnej, dynamicznej koncepcji regionu metropolitalnego oraz ich wzajemne relacje (ryc. 16).

Uzupełnieniem schematu jest zbiór generalizacji składających się na ogólną koncepcję regionu metropolitalnego, dotyczących definicji regionu, jego genezy, struktury przestrzennej, kierunków ewolucji oraz znaczenia⁴⁹. Przyjmuje on następującą postać:

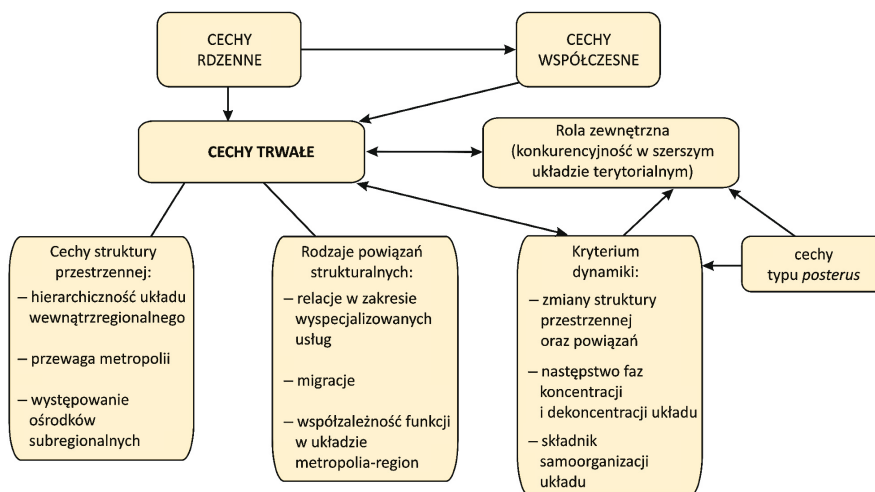
1. Region metropolitalny jest systemem zorganizowanym wokół dużego, wielofunkcyjnego ośrodka miejskiego – metropolii, charakteryzującym się występowaniem ośrodków subdominujących.

⁴⁹ Z. Taylor 2000, s. 492 przytacza następujące stwierdzenie D. Amadeo i R.G. Golledgea (1975): „W geografii – podobnie jak w innych naukach społecznych – zbiór uogólnień nazywamy często teorią, nawet jeśli wyprowadzone generalizacje mają różny stopień empirycznego uzasadnienia i są między sobą luźno powiązane” (por. także Chojnicki, Wróbel 1967).

2. Ośrodki subdominujące w regionie metropolitalnym są wyspecjalizowane w określonych funkcjach w skali całego regionu, lub w zakresie zbioru takich funkcji pełnionych w skali subregionalnej.
3. Regiony metropolitalne kształtują się wokół ośrodków o randze regionalnej, makroregionalnej, krajowej i ponadkrajowej.
4. Region metropolitalny kształtuje się w procesie integracji i koncentracji sieci osadniczej, związanym z przemianami społecznymi, rozwojem technologii i gospodarki, wyrażających się postępującą integracją sektorów przemysłowego i usługowego, powstawaniem nowych wyspecjalizowanych usług, wysokim poziomem mobilności przestrzennej społeczeństwa, relatywnym zmniejszaniem się oporu odległości w relacjach między ośrodkami miejskimi.
5. Organizacja przestrzenna regionu metropolitalnego jest określona przez układ interakcji – powiązań funkcjonalnych między jednostkami osadniczymi, koncentrującymi się w ośrodku metropolitalnym. Struktura zbioru powiązań oraz stopień ich domknięcia w regionie ulegają ewolucji.
6. Do trwałych cech diagnostycznych regionu metropolitalnego należą powiązania w zakresie wyspecjalizowanych usług oraz migracje ludności. Ogólną tendencją jest wzrost selektywności powiązań oraz ich przestrzennego zasięgu, jak również zwiększanie się znaczenia powiązań poziomych względem hierarchicznych. Postępuje wzrost roli i intensywności interakcji między ośrodkami (także obszarami metropolitalnymi) regionów metropolitalnych w skalach krajowej, ponadkrajowej i globalnej.
7. Region zurbanizowany o policentrycznej strukturze, wykształcony wokół dwóch lub większej liczby ośrodków miejskich o wzajemnie uzupełniających się funkcjach wysokiego rzędu, może być uznany za region metropolitalny, jeżeli jego główny ośrodek miejski uzyskuje cechy metropolii, a intensywne powiązania funkcjonalne domykają się w jego granicach. Sąsiadujące ze sobą, wzajemnie powiązane regiony metropolitalne mogą tworzyć policentryczne megaregiony miejskie.
8. Przemiany regionu metropolitalnego następują w wyniku adaptowania się w układzie terytorialnym do procesów społecznych (w tym demograficznych) i ekonomicznych oraz związanych z nimi zmian technologicznych. W strukturze przestrzennej regionu metropolitalnego dynamika wyraża się w postaci zjawisk koncentracji i dekoncentracji ludności, a w zakresie funkcji pełnionych przez miasta i obszary wiejskie oraz powiązań funkcjonalnych w formie zjawisk polaryzacji i rozprzestrzeniania się funkcji.
9. Wewnętrzne, autonomiczne w skali regionu metropolitalnego mechanizmy rozwoju prowadzą do modyfikacji ogólnych tendencji, przyczyniając

się do zróżnicowania zbioru regionów metropolitalnych pod względem struktury przestrzennej, funkcji oraz kierunków zmian.

10. Regiony metropolitalne, podobnie jak ich strefy węzłowe – ośrodki i obszary metropolitalne, ze względu na potencjał gospodarczy, społeczny, w tym w zakresie innowacyjności i kreatywności, wyposażenie techniczne, funkcje w krajowych i ponadkrajowych układach terytorialnych, stanowią podmioty polityki ukierunkowanej na wzrost konkurencyjności oraz spójności społecznej i ekonomicznej w przestrzeni.

Ryc. 16. Składniki główne ogólnej i dynamicznej koncepcji regionu metropolitalnego. Źródło: opracowanie własne

Fig. 16. Components of the general concept of the metropolitan region (source: own elaboration)

7.3. REGION A OBSZAR METROPOLITALNY

Pojęcie regionu metropolitalnego mieści się w zakresie szerszego pojęcia regionu miejskiego. Jak wskazano wcześniej (por. rozdz. 3), to ostatnie było przypisywane w literaturze przedmiotu różnym poziomom skali przestrzennej, jak również różnym rodzajom interakcji w przestrzeni. Obok podstawowego znaczenia – strefy wpływów dużego (lub co najmniej średniej wielkości) ośrodka miejskiego, występuje także odniesienie do jego rynku pracy – strefy dojazdów, a zatem codziennego systemu miejskiego. Zasadne wydaje się jednak jednoznaczne wiązanie tego pojęcia ze skalą regionalną. Takie ujęcie zawiera tabela 5, przedstawiająca relacje między pojęciami regionu i obszaru metropolitalnego.

W treści tej pracy akcentowana jest odrębność pojęć i związanych z nimi koncepcji regionu metropolitalnego oraz obszaru metropolitalnego, zarówno pod względem genezy, jak i skali przestrzennej ujmowanych zjawisk. Wskazywano, że koncepcja codziennego systemu miejskiego B.J.L. Berry'ego, mająca w założeniu te pojęcia łączyć, odnosi się w zasadzie do skali lokalnej, co oznacza, iż to nowe pojęcie stanowi odpowiednik pojęcia obszaru metropolitalnego.

Zgodnie z przyjętą w Europie regułą, zarówno pojęcie metropolii, jak i pojęcie obszaru metropolitalnego jest odnoszone jedynie do dużych, wielofunkcyjnych organizmów miejskich. Taka interpretacja jest też przyjęta w przedstawionym w tabeli ujęciu. Szerszą kategorią jest funkcjonalny obszar miejski, związany zarówno z dużymi, jak i średniej wielkości miastami. Funkcjonalne obszary miejskie są zwykle (np. w pracach programu ESPON) wyznaczane na podstawie zasięgów dojazdów do pracy, mogą być zatem utożsamiane z codziennymi systemami miejskimi. Obszary metropolitalne (np. MEGA) to ich podzbiór, związany z miastami spełniającymi kryteria przyjęte dla ośrodków metropolii.

Z kolei, relacja między pojęciami funkcjonalnego obszaru miejskiego oraz funkcjonalnego regionu miejskiego jest analogiczna do łączącej pojęcia obszaru metropolitalnego i regionu metropolitalnego. To drugie w pełni odpowiada podstawowemu zakresowi pojęcia regionu miejskiego.

Należy przyznać, że ta jednoznaczność podziału może być w pewnym stopniu podważona na podstawie wyników badań dotyczących procesów tzw. peryurbanizacji, zwłaszcza w przypadku intensywnie zasiedlonych regionów o policentrycznej strukturze. W strefach perymiejskich regionów krzyżują się zasięgi lokalnych rynków pracy, wykraczające poza zasięg rynku głównego ośrodka (jak w przypadku regionu Randstadu, por. Laan 1998), to znaczy poza granice jego obszaru metropolitalnego. Tworzą się rynki regionalne, stanowiące konstelacje wzajemnie nakładających się codziennych systemów miejskich. Poziom regionalny może być określany w tym przypadku jako poziom wzajemnych powiązań dziennych systemów. Następuje więc częściowa interferencja między lokalną a regionalną skalą interakcji w przestrzeni.

Podobne tendencje mogą występować w procesie przekształceń regionu o monocentrycznej strukturze, zdominowanego przez ośrodek metropolitalny o wysokiej dynamice rozwojowej. Rozwój jego funkcji oraz wzrost potencjału ludnościowego przekraczają pojemność systemu codziennych powiązań, przenosząc się (jak w projekcji rozwoju regionu Wiednia; por.: Fassmann, Geogrl, 2010) do strefy mniejszych miast, tworzących pierścien lokalnych rynków pracy i rynków mieszkaniowych o wzajemnie krzyżujących

się zasięgach, usytuowanych już poza granicami obszaru metropolitalnego. Kształtującą się w tym procesie przestrzenną strukturę funkcjonalną można określić mianem zwartego regionu metropolitalnego.

Tabela 5. Relacje między pojęciami regionu i obszaru metropolitalnego na tle pojęć pokrewnych

		Skala przestrzenna	
		lokalna	regionalna
Cechy głównego ośrodka miejskiego	wielofunkcyjny ośrodek co najmniej średniej wielkości	funkcjonalny obszar miejski codzienny system miejski	region miejski funkcjonalny region miejski
	duże, wielofunkcyjne miasto	obszar metropolitalny	region metropolitalny

Źródło: opracowanie własne.

7.4. SYSTEMATYZACJA POJĘCIOWA

Istotnej przyczyny występowania chaosu pojęciowego i znaczeniowego, czyli braku stałej relacji między środkiem przekazu, przedmiotem region metropolitalny a pojęciem-znaczeniem, należy upatrywać w tym, że nie został określony charakter jednostki przestrzennej, społecznej i gospodarczej jaką on stanowi w sensie teoretycznym – metodologicznym i logicznym. Inaczej niż w przypadku pojęcia region, które chociaż stosowane w odniesieniu do różnej rzeczywistości geograficznej, społecznej czy gospodarczej, podbudowane jest precyzyjnym i ugruntowanym poznaniem i zostało opracowane koncepcyjnie (por. Wróbel 1965; Dziewoński 1967; Chojnicki, Czyż 1992, 1993; Chojnicki 1996), region metropolitalny określany jest na gruncie nauk społecznych, w tym geografii społeczno-ekonomicznej głównie poprzez rolę, jaką odgrywa. W istocie rzeczy stosuje się tyle pojęć-znaczeń region metropolitalny, ile istnieje potrzeb takiego zastosowania w różnym kontekście czasowym i przestrzennym. W konsekwencji region metropolitalny stał się raczej pojęciem operacyjnym, nieodnoszącym się zawsze do konkretnego przedmiotu o stałych cechach, a jedynie formą o określonych funkcjach. Stąd

inaczej nazywane formy przestrzenne (np. globalny region miejski) bywają niekiedy nazywane regionem metropolitalnym, gdyż brak wyraźnej – trwałej definicji tego drugiego, pozwala na dużą dowolność w jego stosowaniu.

W rozdziale wprowadzającym do niniejszej pracy zwrócono uwagę na kilka dylematów. Po pierwsze: czy wobec wszystkich wskazanych okoliczności należy w sposób trwały przyjąć klasyczne pojęcie regionu metropolitalnego, biorąc pod uwagę fakt, że w czasach jego tworzenia zostało ono w sensie koncepcyjnym ściśle dopracowane? Czy należy składniki tego znaczenia-pojęcia odnosić do współczesnych form przestrzennych pełniących analogiczne funkcje i podobnie określających relacje przestrzenne między różnymi aktorami na ich obszarze? Czy powinno się stosować to pojęcie ze świadomością, że jego znaczenie się zmieniło wobec dynamicznie ewoluujących uwarunkowań zewnętrznych? Czy w odniesieniu do współczesnych form współistnienia i relacji podmiotów w skali metropolia i jej funkcjonalne – dalsze otoczenie należałoby szukać innych pojęć, skoro odnoszą się do innych przedmiotów wyrażanych przez inne środki przekazu? Po drugie należy odpowiedzieć na pytanie, czy istnieje faktyczna potrzeba występowania tylko jednego pojęcia region metropolitalny, niezmiennego w czasie, przestrzeni oraz kontekście kulturowo-społeczno-gospodarczym. W końcu, gdy przyjmujemy, że pojęcie-znaczenie ma być jedno, pojawia się jeszcze trzeci problem, mianowicie jak uniknąć wielości pojęć-znaczeń odnoszących się do zmieniających się przedmiotów wobec faktu, że rzeczywistość geograficzna ma charakter dynamiczny (por. m.in. Lisowski 2003). Zatem, czy w związku z tym pojęcia powinny mieć charakter stałych, niezmiennych punktów odniesienia, czy powinny zmieniać się wraz ze zmianą uwarunkowań zewnętrznych? Ponadto, w jakim stopniu winny one ulegać zmianom, aby ustrzec teoretyków i praktyków regionu metropolitalnego od wspomnianego chaosu?

Myślą przewodnią niniejszej pracy jest teza z *Traktatu Logiczno-Filozoficznego* Wittgensteina (1922), mówiąca o tym, że sposób nazywania rzeczywistości narzuca nam jej rozumienie, że istnieją niepodważalne relacje między językiem i światem, a także, że brak perfekcyjnie logicznego języka określa granice możliwości poznawczych filozofii. Traktat Wittgensteina stanowi jedną z prac najlepiej i najściślej poruszających kwestie relacji między rzeczywistością a tym, w jaki sposób ją rozumiemy, a zatem nazywamy. Choć Wittgenstein sam przyznał, że język w swojej formie nie jest do końca w stanie oddać charakteru rzeczywistości, to chodziło mu głównie o formę (wyraz znaczący – środek przekazu), nie mogący dopełnić relacji z przedmiotem, jaki przedstawia – nie zaś pojęcie-znaczenie, które jest interpretacją tej rzeczywistości. Nie przywiązując się do mało doskonałego środka przekazu region metropolitalny, będącego tylko ciągiem dźwiękowym czy graficznym, należy poszukiwać tak precyzyjnego pojęcia-znaczenia region metropolitalny, które

byłoby na tyle stałe, aby nie można go było dowolnie zastąpić innym pojęciem i na tyle zmienne, aby mogło być stosowane i rozumiane w różnym kontekście zewnętrznym. Przy założeniu, oczywiście, że dotyczy ono fazy rozwoju gospodarki metropolitalnej, której funkcjonowanie zakreśla ramy czasowe jego stosowania.

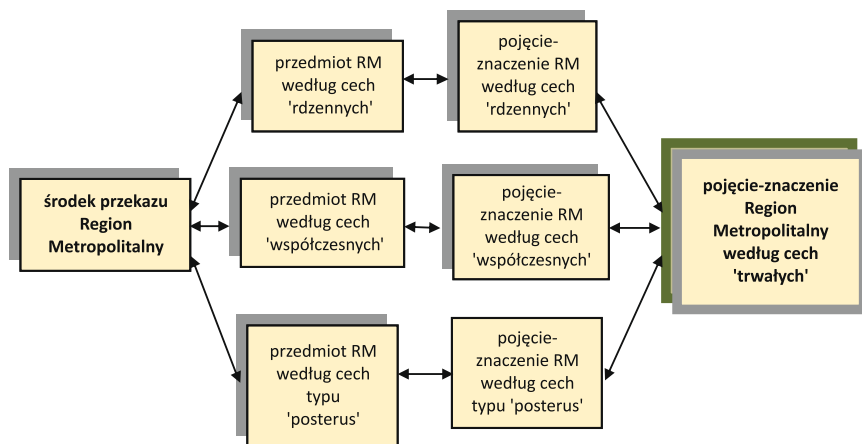
Próby utrwalenia regionu metropolitalnego jako pojęcia-znaczenia można podejmować na podstawie podejścia, które wobec sztandarowego przedmiotu geografii, jaką jest przestrzeń przyjął B. Werlen (2010a, b). Autor ten opierał się na założeniu, że przestrzeń jest elementem odprzedmiotowionym (nie jest rzeczą), abstrakcyjnym (jest jedynie bytem formalnym, czyli pojęciem) oraz semantycznie różnorodnym, czyli istnieje wiele pojęć przestrzeni odnoszących się do różnych sposobów badania i różnej rzeczywistości (por. Werlen 2010b, s. 39–40). Przyjmując analogiczne założenia wobec regionu metropolitalnego należałoby założyć, że jest on jedynie pojęciem, elementem określającym rzeczywistość, które może mieć różne znaczenie w zależności od uwarunkowań rzeczywistości geograficznej, w zależności od ontologicznie różnych stanów rzeczy, do których się odnosi.

Podejście to nosi pewne cechy analitycznej koncepcji regionu (por. Wróbel 1965), w myśl której region jest narzędziem pojęciowym w analizie przestrzennej. W tym przypadku jednak pojęcie regionu metropolitalnego nie służy wyłącznie badaniu rzeczywistości, lecz odnosi się do niej w sposób trwały – w danym czasie i kontekście teoretycznym. W analizie regionu metropolitalnego jako pojęcia i rzeczywistości do jakich się odnosi istotne jest bowiem również przyjęcie odpowiedniej koncepcji badawczej. W zależności od niej region metropolitalny będzie miał określony zakres znaczeniowy. Jeśli przyjmujemy na przykład – w myśl założeń geografii człowieka – że „geografia nie jest nauką o przestrzeni, lecz nauką badającą działanie człowieka” (por. m.in. Hartke 1962, Giddens 1979; 1984, Werlen 2010 a, b), a zatem, że badanie regionu metropolitalnego jest analizą działalności ludzi, tworzenia przez nich rzeczywistości geograficznej, społecznej, ekonomicznej (Hartke 1962), to przyjmujemy konkretne pojęcie regionu metropolitalnego. Konsekwentnie należałoby wówczas założyć, że region metropolitalny nie jest obiektem, a jedynie cechą rzeczy, np. w myśl A. Giddensa (1982, s. 40) „społecznie (...) ograniczonym wycinkiem sytuacji, ew. kontekstu działania, którego granice wyznaczają symbolicznie (...) uwarunkowania”, fizyczno-materialne, w tym funkcjonalne. Zawsze stosując tę i podobne do niej koncepcje przyjmując należałoby jedno i to samo określone pojęcie regionu metropolitalnego, z założeniem, że przyjęte pojęcie-znaczenie (PierceŃowski interpretant) związane jest z danym podejściem badawczym. Takie ograniczenie rozumienia regionu metropolitalnego do formalnego, wpływa także porządkująco na kwestię dynamiki zmian rzeczywistości geograficznej. Inne pojęcie-znaczenie

miał region metropolitalny w warunkach wczesnej metropolizacji w Stanach Zjednoczonych aniżeli w kontekście określonym przez cechy charakteryzujące metropolizację w Europie czy Azji oraz postępującą globalizację. Z drugiej strony wydaje się jednak, że skoro, po pierwsze, można wyraźnie zarysować genezę rozwoju regionu metropolitalnego jako pojęcia-znaczenia, wiążąc je z określonymi procesami w przestrzeni, gospodarce i zjawiskach społecznych, a po drugie region metropolitalny jest dziś konkretnym elementem, na podstawie którego kształtuje się politykę przestrzenną, przypisywanie mu jedynie znaczenia formalnego jest niezasadne.

Wobec powyższych ustaleń należy przyjąć, że region metropolitalny jest przedmiotem o określonych cechach. Pewne z tych cech mają charakter stały i niezbędny, inne, wobec zmian kontekstu zewnętrznego są dynamiczne, czyli zmienne w czasie. Z drugiej strony region metropolitalny jest pojęciem-znaczeniem, odnoszącym się do tego przedmiotu. Niezależnie od tego, czy będziemy rozumieć region metropolitalny jako konstrukcję określoną przez społeczne i ekonomiczne działanie ludzi w przestrzeni, czy jednostkę wyrażającą funkcjonalne powiązania między aktorami w przestrzeni, jest on pojęciem odnoszącym się do rzeczywistości dynamicznej, której konstrukcję określają uwarunkowania zewnętrzne. Stosując klasyczne pojęcie-znaczenie regionu metropolitalnego, należy czynić to wyłącznie w odniesieniu do uwarunkowań zewnętrznych, do jakich się odnosiło i przy przyjęciu założeń badawczych, jakie przy jego tworzeniu stosowano. Nie zmienia to faktu, że obecnie funkcjonujące regiony metropolitalne mogą być w tym samym stopniu i w ten sposób określane jak tamta forma, z zastrzeżeniem, że zachowując cechy stałe, określone dla tej formy przestrzennej, dotyczą innej rzeczywistości, a więc noszą także inne cechy odpowiadające tej rzeczywistości.

Pojęciem teoretycznym pozostaje natomiast region metropolitalny o cechach trwałych. Ma on charakter porządkujący. W relacji między poszczególnymi elementami znaku, stały powinien pozostać środek przekazu, przypisany przedmiotom i pojęciom-znaczeniom region metropolitalny. Pojęcie-znaczenie regionu metropolitalnego zależy od przyjęcia określonych cech regionu metropolitalnego (rdzennych, współczesnych lub tych, które w przyszłości charakteryzować będą regiony metropolitalne, czyli hipotetyczne, nieznane, tu określone jako cechy typu *posterus*). Środkiem przekazu region metropolitalny oznaczone są wszystkie trzy rodzaje przedmiotu region metropolitalny, z przypisanymi im (w sposób trwały) pojęciami-znaczeniami oraz teoretyczne pojęcie-znaczenie region metropolitalny o cechach określonych jako trwałe. Przyjmując powyższe założenia relacje środek przekazu – przedmiot – pojęcie region metropolitalny kształtują się w sposób następujący (ryc. 17):

Ryc. 17. Relacje środek przekazu – przedmiot – pojęcie region metropolitalny w układzie trwałym i dynamicznym. Źródło: opracowanie własne

Fig. 17. Relation between the mean of communication, the notion and the object – a sustainable and dynamic approach (source: own elaboration)

Powyższy układ pozwala na zachowanie trwałości związku między środkiem przekazu, przedmiotem i pojęciem, przy jednoczesnym założeniu, że właściwe rozumienie rzeczywistości geograficznej (i innej) nie musi polegać na tym, że jednemu zjawisku w czasie i przestrzeni przypisane jest jedno pojęcie, lecz, że każde z pojęć odnosi się do ściśle określonych koncepcji i uwarunkowań. Założenie to jest także w dużej mierze zgodne z wielokrotnie wyrażanymi myślami K. Dziewońskiego, że dane pojęcie nie może być interpretowane i stosowane w analizie empirycznej w oderwaniu od koncepcji badawczej, w ramach której powstało.

8. REGIONY METROPOLITALNE A WSPÓŁCZESNE PROCESY URBANIZACJI W POLSCE

8.1. KSZTAŁTOWANIE SIĘ REGIONÓW MIEJSKICH

Pojęcie regionu metropolitalnego (podobnie jak pojęcia: metropolii, obszaru metropolitalnego, procesów metropolizacji) pojawiało się w studiach dotyczących osadnictwa miejskiego w Polsce już na początku lat 70., przy czym było ono odnoszone z reguły do jego przyszłych przemian. S. Leszczycki, P. Eberhardt, S. Heřman (1971a, b) wymieniali „fazę metropolizacji miejskich układów osadniczych” jako następującą po fazie aglomeracji tych układów. Rozwój głównych ogniw sieci osadniczej Polski, prognozowany do 2000 roku w postaci policentrycznego układu węzłowo-pasmowego, autorzy umiejscowili w zasadzie w tej wcześniejszej fazie. W pracach tych określone były także przemiany związane z fazą metropolizacji, charakterystyczne wówczas dla krajów wysoko rozwiniętych, w tym formowanie się regionów metropolitalnych, jak również występowanie procesów integracji tych regionów. Były one interpretowane jako narastanie koncentracji ludności, przemysłu i funkcji usługowych w przestrzeni. Studia empiryczne dokumentowały skupianie się powiązań gospodarczych i społecznych w dużych ośrodkach miejskich oraz kształtowanie się regionów węzłowych – „stref dominacji jednego ośrodka” (por. Eberhardt 1970a, b).

W równoległym opracowaniu o charakterze prognostycznym K. Dziewoński (1971b) wskazał na regiony miejskie jako alternatywny (w stosunku do węzłowo-pasmowego) układ funkcjonalno-przestrzennej organizacji osadnictwa w skali kraju. Formowanie się regionów miejskich było ukazane zgodnie z klasyczną koncepcją regionu metropolitalnego, stanowiąc efekt wzrastającej ruchliwości człowieka, zarówno przestrzennej jak i społecznej, a w konsekwencji tego dysocjacji miejsc odpowiadających różnym sferom jego działalności. K. Dziewoński przewidywał znaczny przyrost ludności miejskiej do 2000 roku, przy równomiernym powiększaniu się liczby mieszkańców dużych i średniej wielkości ośrodków. Wynikającą z tych założeń przyszłą, hipotetyczną strukturę sieci osadniczej Polski obrazuje podział terytorium kraju na około 30 funkcjonalnych regionów miejskich, których ośrodkami są miasta co najmniej 150–200-tysięczne, wyposażone w nowoczesną infrastrukturę oraz usługi wyższego rzędu.

Studia empiryczne dotyczące regionów miejskich w Polsce, prowadzone przed okresem transformacji systemowej, nawiązywały do koncepcji regionów

funkcjonalnych P. Halla (1973), jak również koncepcji krajowych i regionalnych systemów osadniczych (Korcelli 1981; Rykiel 1985). Ośrodki regionów miejskich identyfikowano na podstawie wielkości rynków pracy lub pozycji jako węzłów w układach powiązań migracyjnych. Zakładano przy tym współzależność migracji oraz codziennych przejazdów jako alternatywnych form przestrzennej mobilności. Dojazdy do pracy były interpretowane jako faza ruchliwości wahadłowych, poprzedzająca migracje o charakterze osiedleńczym. Stąd w wyznaczaniu wewnętrznych stref regionów miejskich stosowano kryterium zasięgu codziennych dojazdów; wyróżniano także strefy peryferyjne, wypełniające pozostałe części terytorium kraju, lecz nie przypisywane do poszczególnych ośrodków.

Przewagę regionalnego zasięgu migracji między miastami w Polsce udokumentowali Z. Rykiel i A. Żurkowska (1981), wyznaczając 39 regionalnych systemów migracyjnych, interpretowanych także jako regionalne systemy osadnicze, w tym 11 systemów zorientowanych wokół głównych ośrodków i aglomeracji miejskich. Autorzy ci stwierdzili, iż struktury migracji zgodnych z układem hierarchicznym – przewagą przepływów kierujących się z mniejszych do większych miast – ulegają z biegiem czasu spłaszczeniu, czyli redukcji liczby szczebli hierarchii, co oznacza przekształcenie układów regionalnych typu christallerowskiego w układy charakterystyczne dla regionów miejskich, zdominowane przez główny ośrodek miejski regionu.

Zmiany te były zgodne z postępującym od dziesięcioleci procesem koncentracji w krajowym systemie osadniczym, odzwierciedlonym w danych dotyczących liczby miast oraz liczby mieszkańców, zagregowanych według kategorii wielkości. W latach 1960–1990 udział miast liczących poniżej 20 tysięcy mieszkańców w ogólnej ich liczbie zmalał z 88 do 74 procent, natomiast udział w ogólnej liczbie ludności miejskiej z 33,4 do 19,5 procenta. Udział miast w przedziale 20–99 tysięcy mieszkańców zwiększył się odpowiednio z 10,9 do 21,2 oraz z 23,6 do 30,5 procenta. Wzrastały także udziały miast liczących powyżej 100 tysięcy mieszkańców, jednak wydatniej w dolnych przedziałach tej kategorii. Liczba miast 500-tysięcznych i większych oraz ich udział w ogólnej liczbie ludności miejskiej pozostawały na zbliżonym poziomie w latach 1970–1990. Wzrost wielkości i udziałów dotyczył zatem w pierwszym rzędzie miast średniej wielkości, przy czym część z nich awansowała do wyższych kategorii. Odnosząc te tendencje do modelu H.S. Geyera (1996), można je umieścić w stadium „odwrócenia polaryzacji” cyklu urbanizacji; przy czym rozwój średnich miast następował kosztem miast małych (oraz obszarów wiejskich), nie był natomiast, jak w przytoczonym modelu, efektem dekoncentracji dużych ośrodków miejskich.

Wzrost liczebności oraz znaczenia miast średniej wielkości, a zwłaszcza miast które przekraczały granicę 100–150 tysięcy mieszkańców, oznaczał

koncentrację ludności, jak również funkcji gospodarczych i społecznych na subregionalnym i regionalnym poziomie – proces sprzyjający formowaniu się wokół tych ośrodków, w warunkach wzrostu mobilności przestrzennej związanej z masowymi dojazdami do pracy, sieci relatywnie licznych funkcjonalnych regionów o ograniczonej wielkości. Obok centralnej polityki inwestycyjnej (w tym deglomeracyjnej w latach 60.) proces ten uzyskał wzmocnienie w postaci reformy administracyjnej lat 1973–1975 – utworzenia 49 „małych” województw – regionów.

Układ ten charakteryzował się jednak występowaniem pomiędzy miastami a ośrodkami regionów – różnic sięgających kilku przedziałów skali wielkości oraz rangi funkcjonalnej, a co za tym idzie, zasadniczych różnic pod względem zasięgów ich gospodarczego i społecznego oddziaływania. K. Dziewoński (1971b) pisał o ukrytej hierarchii w hipotetycznym zbiorze przyszłych, ukształtowanych regionów miejskich w Polsce, natomiast Z. Rykiel (1985) wykazał istnienie dość słabej dominacji ośrodków nadrzędnych, a jednocześnie występowanie słabej przewagi migracyjnych i gospodarczych powiązań wewnątrzregionalnych nad poziomymi powiązaniem pomiędzy tymi ośrodkami. Niektóre rodzaje powiązań, wymieniane w klasycznej koncepcji regionu metropolitalnego jako charakterystyczne dla tego poziomu organizacji osadnictwa, miały w ówczesnych warunkach polskich zdecentralizowany układ przestrzenny (Eberhardt i Wróbel 1963, wyznaczyli 54 regiony handlu hurtowego), inne, w tym prasa codzienna – układ dość silnie skoncentrowany.

W zbiorze miast, wokół których formowały się układy regionalne, wyróżniała się wyższa kategoria hierarchiczna, licząca od kilku do kilkunastu ośrodków ponadregionalnych, lub makroregionalnych. Według K. Dziewońskiego (1979) były to „główne miasta”, do których zaliczał: stolicę kraju, ośrodki następnego z kolei poziomu hierarchicznego w systemie krajowym oraz najważniejsze ośrodki o wyspecjalizowanych funkcjach w skali kraju. Zbiór ten zawierał dziewięć miast i zespołów miast: Warszawę, Łódź, Kraków, Wrocław, Poznań, Szczecin, Bydgoszcz-Toruń oraz konurbacje – górnośląską i gdańską. Był on węższy od zbioru aglomeracji miejsko-przemysłowych S. Leszczyckiego, P. Eberharda i S. Heřmana (1971), obejmującego 16 jednostek. Spośród tych miast miały wyłonić się potencjalne ośrodki regionów metropolitalnych.

W fazie epoki industrializacji, na którą przypadały w Polsce przemiany osadnictwa w okresie powojennych dziesięcioleci, postępował proces koncentracji sieci miast, zwłaszcza na poziomach lokalnych ośrodków obsługi. Wokół dużych i średniej wielkości ośrodków, uzyskujących nowe funkcje, przyciągających migrantów i pracowników dojeżdżających do miejsc zatrudnienia, formowały się regiony miejskie. Wzrost przestrzennej mobilności społeczeństwa wyrażał się znaczną skalą zarówno migracji jak i codziennych

dojazdów do miast, odzwierciedleniem tego był także rozwój budownictwa rekreacyjnego w strefach podmiejskich oraz na dalej położonych obszarach wiejskich. Zmiany te mogą być interpretowane jako symptomy zjawisk określanych wspólnie mianem metropolizacji przestrzeni.

8.2. ROLA REGIONÓW METROPOLITALNYCH W STRUKTURZE SYSTEMU OSADNICZEGO

Po 1989 roku układ regionalny, ukształtowany przed okresem transformacji systemowej, został poddany silnej presji związanej z nowymi warunkami społecznymi i gospodarczymi.

Jedną z zasadniczych tendencji występujących w latach 90. był wzrost polaryzacji tego układu, w tym pogłębianie się różnic pomiędzy ośrodkami regionów a ich zapleczem (Czyż 1998). Przemianom o charakterze adaptacyjnym, następującym w wielofunkcyjnych aglomeracjach miejskich, towarzyszyło kurczenie się bazy ekonomicznej ośrodków przemysłowych różnej wielkości. Osłabieniu uległy powiązania w krajowym systemie osadniczym, czego wyrazem był znaczny spadek napływu migracyjnego do dużych miast, zmniejszenie skali i kurczenie się zasięgów dojazdów do pracy (zwłaszcza z miejscowości odległych, w tym obszarów wiejskich), przerwanie wielu więzi organizacyjnych i produkcyjnych między przedsiębiorstwami zlokalizowanymi w dużych ośrodkach miejskich a filiami usytuowanymi w małych i średniej wielkości miastach, wewnątrz regionów, jak i poza nimi. Dezintegracja regionalnych systemów osadniczych wyrażała się także przejmowaniem przez duże miasta niektórych funkcji gospodarczych pełnionych wcześniej przez mniejsze ośrodki, przy jedynie częściowej absorpcji ich zasobów pracy. Jak wskazywały wyniki studiów prowadzonych w kilku ośrodkach naukowych, procesy zachodzące w aglomeracjach nie generowały wyraźnych impulsów rozwojowych w skali regionalnej (Korcelli 1997).

W kontekście niniejszej pracy istotna jest odpowiedź na pytanie, czy zmiany, które zaznaczyły się w pierwszym okresie transformacji społeczno-gospodarczej, prowadziły do trwałego osłabienia powiązań wewnątrzregionalnych, czy też w ich następstwie zaczął się formować nowy układ regionalny, oparty na mniejszej liczbie dużych, wielofunkcyjnych ośrodków miejskich? Czy efektem tych zmian jest dezintegracja regionów miejskich, czy też konsolidacja ich sieci, a w dłuższej perspektywie czasowej kształtowanie się na tej kanwie regionów metropolitalnych? Czy trend taki mógłby być wiązany w pierwszym rządzie z dokonaną w 1999 roku reformą podziału administracyjnego, w wyniku której status 31 miast – ośrodków wojewódzkich został obniżony z regionalnego do subregionalnego, czy też wynika on z ogólnego charakteru współczesnych procesów metropolizacji? Czy, zgodnie z tezą

K. Dziewońskiego (1979), główne miasta przyjmują rolę węzłów, poprzez które funkcje o zasięgu krajowym ulegają przekształceniu w funkcje makroregionalne i regionalne, natomiast te ostatnie podlegają integracji w skali kraju?

Nowe układy powiązań i zagospodarowania przestrzeni objęły niewątpliwie strefy otaczające duże ośrodki miejskie – ich bezpośrednie zaplecze, prowadząc do przekształcania się aglomeracji miejskich w obszary metropolitalne (przy stopniowym wypieraniu tego pierwszego pojęcia z piśmiennictwa naukowego), charakteryzujące się silniejszą integracją funkcjonalną, przy dekoncentracji funkcji, w tym działalności gospodarczych o znacznym stopniu specjalizacji, pełnionych w skali całego obszaru (Jałowiecki 1999; Parysek 2005; Czyż 2009; Liszewski 2010b). Granice tych obszarów są wyznaczone na podstawie zasięgu rynków pracy, zjawisk suburbanizacji, wskaźników rozwoju przedsiębiorczości (m.in. Smętkowski, Jałowiecki, Gorzelak 2009).

Studia dotyczące powiązań funkcjonalnych w skali regionalnej, przeprowadzone dla wybranych dużych ośrodków miejskich (Gorzelak, Smętkowski 2005; Gorzelak 2007) ukazują występowanie w tej skali związków – regionalnego oddziaływania tych miast w zakresie wyspecjalizowanych działalności sektora usług, w tym usług publicznych w sektorach zdrowia, edukacji, kultury; również przepływów migracyjnych – powiązań zaliczanych w mniejszej pracy do „rdzennych”, lecz także „trwałych” cech regionów metropolitalnych. Wyniki tych badań wskazują jednocześnie na niejako niezrównoważony charakter powiązań. Dodatnie efekty interakcji, a mianowicie rozprzestrzenianie się nośników rozwoju, ograniczają się do wewnętrznych stref regionów, tożsamy z zasięgami obszarów metropolitalnych, lub niewiele wykraczających poza te zasięgi. W pozostałych strefach przeważają procesy „wymywania” zasobów rozwojowych, w tym działalności gospodarczych, kapitału fizycznego i kapitału ludzkiego. Zjawiska te zaznaczają się szczególnie wyraźnie w strefach pośrednich, oddzielających obszary metropolitalne od stref bardziej odległych w stosunku do głównych ośrodków regionów (por. także Tarkowski 2008). Prowadzi to do pogłębiania się różnic i osłabienia powiązań wewnątrzregionalnych. Ich znaczenie dla funkcjonowania i rozwoju dużych miast zmniejsza się na korzyść powiązań występujących pomiędzy ośrodkami miejskimi, zarówno w skali krajowej, jak i międzynarodowej.

Hipoteza mówiąca o zastępowaniu tradycyjnych więzi metropolii i regionu przez powiązania funkcjonalne pomiędzy ośrodkami metropolitalnymi, sformułowana na gruncie polskim już przez K. Dziewońskiego (1975) w odniesieniu do aglomeracji miejskich, jest współcześnie wiązana z procesami globalizacji i akcentowana w pracach B. Jałowieckiego (1999, 2009), G. Gorzelaka (2007) oraz M. Smętkowskiego (2007). Może być ona konfrontowana

z wynikami empirycznych studiów dotyczących przepływów osób, dóbr i informacji, jak również powiązań transportowych, pomiędzy dziesięcioma miastami i zespołami miast, określanymi jako metropolie (Komornicki, Siłka 2011). Studium to wskazuje na relatywnie ograniczony, a jednocześnie silnie zróżnicowany poziom wzajemnej funkcjonalnej integracji tych ośrodków, które zgodnie z perspektywicznymi celami krajowej polityki przestrzennej powinny tworzyć węzły tzw. metropolii sieciowej.

Zgodnie z ujęciem B. Domańskiego (2008) oś obszary metropolitalne – obszary pozametropolitalne stała się podstawowym wymiarem różnicowania się polskiej przestrzeni XXI wieku. Oczekuje się przy tym dalszego umacniania pozycji obszarów metropolitalnych w stosunku do regionów peryferyjnych w warunkach rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. W długim okresie mogłoby to ujemnie oddziaływać na rozwój samych metropolii ze względu na występowanie współzależności rozwoju w przestrzeni. Warunkiem zahamowania procesów polaryzacji jest zmniejszanie przeszkód dla endogenicznego rozwoju obszarów peryferyjnych, opartego na lokalnej aktywności, co jednocześnie zwiększyłoby zdolności absorpcyjne ich gospodarki. Przy dalszym napływie inwestycji do metropolii i ich dynamicznym rozwoju ułatwiłoby to pojawienie się dyfuzji – efektów rozprzestrzeniania oraz zwiększenie integracji funkcjonalnej w skali regionalnej.

Które spośród miast polskich cechują się potencjałem gospodarczym i społecznym oraz dynamiką warunkującą możliwości budowy współzależnych sieci powiązań w skali regionów, układów znacznie wykraczających poza granice obszarów metropolitalnych?

Autorzy prac poświęconych współczesnym procesom urbanizacji oraz przestrzennej struktury gospodarki, charakteryzowanych jako faza metropolizacji, przypisują kilku (z reguły 5 do 9) miastom rangę metropolii krajowych oraz regionalnych (Jałowicki 1999; Korcelli 1998; Markowski, Marszał 2006; Parysek 2005), co implikuje także ich potencjalną rolę jako ośrodków regionów metropolitalnych. Dla celów porównań międzynarodowych miarodajnymi pod tym względem są studia ESPON-u (ESPON 1.1.1. 2004). Kategoria ośrodków metropolitalnych jest także wyróżniana na tle pełnego zbioru jednostek osadniczych (Śleszyński 2007). W krajowych dokumentach i opracowaniach planistycznych (Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2001; Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2006; Ekspercki Projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2033, 2010) identyfikowane są metropolie (w tym „potencjalne metropolie”) z pozycji celów polityki przestrzennej w skali kraju i regionów. Zgodnie z tymi ujęciami zbiór ośrodków, a zatem także odpowiadających im potencjalnych regionów metropolitalnych, wzrasta do 10–12 jedno-

stek. W tym przypadku możliwe i celowe wydaje się wyróżnienie regionów pierwszego oraz drugiego rzędu.

Należy przyjąć, iż poza szczególnymi sytuacjami, które w warunkach polskich *nota bene* nie występują, określenie danego miasta mianem metropolii niesie w konsekwencji jego uznawanie jako ośrodka (funkcjonującego lub potencjalnego) regionu metropolitalnego, podobnie jak to ma miejsce w przypadku obszaru metropolitalnego. Zasada ta wynika zresztą z pierwotnej – klasycznej koncepcji regionu metropolitalnego. Metropolia, obszar metropolitalny oraz region metropolitalny stanowią równoległe względem siebie, przestrzenne i funkcjonalne wymiary zjawiska metropolizacji, chociaż ich relatywna waga oraz wewnętrzna spójność podlegają ewolucji. Następstwem identyfikacji w zbiorze miast polskich dwunastu miast metropolitalnych powinna być więc możliwość wyznaczenia takiej samej liczby regionów metropolitalnych. Jeżeli miałyby one pokrywać całe terytorium kraju, a jednocześnie opierać się na podziale wojewódzkim, to powstaje wówczas problem przypisania do danych ośrodków, w całości lub części, tych województw, w których ośrodki metropolitalne nie są identyfikowane. K. Heffner (2012) określa je mianem regionów międzymetropolitalnych, traktując pozostałe województwa jako regiony metropolitalne, zorientowane wokół ich miast stołecznych.

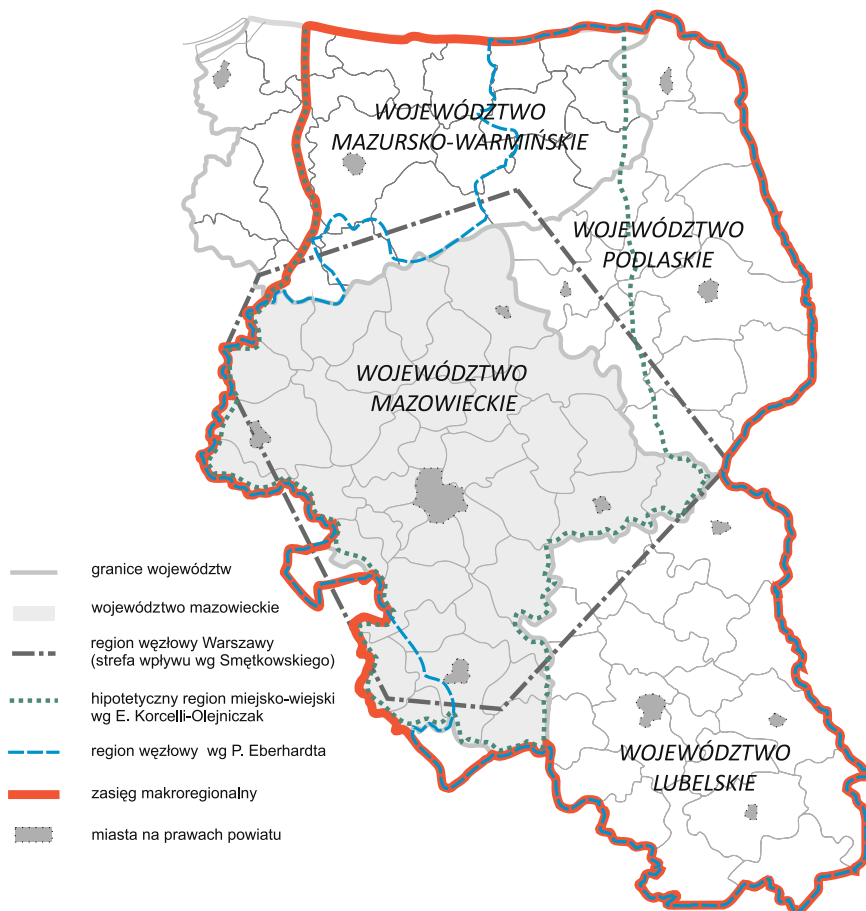
W studiach operujących skalą regionalną zasięgi obszarów przyjmowanych dla celów analizy są z reguły utożsamiane z granicami województw – regionów administracyjnych (Gorzelać, Smętkowski 2005; Korcelli-Olejniczak 2010), lecz również, jak w analizie długookresowych przemian sieci miast regionu (Liszewski 2010a), wyznaczone w postaci stref odległości od miasta metropolitalnego. M. Smętkowski (2007) zastosował także regułę określania przebiegu granic regionu na podstawie równej odległości między ośrodkami metropolitalnymi, w tym przypadku miastami wojewódzkimi.

Z przyjmowaniem granic województw w analizach dotyczących oddziaływania ich głównych ośrodków miejskich nie wiążą się zasadnicze wątpliwości. Uzasadnione jest bowiem oczekiwanie znacznego stopnia domykania się w tych granicach licznych powiązań o charakterze regionalnym, związanych z przestrzenną organizacją i kompetencjami wojewódzkich organów rządowych i samorządowych. Niemniej, przyznawanie ośrodkom metropolitalnym roli biegunów wzrostu dynamizujących, jak to ujmują B. Domański (2008, s. 138), rozwój gospodarczy i społeczny w szerszym otoczeniu regionalnym, sugeruje zawężenie ich zbioru do tych jednostek, które spełniają bardziej rygorystyczne kryteria stawiane metropoliom. Problem granic regionów ukazuje się wówczas w ostrzejszej postaci.

Równoległe pojawia się kwestia określenia roli dużych ośrodków miejskich nie zaliczanych do omawianego zbioru, lecz odgrywających ważną rolę w przestrzennej organizacji gospodarki i integracji społeczności regionalnych (Maik 2010). Uwzględnienie w nim jedynie 5–6 miast, bezspornie umieszczanych w kategoriach metropolii krajowych i regionalnych, oznaczałoby pozostawienie rozległych części terytorium kraju poza hipotetycznym zasięgiem ich oddziaływania. Stąd, jako punkt wyjścia do szczegółowych analiz zasadne wydaje się przyjęcie zbioru dziewięciu ośrodków (Warszawa, Kraków, Gdańsk-Gdynia, Wrocław, Poznań, Łódź, Katowice, Szczecin oraz Bydgoszcz-Toruń), identycznego zresztą ze zbiorem „miast głównych” K. Dziewońskiego. Wyznaczanie zasięgów ich oddziaływania w przestrzeni może być przedmiotem studiów przyjmujących różne założenia, dane wyjściowe i metody analizy. Przy tak określonym zbiorze ośrodków specyficznym zagadnieniem wydaje się zarysowanie granic (lub stref granicznych) regionów metropolitalnych w środkowo-wschodniej i wschodniej części Polski.

Na rycinie 18 przedstawione są granice regionu metropolitalnego Warszawy, przyjmowane lub wyznaczane w dotychczasowych studiach, jak również alternatywne, hipotetyczne zasięgi oddziaływania w skali regionalnej. W wersji A – maksymalnego zasięgu, mieszczące się w nim miasta wojewódzkie są traktowane jako ośrodki subdominujące, o własnych obszarach wpływów „zagnieżdżonych” w obrębie regionu. Wersja B zakłada ewolucję układu w kierunku typu „regionu miejsko-wiejskiego”, w którym dużego znaczenia nabierają funkcje ekosystemów, a relacje przestrzenne pomiędzy ośrodkiem metropolitalnym, strefami perymiejskimi oraz zapleczem wiejskim regionu przyjmują w miarę zrównoważoną postać. Kształtowanie się tej formy przestrzenno-funkcjonalnej regionu odpowiada sytuacji, w której wzrasta udział gospodarki opartej na wiedzy, a standardy przestrzenne uwzględniają preferencje lokalizacyjne tzw. klasy kreatywnej w zakresie lokalizacji miejsc pracy i zamieszkania.

Z kwestią granic obszarów oddziaływania miast określanych mianem ośrodków metropolitalnych związany jest problem wewnętrznego zróżnicowania tych obszarów – występowania stref o odmiennym charakterze oddziaływania ośrodków. Ten wymiar przestrzennej struktury regionu opisał już szczegółowo D.J. Bogue (1949).

Ryc. 18. Wyznaczone, przyjmowane i hipotetyczne zasięgi regionu metropolitalnego Warszawy (przybliżone). Źródło: opracowanie własne

Fig. 18. The identified, assumed and hypothetical boundaries of the Warsaw metropolitan region (approximation) (source: own elaboration)

We współczesnych warunkach polskich uznaje się (Heffner, Marszał 2008), iż tzw. efekty rozprzestrzeniania, w postaci rozwoju nowych funkcji, intensyfikacji zagospodarowania przestrzeni, wydatnego przyrostu dochodów, także poziomu życia ludności wiejskiej (Bański 2006), ograniczają się do stref zawartych w promieniu 20–30 km (40–50 km w przypadku Warszawy) od dużych miast, a zatem w zasadzie do ich obszarów metropolitalnych. Wokół tych obszarów zaznacza się strefa szczególnie dotknięta zjawiskiem „wymywania” zasobów rozwojowych – odpływem ludności, zwłaszcza osób aktywnych, młodych, relatywnie wykształconych, zawężaniem skali

działalności gospodarczej, odpływem zakumulowanych oszczędności gospodarstw domowych, przeznaczanych na cele mieszkaniowe i edukacyjne, realizowane w ośrodkach regionów. Innym aspektem tych zmian jest zanikanie sieci lokalnych powiązań gospodarczych. Jak pisze K. Heffner (2008), przedsiębiorstwa działające w małych miastach zaopatrują lokalny rynek na ogół w zewnętrzne produkty, rzadziej dokonując na nich lokalnych zakupów.

Poza tą strefą, określaną mianem „cienia metropolii”, oddziaływanie ośrodka metropolitalnego staje się mniej intensywne i w pewnym sensie bardziej neutralne. W przestrzennej organizacji gospodarki i życia społecznego większą rolę wypełniają ośrodki subregionalne. Ta zewnętrzna strefa regionu ma jednak niejednorodny charakter; występują w jej obrębie obszary o stabilnej strukturze osadnictwa, jak również obszary w zaawansowanych stadiach procesu depopulacji. Niektóre z tradycyjnych rodzajów powiązań z metropolią, jednocześnie zaliczanych do powiązań trwałych, ulegają niewątpliwie znacznemu osłabieniu. Dotyczy to w pierwszym rzędzie migracji, w przypadku których rolę głównych obszarów docelowych (już od początku okresu transformacji systemowej, lecz zwłaszcza po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej) przejęły miasta i regiony krajów zachodniej Europy (Okólski, Fidel 2008). Dla niektórych rodzajów wyspecjalizowanych działalności występujących w strefach międzymetropolitalnych, w tym funkcji przemysłowych, wydobywczych, leczniczych, odległość – dostępność czasowa względem najbliższego dużego ośrodka miejskiego jest mniej istotna aniżeli zagregowana dostępność do rynku krajowego oraz ponadkrajowego. Dotyczy to w pewnym stopniu również części zlokalizowanych w mniejszych miastach przedsiębiorstw sektora usług, w przypadku których główni odbiorcy są usytuowani poza regionem (Korcelli-Olejniczak 2010).

Oslabienie funkcjonalnych powiązań w skali regionalnej oznacza zatem nie tylko uniezależnianie się metropolii od jej regionalnego zaplecza, lecz może prowadzić również do „usamodzielniania” się zewnętrznych stref regionów. Powiązania tych stref z danym (lub innym) ośrodkiem stają się nie na tyle ważne i intensywne, aby obszary te można było zaliczać do regionu metropolitalnego. Stanowiąc części składowe regionów w sensie formalnym, nie spełniają kryteriów odpowiadających integracji funkcjonalnej w tej skali przestrzennej.

Od powyższego schematu przestrzennej struktury regionu metropolitalnego występują w rzeczywistości istotne odstępstwa. Zróżnicowanie pod względem cech oraz tendencji w zakresie aktywności gospodarczej nie pokrywa się w pełni z różnicami w zakresie struktur i zmian ludnościowych w przetrzeniu (Rosner 2011). Ogólnie ujmując, strefowe zróżnicowania wewnątrzregionalne są silniej zauważalne w środkowej i wschodniej części kraju, aniżeli w części zachodniej. Ponadto, zaznaczają się specyficzne cechy

poszczególnych regionów, odpowiadające odmiennym typom regionu metropolitalnego, wyróżnionym w rozdziale 7. Dotyczy to także ich prawdopodobnej dalszej ewolucji.

W przypadku regionu Warszawy, silnie wewnątrznie spolaryzowanego, charakteryzującego się intensywnym procesem suburbanizacji (Lisowski 2010) oraz znacznym kontrastem między obszarem metropolitalnym a rozległymi strefami pozostającymi „w cieniu” metropolii, jednym z możliwych kierunków, o którym wspomniano wcześniej, jest wzmacnianie się cech struktury oraz układu wewnętrznych powiązań charakterystycznych dla typu regionu miejsko-wiejskiego.

Oznaczałoby to pewne zmiany w kierunkach i natężeniu migracji, pozyskiwanie nowych funkcji przez miejscowości położone w strefach peryferyjnych, zarówno w oparciu o lokalne zasoby i walory, jak również impulsy rozwojowe powstające w centrum regionu.

Region Poznania może z kolei nabierać cech reprezentatywnych dla typu „zwartego” regionu metropolitalnego. Sprzyja temu stabilna struktura sieci osadniczej, przy koncentrycznym układzie zróżnicowań poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, wysokim poziomie mierzonej przestrzenią dostępnością spójności terytorialnej oraz znacznej intensywności powiązań funkcjonalnych w obrębie centralnej, rdzeniowej części regionu, związanych m.in. z decentralizacją funkcji przemysłowych i rozwojem funkcji sektora kultury (Stryjakiewicz 2011; Czyż 2009b; Perdał 2010).

Z koncepcją „zwartego” regionu metropolitalnego zgodny jest pośrednio opracowany przez Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego projekt wyznaczenia granic Poznańskiego Obszaru Metropolitalnego. Obszar ten obejmuje jedną piątą powierzchni oraz 40 procent ogólnej liczby ludności województwa wielkopolskiego (Świdurska 2008), w tym takie miasta jak: Gniezno, Września, Środa Wielkopolska, Węgrowiec i Kościan, uznawane w innych delimitacjach za podregionalne i lokalne ośrodki odrębnych funkcjonalnych obszarów miejskich, usytuowane poza strefą bezpośredniego oddziaływania Poznania (por. Konecka-Szydłowska 2009).

W kierunku typu policentrycznego regionu metropolitalnego ewoluuje konurbacja śląska, podlegająca procesom restrukturyzacji oraz wewnętrznej rekonfiguracji funkcjonalnej (Klasik (red) 2008; por. także: Adamczyk 2008; Malikowski 2008; Zuzanska-Żyśko 2012). Zaznacza się koncentracja funkcji wielkomiejskich w jej głównych miastach, zwłaszcza Katowicach oraz Gliwicach (przy stopniowym rozwoju wyspecjalizowanych usług także w kilku innych ośrodkach), rozwój tzw. przemysłów kultury, rozszerzanie się strefy oddziaływania na otaczające obszary. Następuje decentralizacja przemysłu z dużych miast do mniejszych miejscowości usytuowanych w ich sąsiedztwie.

Obszar, w którego skład wchodzi 14 miast tworzących od 2006 r. Górnośląski Zespół Metropolitalny, stanowi wewnętrzną – rdzeniową część obszaru metropolitalnego; w jego zasięgu znajduje się także osiem powiatów (w tym 10 miast) tworzących strefę zewnętrzną (Klasik, Kuznik 2007). Tak zidentyfikowany obszar tworzy zbiór wzajemnie nakładających się codziennych systemów, ogniskujących się wokół głównych ośrodków miejskich. Region metropolitalny może być interpretowany jako szersza strefa, obejmująca takie ośrodki jak: Rybnik, Oświęcim, Racibórz i Bielsko-Biała. Obecna, policentryczna struktura będzie zapewne ulegać pewnym przekształceniom w procesie integracji funkcjonalnej regionu; pozostanie ona jednak jego trwałą cechą, dostrzeganą jako atut z długookresowej perspektywy polityki przestrzennej.

Współwystępowanie regionów metropolitalnych różnych typów, dywersyfikacja kierunków ich przestrzennego rozwoju, mogą stanowić jeden z charakterystycznych rysów współczesnych przemian przestrzeni Polski. Powyżej przedstawione obserwacje są jednak jedynie wstępną ilustracją tej tezy. Jest to rozległe tematycznie zagadnienie, którego dokładniejsze rozpoznanie wykracza poza zakres niniejszej pracy.

W procesie kształtowania oraz różnicowania się przestrzenno-funkcjonalnych układów regionalnych ma udział szereg czynników, do których należy zarówno stan zagospodarowania przestrzeni, jak również struktury oraz wartości społeczne. W coraz większym stopniu czynnikiem tym staje się także oparta na regułach współpracy oraz współrządzenia polityka lokalna i regionalna (Kołodziejcki, 1999; Markowski 2006). Pod tym względem zaznaczają się zasadnicze i dość trwałe różnice międzyregionalne.

Osiągnięcie celów spójności terytorialnej w rozwoju krajowego systemu osadniczego wymaga, obok wzrostu interakcji w sieciach ośrodków metropolitalnych i innych większych miast, także ukształtowania się nowego modelu wzajemnego oddziaływania pomiędzy metropolią a regionem, zgodnego z kryteriami współzależności, sformułowanymi we współczesnych koncepcjach regionu metropolitalnego. Odnoszą się one do dyfuzji innowacji, rozprzestrzeniania się w skali regionu, a zatem także w jego strefach pozametropolitalnych, funkcji związanych z gospodarką wiedzochłonną, w tym działalności kreatywnych, kształtowania funkcji ekosystemów, jak również wielopoziomowej współpracy i koordynacji działań w zakresie polityki przestrzennej. Określenie tendencji do kształtowania się regionów metropolitalnych, odpowiadających ich współczesnym formom, jak również znaczenia czynników wspomagających i przeciwdziałających temu zjawisku, może być z kolei uznane za istotne zadania badawcze.

9. ZAKOŃCZENIE

Pojęcie regionu metropolitalnego ewoluuje w ślad za zmieniającym się charakterem procesów urbanizacji. Wprowadzone do literatury przedmiotu przed kilkudziesięciami laty, zostało z czasem przesłonięte przez skupiające większe zainteresowanie badaczy i planistów pojęcia metropolii oraz obszaru metropolitalnego. Współcześnie powróciło ono jednak, zarówno w kontekście analitycznym, jak i praktycznym, jako przedmiot polityki przestrzennej.

W wielodyscyplinarnych studiach dotyczących miast i regionów, do środka przekazu region metropolitalny są odnoszone różne treści; z kolei treści dla niego specyficzne ukazują się nierzadko pod postacią innych środków przekazu. Nie znaczy to jednak, że faktyczne pojęcie regionu metropolitalnego stało się pojęciem rozmytym. Klasyczna koncepcja regionu metropolitalnego – koncepcja dominacji metropolii w przestrzeni społeczno-gospodarczej, w skali regionalnej oraz w skali krajowej, pozostaje w istotnej części aktualna. W świetle nowszych koncepcji rozwoju i przestrzennej struktury osadnictwa ujawniły się także inne składniki, w tym prawidłowości i czynniki formowania się, dezintegracji oraz ponownej integracji struktury regionu metropolitalnego. W warunkach globalizującej się gospodarki sieciowej i społeczeństwa informacyjnego reinterpretacji i rewizji ulega zbiór funkcji i zasięg powiązań łączących metropolię z otaczającym ją regionem. W niektórych ujęciach są kwestionowane tradycyjne zasady identyfikacji regionów metropolitalnych, w tym ich ciągłość przestrzenna oraz pełne pokrycie terytorium kraju.

Istotną kwestią jest rola regionów metropolitalnych jako motorów wzrostu i konkurencyjności w szerszym układzie terytorialnym. Wypełnianie tej roli jest uwarunkowane zrównoważeniem relacji funkcjonalnych między strefami i ośrodkami regionów, w tym uwzględnieniem znaczenia pełnionych przez obszary wiejskie funkcji ekosystemów; zwiększeniem współzależności funkcjonalnej w przestrzeni, zwłaszcza pod względem wyspecjalizowanych funkcji wysokiego rzędu oraz uporządkowanym zagospodarowaniem stref perymiejskich regionów.

W podjętej w tej pracy próbie zarysowania ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego dążono do identyfikacji zbioru diagnostycznych cech regionu, dotyczących struktury przestrzennej, powiązań funkcjonalnych oraz dynamiki. Choć wyszczególniono tzw. cechy trwałe, stanowiące podstawę pojęcia regionu metropolitalnego, właściwe jest zapewne rozbudowanie przedstawionego schematu, w tym uwzględnienie zmian oraz różnicowania

się zewnętrznych warunków rozwoju i funkcjonowania regionów metropolitalnych, przemian demograficznych, czynników ekologicznych, uwarunkowań technologicznych.

Zagadnienia formowania się oraz przekształceń przestrzennej struktury regionów metropolitalnych jest szczególnie aktualne w przypadku Polski, której system osadniczy, poddany silnej presji zmieniających się warunków zewnętrznych, przechodzi w przyspieszonym rytmie przez kolejne fazy procesu metropolizacji. Proces ten, dokonujący się przy stabilizacji ogólnej wielkości systemu, mierzonej liczebnością populacji, a jednocześnie przy znacznie zwiększającym się stopniu jego otwarcia na zewnątrz oraz zmieniających się układach wewnętrznych powiązań, prowadzi do ujednoczenia jednych, a różnicowania się innych wymiarów przestrzennych struktur regionów.

Sformułowanie ogólnej koncepcji regionu metropolitalnego powinno być właściwym punktem odniesienia do badań nad współczesnymi procesami metropolizacji. Biorąc pod uwagę ważną rolę, jaką region metropolitalny może obecnie pełnić w procesach spójnego i zrównoważonego rozwoju społeczno-ekonomicznego, należy również na szerszą skalę podejmować badania empiryczne ukazujące potencjał w tym zakresie. Wartość tych badań będzie jednak w dużej mierze zależna od tego, jak precyzyjnie i jak konsekwentnie jest traktowany region metropolitalny w sensie teoretycznym. Obydwa zagadnienia stanowią wciąż wyzwania do dalszych studiów.

LITERATURA

- Adamczyk R., 2008, *Znaczenie małych miast subregionu centralnego woj. śląskiego dla rozwoju Śląskiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] K. Heffner, T. Marzsał (red.), *Osrodki lokalne w strefie oddziaływania wielkich miast*, Biuletyn KPZK PAN, 138, Warszawa, s. 91–105.
- Alam M., 1984, *The national settlement system of India*, [w:] L.S. Bourne, R. Sinclair, K. Dziewoński (red.), *Urbanization and settlement systems. International perspectives*, Oxford University Press, Oxford, s. 453–472.
- Allen J., Anderson J., Massey D., 2003, *Geography Matters!*, A Reader, Peter Verlag, 216 s.
- Allen P.M., Sanglier M., 1979, *A dynamic model of growth in a central place system*, *Geographical analysis*, 11, s. 256–272.
- Allen P.M., Strathern M., Baldwin J., 2008, *Complexity: the integrating framework for models of urban and regional systems*, [w:] S. Albeverio, D. Andrey, P. Giordano, A. Vancheri (red.), *The dynamics of complex urban systems, An interdisciplinary approach*, Physica-Verlag, Heidelberg, s. 21–42.
- Alonso W., 1964, *Location and land use. Toward a general theory of land rent*, Harvard University Press, Cambridge.
- 1978, *The current halt in the metropolitan phenomenon*, [w:] Ch.L. Leven (red.), *The mature metropolis*, Lexington Books, D.C. Heath and Company, Lexington, s. 23–41.
 - 1980, *Five bell shapes in development*, *Papers of the Regional Science Association*, 45, s. 5–16.
- Amadeo D., Golledge R.G., 1975, *An introduction to scientific reasoning in geography*, John Wiley, New York – Sydney – London – Toronto.
- Anderson C., 2008, *Ontogeny and Ontology in complex systems modeling*, [w:] S. Albeverio, D. Andrey, P. Giordano, A. Vancheri (red.), *The dynamics of complex urban systems. An interdisciplinary approach*, Physica-Verlag, Heidelberg, s. 43–58.
- Aring J., 2009, *Europäische Metropolregionen – Annäherungen an eine raumordnerische Modernisierungsstrategie*, [w:] J. Knieling (red.), *Metropolregionen. Innovation, Wettbewerb, Handlungsfähigkeit*, Verlag der ARL, Hannover, s. 10–21.
- Bański J., 2006, *Geografia polskiej wsi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

- Bannon M.J., 1984, *The Irish settlement system*, [w:] L.S. Bourbe, R. Sinclair, K. Dziewoński (red.), *Urbanization and settlement systems. International perspectives*, Oxford University Press, Oxford, s. 239–260.
- Based Economy, Paris, OECD.
- Batten D.F., 1995, *Network cities: creative urban agglomerations for the 21st century*, *Urban Studies*, 32, s. 313–327.
- Batty M., 2008, *Fifty years of urban modeling: macro-statics to macro-dynamics*, [w:] S. Albeverio, D. Andrey, P. Giordano, A. Vancheri (red.), *The dynamics of complex urban systems*, Physica-Verlag, Heidelberg-New York, s. 1–20.
- Bayer M., 2007, *Keeping the city together. The social dimension of the creative society*, [w:] *Cities and regions. Facing up to change*, Hagbarth Publications, Bollschweil s. 40–43.
- Beaujeu-Garnier J., 1986, *Urbanization in France since world war II*, [w:] M.P. Conzen (red.), *World patterns of modern urban change. Essays in honor of Chauncy D. Harris*, Research Paper, 217–218, The University of Chicago, Department of Geography, Chicago, s. 47–62.
- Beaverstock J.V., Smith R.G., Taylor P.J., 1999, *A roster of world cities*, *Cities, The International Journal of Urban Policy and Planning*, 16 (6), s. 445–458.
- Bege S., 2010, *Das Konzept der Metropolregion in Theorie und Praxis. Ziele, Umsetzung und Kritik*. Universität Nürnberg, Nürnberg.
- Bengs Ch., 2005, *Urban-rural relations in Europe*, [w:] *Urban-rural linkages approach to sustainable development*. United Nations Human Settlement Programme, UN-HABITAT, Nairobi, s. 224–242.
- Bense M., 1980, *Świat przez pryzmat znaku*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Berg van den, Drewett, R., Klaassen, L.H., Rossi, A., Vijverberg, 1982, *Urban Europe: a study of growth and decline*, 1, Pergamon Press, Oxford.
- Berry B.J.L., 1960, *The impact of expanding metropolitan communities upon the central place hierarchy*, *Annals of the Association of American Geographers*, 50, s. 112–116.
- 1964, *Cities as systems within system of cities*, *Papers in Regional Science Association*, 13, s. 147–163.
 - 1973, *Growth centers in the American urban system*, *Urban System*, 1, *Community development and regional growth in the sixties and seventies*, Ballinger Publishing Company, Cambridge.
 - (red.), 1976, *Urbanization and counterurbanization*, *Urban Affairs Annual Review*, 11, Sage Publications, Beverly Hills.

- 1978, *The counterurbanization process: how general?* [w:] N.M. Hansen (red.), *Human settlement systems. International perspectives on structure, change and public policy*, Ballinger Publishing Company, Cambridge, s. 25–49.
 - 1986, „*The nature of cities*” and beyond, [w:] M.P. Conzen (red.), *World patterns of modern urban change. Essays in honor of Chauncy D. Harris*, The University of Chicago, Department of Geography, Research Paper, 217–218, s. 437–456.
- Berry B.J.L., Horton F.E., 1970, *Geographical perspectives on urban systems*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Berry B.J.L., Gillard Q., 1977, *The changing shape of metropolitan America, 1960–1970. Commuting patterns, urban fields and decentralization process*, Ballinger Publishing Company, Cambridge.
- Bielawski W., 2007, *Metropolregionen in Polen. Wissenschaftliche Plenarsitzung Metropolregionen und territoriale Kohäsion*, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, 14–15.06. Hamburg.
- Blatter J.K., Knieling J., 2009, *Metropolitan Governance – institutionelle Strategien, Dilemmas und Variationsmöglichkeiten für die Steuerung von Metropolregionen*, [w:] J. Knieling (red.), *Metropolregionen. Innovation, Wettbewerb, Handlungsfähigkeit. Teil 3. Metropolregionen und Raumentwicklung. Forschungs- und Sitzungsberichte*, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover.
- Blotevogel H.H., Danielczyk R., 2009, *Leistungen und Funktionen von Metropolregionen*, [w:] J. Knieling (red.), *Metropolregionen. Innovation, Wettbewerb, Handlungsfähigkeit. Teil 3. Metropolregionen und Raumentwicklung. Forschungs- und Sitzungsberichte*, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover, s. 22–29.
- BMBau (Bundesministerium für Raumordnung, Bauwesen und Städtebau (red.), 1993, *Raumordnungspolitischer Orientierungsrahmen. Leitbilder für die räumliche Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn.
- BMBau (Bundesministerium für Raumordnung, Bauwesen und Städtebau (red.), 1995, *Raumordnungspolitischer Handlungsrahmen*, Beschluss der ministerkonferenz für Raumordnung in Düsseldorf. 08.03. Bonn.
- Bogue D.J., 1949, *The structure of the metropolitan community*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Bogue D.J., Beale C.L., 1961, *Economic areas of the United States*, The Free Press of Glencoe, Now York.
- Bogue D.J., Harris D.L., 1954, *Comparative population and urban research via multiple regression and covariance analysis*, Studies in Population Distribution, 8, University of Chicago, Chicago, Ill.

- Bökemann D., 1982, *Teorie der Raumplanung*. R. Oldenburg Verlag, München, Wien.
- Bonifazi C., Heine F., 2003, *Testing the differential urbanization model for Italy*, Tijdschrift voor Economische en Social Geografie, 94 (1), s. 23–37.
- Borchert J.R., 1967, *American metropolitan evolution*, Geographical Review, 57 (3), s. 301–332.
- Boudeville J.R., 1978, *Les régions de villes en l'Europe*, [w:] J.H. Paelinck (red.), *La structure urbaine en Europe occidentale: faits, théories, modèles*, Saxon House, Farnborough, Hampshire, s. 51–85.
- Bourne L.S., 1980, *Alternative perspectives on urban decline and population deconcentration*, Urban Geography, 1 (1), s. 39–52.
- 1975, *Urban systems: strategies for regulation. A comparison of policies in Britain, Sweden, Australia and Canada*, Clarendon Press, Oxford.
- Bourne L.S., Sinclair R., Dziewoński K. (eds.), 1984, *Urbanization and settlement systems. International perspectives*, Oxford University Press, Oxford, s. 318–332.
- Brenner N., 2004, *New state spaces: urban governance and the rescaling of statehood*, Oxford University Press, Oxford and New York.
- Brenner N., Keil R. (red.), 2005, *The global cities reader*, Routledge, London and New York.
- Bröker J., 1994, *Städtesystem und Globalisierung*, [w:] J. Knieling (red.), *Metropolregionen. Innovation, Wettbewerb, Handlungsfähigkeit. Teil 3. Metropolregionen und Raumentwicklung. Forschungs- und Sitzungsberichte*, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover, s. 134–150.
- Castells M., 1989, *The informational city: information technology, economic restructuring, and the urban regional process*, Blackwell, Oxford, UK, Cambridge, Mass.
- 1993, *European cities, the informational society, and the global economy*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 84, s. 247–257. (przedruk w New Left Review, 204 (1994), 18–32).
- 2000, *The rise of the network society. The information age: economy, society and culture* (wyd. drugie), Blackwell, Cambridge, Mass., Oxford, UK.
- Champion A.G., 2002, *Population change and migration in the British urban system*, [w:] H.S. Geyer (red.), *International handbook of urban systems*, Edward Elgar, Cheltenham, s. 87–120.
- 2003, *Testing the differential urbanization model in Great Britain, 1901–91*, Tijdschrift voor Economische en Social Geografie, 94 (1), s. 11–22.

- Champion T., Townsend A., 2011. *The fluctuating record of economic regeneration in England's second-order city regions, 1984–2007*. *Urban Studies*, 48 (81), s. 1531–1562.
- Cheshire P.C., Gornostaeva G., 2002, *Cities and regions: comparable measures require comparable territories*, [w:] *Economic performance of the European regions*, Les Cahiers de l'Institut d'Aménagement et d'Urbanisme de la Région d'Ile-de-France, 135 (4), s. 13–41.
- Chojnicki Z., 1974, *Podstawowe założenia modelu systemu przestrzennego miast*, *Miasto*, 9, s. 1–5.
- 1996, *Region w ujęciu geograficzno-systemowym*, [w:] T. Czyż (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 7–43.
 - 2010, *Koncepcje i studia metodologiczne i teoretyczne w geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
 - 2011, *Model empiryczno-naukowy geografii*, [w:] A. Kostrzewski, W. Maik, R. Brudnicki (red.), *Geografia wobec problemów współczesności. Funkcje poznawcze i praktyczne geografii*, Komitet Nauk Geograficznych PAN, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy. Wydawnictwa Uczelniane Bydgoszcz, s. 9–34.
- Chojnicki Z., Czyż T., 1992, *Region, regionalizacja, regionalizm*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 54 (2), s. 1–18.
- 1993, *Region i regionalizacja w geografii*, [w:] K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Chojnicki Z., Wróbel A., 1967, *Rola i charakter badań teoretycznych w geografii ekonomicznej*, *Przegląd Geograficzny*, 39 (1), s. 103–113.
- Christaller W., 1933, *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*, Gustav Fischer Verlag, Jena.
- Clark C., 1967, *Population growth and land use*, Sr. Martins Press, New York.
- Claval P., 1990, *A critical review of the centre-periphery model as applied in a global context*, [w:] A. Shachar, S. Oberg (red.), *The world economy and the spatial organization of power*, Avebury, Aldershot, s. 13–27.
- COM (Commission of the European Communities), 1991, *Europe 2000: outlook for the development of the community's territory*, Office for Publication of the European Communities, Luxembourg.

- COM (Commission of the European Communities), 1994, *Europe 2000+: European co-operation for territorial development*, Office for Publication of the European Communities, Luxemburg.
- Colby Ch., 1933, *Centrifugal and centripetal forces in urban geography*, Annals, Association of American Geographers, 23 (1), s. 1–20.
- Czyż T., 1978, *Metody generalizacji układów przestrzennych*, Seria Geografia, 1, PAN, PWN, Warszawa-Poznań.
- 1998, *Polaryzacja rozwoju regionalnego w okresie transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce*, [w:] J. Parysek, H. Rogacki (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze Polski lat dziewięćdziesiątych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 47–63.
 - 2009a, *Koncepcje aglomeracji miejskiej i obszaru metropolitalnego w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 81 (4), s. 445–459.
 - 2009b (red.), *Charakter regionalny województwa wielkopolskiego*, Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM, Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 9, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Dalmaso, E., 1984, *The French national settlement system*, [w:] L.S. Bourne, R. Sincleir, K. Dziewoński (red.), *Urbanization and settlement systems. International perspectives*, Oxford University Press, Oxford.
- Dear M., Wolch I. (red.), 1991, *The power of geography*, Blackwell, Boston, s. 3–36.
- Degórski M., 2010, *Socio-economic responses to the environment and ecosystem services in regional development*, Geographia Polonica, 83 (2), 83–95.
- Dematteis G., 1997, *Répresentation spatiale de l'urbanisation européenne*, [w:] *Villes en Europe*, La Découverte, Paris.
- Dickinson R.E., 1934, *Metropolitan regions in the United States*, Geographical Review, 23, s. 278–286.
- 1947, *City, region, and regionalism: a geographical contribution to human ecology*, Kegan Paul, Trench, Trubner, London.
- Dickinson R.E., 1964, *City and region: a geographical interpretation*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Domański B., 2008, *Rozwój polskich metropolii a regiony peryferyjne. Bezpowrotna separacja czy współzależność rozwoju?* [w:] *Rola polskich aglomeracji wobec wyzwań Strategii Lizbońskiej*, Studia KPZK PAN, 120, Warszawa, s. 135–143.
- Domański R., 1976, *Zarys teorii procesów w systemie osadniczym*, Przegląd Geograficzny, 48 (2), s. 211–233.

- 1980, *Naczelne twierdzenie teorii rozwoju systemu osadniczego*, *Przegląd Geograficzny*, 52 (4), s. 659–694.
 - 1983, *Self-organization in spatial systems: evolutionary problems for regional science*, *Papers of the Regional Science Association*, 53, s. 1–4.
 - 2000, *Miasto innowacyjne*, *Studia KPZK PAN*, 109, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
 - 2002, *Gospodarka przestrzenna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Domański R., Wierzbicki A.P., 1983, *Self-organization In dynamic settlement systems*, *Papers of the Regional Science Association*, 51, s. 141–160.
- Drewett R., Gillespie A., Goddard J., Kenneth S., Spence N., 1978, *British cities: migration trends*, Department of Geography, London School of Economics and Political Science, London.
- Drostál P., Hampl M., 2008, *Development of national settlement systems in the industrial and postindustrial areas: a general discussion and the case of the Czech Republic*, [w:] W. Strubelt, G. Gorzelak (red.), *City and region. Papers in Honour of Jiri Musil*, Budrich UniPress. Ltd. Opladen and Farmington Hills, Ridgebrook/Leverkusen, s. 43–54.
- Duncan O.D., Scott W.R., Lieberman S., Duncan B., Winsborough H.H., 1960, *Metropolis and region*, The Johns Hopkins Press, Baltimore.
- Dutkowski M., 2008, *Mówiąc "region"*, [w:] J. Parysek, T. Stryjakiewicz (red.), *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 369–387.
- Dziewoński K., 1961, *Elementy teorii regionu ekonomicznego*, *Przegląd Geograficzny*, 33 (4), s. 593–613.
- 1970a, *Specialization and urban systems*, *Papers of the Regional Science Association*, 24, s. 39–45.
 - 1971b, *Hipoteza przekształceń sieci osadniczej w Polsce do roku 2000*, [w:] *Polska 2000. Prognozy rozwoju sieci osadniczej*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa, s. 97–107.
 - 1975, *The place of urban agglomerations in the settlement system of Poland*, *Geographia Polonica*, 30, s. 9–20.
 - 1980, *Analysis of settlement systems: The state of the art*, *Papers of the Regional Science Association*, 40, s. 39–49.
 - 1983, *System of main urban centres functioning within the national settlement systems*, [w:] K. Dziewoński, M. Jerczyński (red.), *The national settlement systems III. Topical and national reports*, *Geographica Polonica*, 47, Warszawa, s. 43–50.

- 1986, *National settlement systems 1976–1984. Progress achieved in comparative research*, [w:] L.S. Bourne, B. Cori, K. Dziewoński (red.), *Progress in settlement systems geography*, Franco Angeli, Milan.
 - 1990, *Program badań systemu osadniczego Polski*, [w:] K. Dziewoński, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, Prace Geograficzne, 154, IGiPZ PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 139–144.
 - 1990a, *Ogólna teoria rozkładów kolejności według wielkości w systemach osadniczych*, [w:] K. Dziewoński, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, Prace Geograficzne, 154, IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 145–159.
 - 1990b, *Uwagi na temat aglomeracji miejskich w NRD*, [w:] K. Dziewoński, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, Prace Geograficzne, 140, IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 210–217.
 - 1990c, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, Prace Geograficzne, 154, IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 242–255.
- Dziewoński K., Korcelli P. (red.), 1981, *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geograficzne, 140, IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Eberhardt P., 1970a, *Rola wielkich miast w strukturze regionalnej powiązań przestrzennych w Polsce*, Biuletyn KPZK PAN, 58, Warszawa.
- 1970b, *Rola regionalna wielkich miast polskich w świetle powiązań demograficznych oraz kulturalnych*, Przegląd Geograficzny, 42 (2), s. 297–308.
- Eberhardt P., Wróbel A., 1963, *Regiony handlu hurtowego w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 35 (1), s. 21–29.
- Eksperski Projekt Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2033*, Studia KPZK PAN, 128, Warszawa.
- European Commission 1999, *European spatial development perspective: towards balanced and sustainable development of the territory of the European Union*, European Commission, Brussels.
- ESPON 1.1.1., 2004, *The role, specific situation and potentials of urban areas as nodes in a polycentric development*, Project Final Report, European Communities, Luxembourg.
- ESPON 1.1.2., 2005, Ch. Bengs, K. Schmidt-Thomé (red.), *Urban-rural relations in Europe*, Project Final Report, Centre for Urban and Regional Studies, University of Technology, Helsinki.
- ESPON 1.4.3., 2007, *The study of urban functions*, Project Final Report, European Communities, Luxembourg.

- ESPON DEMIFER, 2010, *Demographic and migratory flows affecting European regions and cities*, ESPON Applied Research 2013/1/3, Final Report. Luxembourg.
- ESPON FOCI 2010, *Future orientations for cities*, Final Report, Version 15/ December/2010.
- ESPON KIT, 2011, Interim Report, ESPON & Politecnico di Milano, http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/KIT/KIT_Interim-Report.pdf.
- Fassmann H., Goergl P., 2010, *Wachsende Stadtregion – Modellrechnungen zum Bevoelkerungswachstum in der Stadtregion Ost*, *Mitteilungen der Oesterreichischen Geographischen Gesellschaft*, Bd 152, S. 183–200.
- Ferrer M., Precedo A., 1984, *The national settlement system of Spain*, [w:] L.S. Bourne, R. Sinclair, K. Dziewoński, *Urbanization and settlement systems. International perspectives*, Oxford University Press, Oxford, s. 301- 317.
- Fielding A.J., 1989, *Migration and urbanization in Western Europe since 1950*, *The Geographical Journal*, 155, s. 60–69.
- Florence P.S., 1955, *Economic efficiency in the metropolis*, [w:] R.M. Fisher (red.), *The metropolis in modern life*, Doubleday, Garden City, New York.
- Florida R., 2002, *The rise of the creative class: and how its transforming work, leisure, community and everyday life*, Basic Books, New York.
- Foray D., 2000, *L'économie de la connaissance*, La Découverte, Paris.
- Foray D., Lundvall B.A. (red.), 1996, *Employment and growth in the knowledge-based economy*, *Review of Economics and Statistics*, 33, s. 318–328.
- Frey W., 2002, *A history of recent urban development in the United States*, [w:] H.S. Geyer, *International handbook of urban systems*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, s. 365–390.
- Friedmann J., 1972, *A general theory of polarized development*, [w:] N. Hansen (red.), *Growth centers in regional economic development*, Free Press, New York.
- 1973, *Urbanization, planning and national development*, *Economic Geography*, 33, s. 299–336.
 - 1986, *The world city hypothesis*, *Development and Change*, 17, s. 69–83.
 - 1995, *The world city hypothesis*, [w:] P.L. Knox, P.J. Taylor (red.), *World Cities in a World System*, Cambridge University Press, s. 317–331.
- Friedmann J., Miller, J., 1965, *The urban field*, *Journal of the American Institute of Planners*, 31, s. 312–320.

- Friedmann J., Wolff G., 1982, *World city formation: an agenda for research and action*, International Journal of Urban and Regional Research, 6 (3), s. 309–344.
- Fukuyama F., 1992, *The end of history and the last man*, Penguin Books, London.
- Gaczek W.M., 2009, *Gospodarka oparta na wiedzy w regionach europejskich*, Studia KPZK PAN, 118, Warszawa.
- Geyer H.S., 1996, *Expanding the theoretical foundation of differential urbanization*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 87 (1), s. 44–59.
- 2002 (red.), *International handbook of urban systems. Studies of urbanization and migration in advanced and developing countries*, Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Geyer H.S., Kontuly T., 1993, *A theoretical foundation for the concept of differential urbanization*, International Regional Science Review, 15 (2), s. 157–177.
- Giddens A., 1979, *Central problems in social theory. Action, structure and contradiction in social analysis*, University of California Press, London – New York- Berkeley.
- 1984, *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Goci de B., Burger M.J., van Dort F.G., Kitson M., 2010, *Functional polycentrism and urban network development in the Greater South East, United Kingdom: evidence from commuting patterns, 1981–2001*, Regional Studies, 49 (9), s. 1149–1170.
- Gordon P., 1978, *Deconcentration without a clean break*, Environment and Planning A, 11, s. 281–290.
- Gordon P., Kawashima T., 1978, *Human settlement systems: development processes and strategies. WP-78-23*, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria.
- Gorzela G., (red.), 2007, *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Gorzela G., Smętkowski M., 2005, *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Gottmann J., 1961, *Megalopolis. The urbanized northeastern seaboard of the United States*, The Twentieth Century Fund, New York.
- 1991, *The dynamics of city networks in an expanding world*, Ekistics, 58, s. 277–281.

- Gras N.S.B., 1922, *An introduction to economic history*, Harper and Brothers, New York.
- Groth N.B. (red.), 2001, *Cities and networking: the Baltic Sea Region*, Report, 8, Danish Centre for Forest, Landscape and Planning, Horsholm.
- Grzeszczak J., 1996, *Tendencje kontrurbanizacyjne w krajach Europy Zachodniej*, Prace Geograficzne, 167, IGiPZ PAN, Wydawnictwo Continuo, Wrocław.
- 1999, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*, Prace Geograficzne, 173, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Wydawnictwo Continuo, Wrocław.
- Hall P., 1966, *The World cities*, Heinemann, London.
- 2001, *Global city-regions in the twenty-first century*, [w:] A.J. Scott, *Global-city regions. Trends, Theory. Policy*, Oxford, s. 60–77.
- Hall P., Gracey H., Drewett R., Thomas R., 1973, *The containment of urban England*, 1, 2, George Allen and Unwin, London.
- Hall P., Hansen N., Swain H., 1975, *Status and future directions of the comparative urban region study: a summary of workshop conclusions*, RM-75-59. International Institute for Applied Systems Analysis, Laxemburg.
- Hall P., Hay D., 1980, *Growth centres in the European urban system*, Heinemann Educational Books, London.
- Hall P., Pain K., 2006, *The polycentric metropolis: learning from megacities in Europe*, Earthscan, Sterling, London.
- Harris Ch.D., 1956, *The pressure of residential – industrial land use*, [w:] W.L. Thomas, Jr. (red.), *Mans role in changing the face of the Earth*, University of Chicago Press, s. 881–895.
- Harris Ch.D., Ullman E.L., 1945, *The nature of cities*, Annals of the American Academy of Political and Social Science, 242, s. 7–17.
- Hartke W., 1962, *Die Bedeutung der geographischen Wissenschaft in der Gegenwart – Tagungsberichte und Abhandlungen des 33. Deutschen Geographentages in Köln 1961*. Wiesbaden, s. 113–131.
- Harvey D., 1989, *From managerialism to entrepreneurialism; the transformation in urban governance in late capitalism*, Geografiska Annaler, 71 (1), s. 3–17.
- Hawley A.H., 1950, *Human ecology: a theory of community structure*, Ronald Press, New York.

- Heffner K., 2008, *Funkcjonowanie miast małych w systemie osadniczym Polski w perspektywie 2033*, [w:] K. Saganowski, M. Zagrzejewska-Fiedorowicz, P. Żuber (red.), *Ekspertyzy do koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008–2033*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 281–333.
- 2009, *Aglomeracje średniej wielkości jako bieguny wzrostu i obszary strategicznej interwencji w regionach międzymetropolitalnych*, [w:] Z. Makieła (red.), *Potencjalne metropolie ze szczególnym uwzględnieniem Polski Wschodniej*, Studia KPZK PAN, 125, Warszawa, s. 10–17.
 - 2012, *Ewolucja zróżnicowania poziomu rozwoju regionów w Polsce a potrzeba polityki spójności*, [w:] A. Harańczyk (red.), *Perspektywy rozwoju regionalnego Polski w okresie programowania po 2013 r. Część II*, Studia KPZK PAN, 140, Warszawa, s. 57–73.
- Heffner K., Marszał T. (red.), 2008, *Ośrodki lokalne w strefie oddziaływania wielkich miast*, Biuletyn KPZK PAN, 138, Warszawa.
- Heikkilä E., 2003, *Differential urbanization in Finland*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 94 (1), s. 49–63.
- Hirvonen M., 1982, *On urban change in Finland*, [w:] T. Kawashima, P. Korcelli (red.), *Human settlement systems: spatial patterns and trends*. CP-82-S1, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, s. 89–106.
- Ianis I., 2002, *The maturing of the Romanian urban system*, [w:] H.S. Geyer (red.), *International handbook of urban systems*, Edward Elgar, Cheltenham, s. 295–327.
- Isard W., 1951, *Interregional and regional input-output analysis: a model of a space-economy*, The Review of Economics and Statistics, 33 (4), 318 s.
- 1960, *Methods of regional analysis; an introduction to regional science*, Cambridge, Published jointly by the Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology and Wiley, New York.
- Jałowiecki, B., 1999, *Metropolie*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Białystok.
- 2009, *Czy metropolia jest jeszcze miastem?* Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- James P.E., Jones C.F. (red.), 1954, *American geography: inventory and prospects*, Syracuse University Press, Syracuse..
- Jażdżewska I. (red.), 2002, *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni*, Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Instytut Geografii Miast i Turystyki, Uniwersytet Łódzki, Łódź.

- Jerczyński M., 1971. *Metody pośrednie identyfikacji i pomiaru bazy ekonomicznej miast*, [w:] K. Dziewoński, *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań*, Prace Geograficzne, 87, Instytut Geografii PAN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 111–141.
- 1973, *Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce*, [w:] K. Dziewoński (red.), *Studia nad strukturą funkcjonalną miast*, Prace Geograficzne, 97, Instytut Geografii PAN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 13–134.
- Jessop B., Sum N-L., 2000, *Urban studies, an entrepreneurial city in action: Hong Kongs emerging strategies in and for (Inter) Urban Competition*, Urban Studies, 37 (12), s. 2287- 2313.
- Kain J., 1975, *Implications of declining metropolitan population on housing markets*, [w:] G. Sternlieb, J. Hughes (red.), *Post-industrial America*, Center for Urban Policy Research, New Brunswick, s. 221–230.
- Kawashima T., Korcelli P. (red.), 1982, *Human settlement systems: spatial patterns and trends*, CP-82-S1. International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, s. 123–138.
- KIT Interim Report, 2011, ESPON & Politecnico di Milano, http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/KIT/KIT_Interim-Report.pdf.
- Klaassen L.H., Molle W.T.M., Paelinck J.H.P., 1981, *Dynamics of urban development*, Gower Publishing Company, Aldershot.
- Klasik A. (red.), 2008, *Aktywność przedsiębiorcza i konkurencyjność ekonomiczna miast w procesie restrukturyzacji aglomeracji miejskich*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice.
- 2011, *Kreatywne przemysły – kreatywne aglomeracje*, Biuletyn KPZK PAN, 246, Warszawa.
- Klasik A., Kuźnik F., 2007. *Pozycja aglomeracji górnośląskiej w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju. Jej przekształcenia i wizje rozwoju*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Kloosterman R.C., Lambregts B., 2001, *Clustering of economic activities in polycentric urban regions: the case of the Randstad*, Urban Studies, 38 (4), s. 717–732.
- Kmita J., 1976, *Wykłady z logiki i metodologii nauk*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.

- Knieling J. (red.), 2009, *Metropolregionen. Innovation, Wettbewerb, Handlungsfähigkeit*. Teil 3. Metropolregionen und Raumentwicklung. Forschungs- und Sitzungsberichte. Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Hannover Verlag der ARL. Hannover 359 s.
- Kołodziejski J. (red.), 1999, *Transformacja polskiej przestrzeni w perspektywie integracji europejskiej*, Biuletyn KPZK PAN, 189, Warszawa.
- Komornicki T., Siłka P. (red.), 2011, *Functional linkages between Polish metropolises*, *Studia Regionalia*, 29, Committee for Spatial Economy and Regional Planning, Polish Academy of Sciences, Warsaw.
- Komorowski J.W., 2005, *Idea sieci we współczesnym modelu funkcjonowania wielkich miast w przestrzeni globalnej*, *Przegląd Geograficzny*, 77 (4), s. 485–504.
- Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 2001, *Monitor Polski*, 26, s. 503–595.
- Konecka-Szydłowska, B., 2009. *System miast województwa wielkopolskiego*. Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna nr 9. Poznań, s. 9–19.
- Kontuly T., Geyer H.S., 2003, *Lessons learned from testing the differential urbanization model*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94, s. 124–128.
- Korcelli P., 1969, *Rozwój struktury przestrzennej obszarów metropolitalnych Kalifornii*, *Prace Geograficzne*, 78, Instytut Geografii PAN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- 1974, *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miast*, *Studia KPZK PAN*, 45, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
 - 1978, *On interrelations between human settlement systems and regional socio-economic systems*, [w:] N.M.Hansen (red.), *Human settlement systems. International perspectives on structure, change and public policy*, Ballinger Publishing Company, Cambridge, s. 231–245.
 - 1981, *Regiony miejskie w systemie osadniczym Polski*, [w:] K. Dziewoński, P. Korcelli (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, *Prace Geograficzne*, 140, IGiPZ PAN, Zakład Narodowy Ossolin-skich, Wrocław, Warszawa, s. 189–212.
 - 1982, *Migration and urban change*, *International Regional Science Review*, 7 (2), s. 193–216.
 - 1997, *Sterowanie przekształceniami strukturalnymi aglomeracji miejskich*, [w:] *Podstawy naukowo-badawcze polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa, s. 77–89.

- 1998, *Metropolia i funkcje metropolitalne – podstawowe pojęcia i ich zakres*, [w:] A. Gawryszewski, P. Korcelli, E. Nowosielska, *Funkcje metropolitalne Warszawy*, Zeszyty IGiPZ PAN, 53, Warszawa, s. 84–90.
- Korcelli P., Grochowski M., Kozubek E., Korcelli-Olejniczak E., Werner P., 2012, *Development of urban-rural regions: from European to local perspective*, Monografie, IGiPZ PAN, Warszawa, (przygotowane do druku).
- Korcelli-Olejniczak E., 2004., *Funkcje metropolitalne Warszawy i Berlina w latach 1990–2002. Współzależność pozycji w systemie miast Europy Środkowej*, Prace Geograficzne, 198, IGiPZ PAN, Warszawa.
- 2008, *Research on metropolitan functions: identification and definitions according to the ESPON and alternative approaches*, EUROPA XXI, 18, s. 47–58.
 - 2009, *Berlin 20 years later – defining or redefining its functional profile? With some implications for Warsaw*, Geographia Polonica, 82 (2), IGiPZ PAN, Warszawa, s. 45–55.
 - 2010, *Kształtowanie się regionu metropolitalnego Warszawy w świetle analizy zasięgu działalności przedsiębiorstw sektora zaawansowanych usług*, Przegląd Geograficzny, 82 (4), s. 573–591.
 - 2012, *Marked by dynamics. Berlin and Warsaw in the process of functional change*, [w:] B. Derudder, M. Hoyler, P.J. Taylor, F. Witlox F. (red.), *International handbook of globalization and world cities*, Edward Edgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, s. 517–529.
- Kovács Z., Murie A., Musterd S., Gritsai O., Pethe H., 2007, *Comparing paths of creative knowledge regions*, ACRE report 3, Amsterdam.
- Kovacs Z., Wiessner R., 2004, *Budapest – Restructuring a European metropolis*, Europa Regional, 12 (4), s. 22–31.
- Kroenert R., 1982, *The settlement system and functional urban regions in the German Democratic Republic. Part II: the hierarchy of functional urban regions*, [w:] T. Kawashima, P. Korcelli (red.), *Human settlement systems: spatial patterns and trends*, CP-82-S1, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxemburg, s. 123–138.
- Krugman P., 2011, *The new economic geography, now middle-aged*, Regional Studies, 45 (1), s. 1–7.
- Kujath H.J., 2005, *Restructuring of the metropolitan region of Berlin-Brandenburg: economic trends and political answers*, Geographia Polonica, 78 (1), s. 117–136.

- Kukliński A., 1999, *Berlin – the global metropolis of the 21st century*, [w:] R. Domański (red.), *The competitiveness of regions in the Polish and European perspective*, Studia Regionalia, 9, Committee for Spatial Economy and Regional Planning, Polish Academy of Sciences, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 263–273.
- Kunzmann K.R., 1992, *Zur Entwicklung der Stadtsysteme in Europa*, Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 134, s. 25–50.
- 1996, *Euro-megalopolis or themepark Europe?* International Planning Studies, 1 (2).
- Euro-Megalopolis or Themepark Europe? Scenarios for European Spatial Development*, International Planning Studies, (1996) 2 (1), 143–163.
- Kupiszewski M., 2002, *Modelowanie dynamiki przemian ludności w warunkach wzrostu znaczenia migracji międzynarodowych*, Prace Geograficzne, 181, IGiPZ PAN, Warszawa, 174 s.
- Küpper P., 2008. *Metropolen-orientierte Politik und territoriale Kohäsion – Notwendigkeit oder Widerspruch?* Raumforschung und Raumordnung, 66 Jahrgang, H. 4, s. 346–359.
- Laan L. van der, 1998, *Changing urban systems: an empirical analysis at two spatial levels*, Regional Studies, 32, s. 235–247.
- Lacko L., 1982, *Functional regions and regional development in Hungary*, [w:] T. Kawashima, P. Korcelli (red.), *Human settlement systems: spatial patterns and trends*, CP-82-S1, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, s. 123–138.
- Lasuen J.R., 1973, *Urbanization and development – the temporal interaction between geographical and sectoral clusters*, Urban Studies, 10, s. 163–188.
- Lavergne F. de, Mollet P., 1991, *The international development of intermediate sized cities in Europe: strategies and networks*, Ekistics 58 (350/351), s. 368–381.
- Leoncini M. 2011, *A competitive Europe in a Globalised World through Research and Innovation*, Presentation. ESPON Open Seminar Gödöllő, Policy Oriented Panel 3. Węgry, 21–22 czerwca.
- Leven Ch.L., 1978a, *Growth and non-growth in metropolitan areas and the emergence of polycentric metropolitan form*, Papers of the Regional Science Association, 41, s. 101–112.
- 1978b (red.), *The mature metropolis*, Lexington Books, D.C. Heath and Company, Lexington, Mass.
- Leszczycki S., Eberhardt P., Heřman S., 1971 a, *Aglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966–2000*, Biuletyn KPZK PAN, 67, Warszawa.

- 1971b, *Główne ogniwa przestrzenno-gospodarczego rozwoju kraju do roku 2000*, [w:] *Prognozy rozwoju sieci osadniczej*, Komitet Badań i Prognoz „Polska 2000”. Ossolineum Wrocław-Warszawa, s. 10–61.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcja przestrzeni w geografii człowieka*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- 2010, *Suburbanizacja w Obszarze Metropolitalnym Warszawy*, [w:] S. Ciok, P. Migoń (red.) *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 93–107.
- Liszewski S., 2010a, *Kształtowanie miejskiej sieci osadniczej regionu metropolitalnego. Przykład metropolii Łódzkiej*, [w:] S. Ciok, P. Migoń (red.), *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 47–69.
- 2010b, *Metropolia jako przedmiot badań naukowych i obszar dynamicznych przemian przestrzennych oraz społeczno-gospodarczych*, [w:] *Procesy metropolizacyjne w teorii naukowej i praktyce*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, s. 27–41.
- Lloyd P.E., Dicken P., 1972, *Location in space: a theoretical approach to economic geography*, Harper and Row Publishers, New York, London.
- Łoboda J., 1983, *Rozwój koncepcji i modeli przestrzennej dyfuzji innowacji*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 585, Studia Geograficzne, 37.
- Lösch A., 1944, *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*, August Fischer Verlag, Jena.
- Lopez S.A., Lilaia, J.C., Ferreira, M.R., 1984, *The Portuguese settlement system*, [w:] L.S. Bourne, R. Sinclair, K. Dziewoński (red.), *Urbanization and settlement systems. International perspectives*, Oxford University Press, Oxford, s. 318–332.
- Maik W., 1988, *Rozwój teorii krajowych i regionalnych układów osadnictwa*, Seria Geografia, 37, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- 2010, *Bydgosko-Toruński Obszar Metropolitalny jako czynnik rozwoju i integracji województwa kujawsko-pomorskiego*, [w:] S. Ciok, P. Migoń (red.), *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 65–73.
- Malikowski J., 2008, *Na północno-wschodnich peryferiach górnośląskiego zespołu metropolitalnego*, [w:] K. Heffner, T. Marszał (red.), *Ośrodki lokalne w strefie oddziaływania wielkich miast*, Biuletyn KPZK PAN, 138, Warszawa, s. 192–207.

- Marcuse P., van Kempen R., (red.), 2000, *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Blackwell, Oxford.
- Markowski T., Marszał T., 2002, *Polycentric metropolitan regions – new concepts and experiences*, Committee for Space Economy and Regional Planning, 11, Polish Academy of Sciences, Warszawa.
- 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, KPZK PAN, Warszawa.
- Martin H., Schumann H., 1996, *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand Reinbeck bei Hamburg*, 352 s.
- Martin-Brelot H., Grossetti M., Eckert D., Gritsai O., Kovács Z., 2009, *Not so mobile 'Creative Class': a European perspective*, GaWC Research Bulletin, 306, <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb306.html>.
- Massey D., 2005, *For space*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 222 s.
- Matusiak M., 2009, *Potencjał gospodarczy, innowacyjny i kreatywny wybranych metropolii europejskich*, [w:] A. Klasik (red.), *Kreatywne miasta i aglomeracje. Studia przypadków*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice, s. 45–69.
- Mayer M., 1990, *Lokale Politik in der unternehmerischen Stadt* [w:] R. Borst (red.), *Das neue Gesicht der Städte*, Basel, s. 190–208.
- 1995, *Urban governance in the post-Fordist city*, [w:] P. Healey, S. Cameron, S. Davoudi, S. Graham, A. Madani (red.), *Managing cities: the new urban context*, John Wiley and Sons. McKenzie R.D., 1933, *The metropolitan community*, McGraw-Hill, New York.
- MKRO 2006, [Ministerkonferenz für Raumordnung], *Leitbilder und Handlungsstrategien für die Raumentwicklung in Deutschland*, Berlin.
- Mogridge M.J.H., Parr J.B., 1997, *Metropolis or region: on the development and structure of London*, *Regional Studies*, 31, s. 97–115.
- Mookherjee D., 2003, *Differential urbanization model: the case of a developing country, India 1961–91*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94 (1), s. 38–48.
- Morrill R.L., 1973, *Fundamental issues concerning future settlement in America*, [w:] F.B. Horton (red.), *Geographical perspectives on urban problems*, National Academy of Sciences, Washington, D.C., s. 81–88.
- Nefedova T., Treivish A., 2003, *Differential urbanization in Russia*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94 (1), s. 75–88.

- Nijkamp P., Goede E., 2002, *Urban development in the Netherlands: new perspectives*, [w:] H.S. Geyer (red.), *International handbook of urban systems*, Edward Elger, Cheltenham, UK, s. 185–213.
- Nilsson K., Nielsen T.S., 2011, *Sustainable urban-rural future. Need for a coherent EU policy and innovative regional strategies*, PLUREL Newsletter, 8, University of Copenhagen, s. 1–3.
- Nowak S., 1965, *Studia z metodologii nauk społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- 1970, *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Nowosielska E., 1992, *Teoria Christallera – prawda i mity (w sprawie nieporozumień pojęciowych)*, Dokumentacja Geograficzna, 3, IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Okólski M., Fihel A., 2008, *Bilans demograficzny Polski w roku 2033*, [w:] K. Saganowski, M. Zagrzejska-Fiedorowicz, P. Żuber (red.), *Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008–2033*. Tom IV, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 239–290.
- Pahl R.E., 1965, *Urbs in rure*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- Park R.E., Newcomb Ch., 1933, *Newspaper circulation and metropolitan regions*. Chapter VIII, [w:] R.D. McKenzie, *The metropolitan community*, Mc-Graw-Hill, New York.
- Parr J.B., 1981, *Temporal change in a central place system*, *Environment and Planning A*, 13 (1), s. 97–118.
- Parysek J. 2005a, *Development of Polish towns and cities and factors affecting this process at the turn of the century*, *Geographia Polonica*, 78 (1), s. 99–116.
- 2005b, *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Patterson M.G., McDonald G.W., Smith N.J., 2011, *Ecosystem service appropriation in the Auckland Region economy: an input-output analysis*, *Regional Studies*, 45 (3), s. 933–950.
- Pauleit S., 2007, *Science for sustainable rural-urban regions*, PLUREL Newsletter, 1, University of Copenhagen, s. 1–3.
- Peirce Ch.S., 1997, *Wybór pism semiotycznych: znak – język – rzeczywistość*, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa.

- Perdał R., 2010. *Spójność terytorialna województwa wielkopolskiego w aspekcie dostępności transportowej*. Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna nr 12. Poznań, s. 27–51.
- Petsimeris P., 2002, *Counter urbanization in Italy*, [w:] H.S. Geyer (red.), *International handbook of urban systems*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, s. 215–237.
- Philbrick A.K., 1957a, *Areal functional organization in regional geography*, Papers and Proceedings of the Regional Science Association, 3, s. 87–98.
- 1957b, *Principles of areal functional organization in regional human geography*, Economic Geography, 33, s. 299–336.
- Pinch S., Henry N., 1999, *Discursive aspects of technological innovation: the case of the British motor-sport industry*, Environment and Planning A, 31 (4), s. 665–682.
- Piorr A., Ravetz J., Tosics I., 2011, *Periurbanisation in Europe: Towards a European policy to sustain urban-rural futures*, Academic Books Life Sciences, University of Copenhagen.
- Porter M.E., 1996, *What is Strategy?* Harvard Business Review, Harvard College, s. 61–78.
- 2001, *Porter o konkurencji*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Power A., 2001. *Social exclusion and urban sprawl: is the rescue of cities possible?* Regional Studies, vol. 35, no 8, s. 731–742.
- Pred A.R., 1973, *The growth and development of systems of cities in advanced economies*, [w:] A.R. Pred, G.E. Tornquist, *Systems of cities and information flows: two essays*, Lund Studies in Geography, Series B, Human Geography, 38, s. 1–82.
- 1975, *On the spatial structure of organizations and the complexity of metropolitan interdependence*, Papers of the Regional Science Association, 35, s. 115–142.
- Prigogine I., 1967, *Introduction to the thermodynamics of irreversible processes*, Interscience, New York.
- Pumain D., 2000, *Settlement systems in the evolution*, Geografiska Annaler, 82 B, (2), s. 73–87.
- 2002, *The French urban system*, [w:] H.S. Geyer (red.), *International handbook of urban systems*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, s. 121–145.
- Pumain D., Saint-Julien T., 1984, *Evolving structure of the French urban system*, Urban Geography, 5 (4), s. 308–325.

- Ravetz J., Loibl W., 2011, *The dynamics of the periurban: global change and regional response*, [w:] A. Piorr, J. Ravetz, I. Tosics (red.), *Periurbanisation in Europe*, Academic Books Life Sciences, University of Copenhagen, s. 30–41.
- Richardson H.W., 1980, *Polarization reversal in developing countries*, Papers of the Regional Science Association, 45, s. 67–85.
- Ristimäki M., 2011, *Mobility and transport*, [w:] A. Piorr, J. Ravetz, I. Tosics (red.), *Periurbanisation in Europe*, Academic Books Life Sciences, University of Copenhagen, s. 61–64.
- Robson B.T., 1973, *Urban growth: an approach*, Methuen, London.
- Rogacki H., 2008, *Zmiany w miejskich ośrodkach produkcji w Polsce w ujęciu regionalnym*, [w:] J.J. Parysek, T. Stryjakiewicz (red.), *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 287–298.
- Rogers A., Castro L.J., 1981, *Model migration schedules*, Research Report RR-81-30, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg.
- Rogers A., Serow W. (red.), 1988, *Elderly migration. An international comparative study*, University of Colorado, Boulder.
- Rogers A., Willekens F.J. (red.), 1986, *Migration and settlement. A multiregional comparative study*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Holland.
- Rosner A., 2011, *Zróżnicowanie zaludnienia obszarów wiejskich w Polsce. Obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Dychotomiczny rozwój obszarów wiejskich? Czynniki progresji, czynniki peryferyzacji*, Studia KPZK PAN, 138, Warszawa, s. 125–139.
- Rykiel Z., 1978, *Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski*, Prace Geograficzne, 128, IIGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- 1985, *Zagadnienia regionalnych systemów osadniczych*, Studia KPZK PAN, 88, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Rykiel Z., Jażdżewska 2002, *The maturing of the Polish urban system*, [w:] H. Geyer (red.), *International handbook of urban systems*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, s. 271–294.
- Rykiel Z., Żurkowska A., 1981, *Migracje między miastami: systemy krajowe i regionalne*, [w:] K. Dziewoński, P. Korcelli (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, Prace Geograficzne, 140, IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 138–188.
- Sassen S., 1991, *The global city*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- 1994, *Cities in a world economy*, Pine Forge, Thousand Oaks, California.

- 2001, *Global cities and global-city regions. A comparison*, [w:] A.J. Scott (red.), *Global-city regions. Trends, Theory. Policy*, Oxford, s. 78–95.
- Saussure de F., 1961, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, (wyd. 1., przekład Krystyna Kasprzyk, wstęp Witold Doroszewski), Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Schmitt P., 2009, *Raumpolitische Diskurse um Metropolregionen in Deutschland – Positionen, Kontroversen, Perspektiven*, [w:] J. Knieling (red.), *Metropolregionen. Innovation, Wettbewerb, Handlungsfähigkeit*, Teil 3. Metropolregionen und Raumentwicklung, Forschungs- und Sitzungsberichte, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover.
- Schnore L.F., 1957, *Metropolitan growth and decentralization*, *American Journal of Sociology*, 63, s. 171–180.
- Schulman H., Kanninen V., 2000, *The Finnish urban system*, [w:] N.B. Groth (red.), *National urban systems in the Baltic Sea Region*, First drafts of national reports, VASAB 2010 Secretariat, Gdańsk, s. 1093–121.
- Schumpeter J.A., 1942, *Capitalism, socialism and democracy*, Harper and Brothers, New York, 5th ed. London: George Allen and Unwin, 1976.
- Scott A.J., 2001, *Global-city regions. Trends, theory, policy*, Oxford University Press, Oxford.
- Shearmur R., 2011, *Innovation, regions and proximity: from neo-regionalism to spatial analysis*, *Regional Studies*, 45 (9), s. 1225–1243.
- Sheppard E., 1982, *City size distributions and spatial economic change*, *International Regional Science Review*, 7 (2), s. 127–151.
- Sieverts T., 2008, *Zwischenstadt. Zwischen Ort und Welt, Raum und Zeit, Stadt Und Land*. Bauverlag. Gütersloh. Berlin, Birkhäuser Verlag, Basel.
- Smętkowski M., 2007, *Nowe relacje metropolia – region w gospodarce informacyjnej na przykładzie Warszawy i Mazowsza*, [w:] G. Gorzelak (red.), *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 163–187.
- 2010, *Konwergencja wewnątrzregionalna w europejskich makroregionach metropolitalnych*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 2 (40), Wydawnictwo Naukowe Scholar Warszawa, s. 50–76.
- Smętkowski M., Jałowiecki B., Gorzelak G., 2009, *Obszary metropolitalne w Polsce – diagnoza i rekomendacje*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 1 (35), s. 52–73.
- Sokołowski B., 2006, *Funkcje centralne i hierarchia funkcjonalna miast w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.

- Strubelt W., 2008, „*Stadt und Land*” – *The Relation between City and Countryside (Non-Urban Territories) The German Case – A German Case? Reflections and Facts*, [w:] W. Strubelt, G. Gorzelak (red.), *City and region, Papers in Honour of Jiri Musil*, Budrich UniPress. Ltd. Opladen & Farmington Hills, Ridgebrook/Leverkusen, s. 233–267.
- Stryjakiewicz T., 2008, *Development of the creative sector in metropolitan regions*, [w:] J.J. Parysek, T. Stryjakiewicz (red.), *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 105–119.
- 2010, *Ścieżki rozwoju sektora kreatywnego w regionach metropolitalnych Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] S. Ciok, P. Migoń (red.), *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 165–183.
- Stryjakiewicz T., Kaczmarek T., Męczyński M., Parysek J.J., Stachowiak K., 2010, *Sektor kreatywny w poznańskim obszarze metropolitalnym*, t. 1, *Polityka wspierania rozwoju sektora kreatywnego w poznańskim obszarze metropolitalnym na tle doświadczeń zagranicznych*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Stryjakiewicz T., Męczyński M., 2010, *Sektor kreatywny w poznańskim obszarze metropolitalnym*, t. 2, *Atrakcyjność poznańskiego obszaru metropolitalnego dla pracujących w sektorze kreatywnym*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Stryjakiewicz T., Stachowiak K., 2010, *Sektor kreatywny w poznańskim obszarze metropolitalnym*, t. 3, *Uwarunkowania, poziom i dynamika rozwoju sektora kreatywnego w poznańskim obszarze metropolitalnym*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Suarez-Villa L., 2000, *Invention and the rise of technocapitalism*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Latham-Boulder-New York-Oxford.
- Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Swyngedouw E., 2004, *Glocalisations*, Temple University Press, Philadelphia, PA.
- Szlachta J., 2008, *Rola Polski w przestrzeni europejskiej (w świetle dokumentów programowych Unii Europejskiej)*, [w:] T. Markowski (red.), *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju a wizje i perspektywy rozwoju przestrzennego Europy*, Studia KPZK PAN, 122, Warszawa, s. 11–29.
- Sztompka P., 1973, *Teoria i wyjaśnienie: z metodologicznych problemów socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Śleszyński P., 2007, *Gospodarcze funkcje kontrolne w przestrzeni Polski*, Prace Geograficzne, 213, IGiPZ PAN, Warszawa.

- Świdurska A., 2008, *Małe miasta a rozwój obszarów wiejskich w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym*. Biuletyn, z. 238, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa, s. 120–132.
- Tammaru T., 2000, *Differential urbanization and primate city growth in Soviet and post-Soviet Estonia*, Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 91 (1), s. 20–30.
- Tarkowski M., 2008, *Centra i peryferie rozwoju społeczno-gospodarczego Polski w okresie transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Bernardinum, Gdynia-Pelplin.
- Taylor P.J., 2001, *Specification of the world city network*, Geographical Analysis, 33 (2), s. 181–194.
- 2004, *World city network: a global urban analysis*, Routledge, London.
- Taylor Z., 2000, *Geografia transportu i jej wkład do teorii geografii – próba oceny*, Przegląd Geograficzny, 72 (4), s. 491–508.
- Thünen H., von 1826, *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluß, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben*, Perthes, Hamburg.
- Törnqvist G., Anderson A., 1983, *Creativity and the renewal of regional life*, [w:] A. Buttimer (red.), *Creativity and context*, Lund Studies in Geography, B., Human Geography, 50, s. 91–112.
- Turner J.H., 1985, *Struktura teorii socjologicznej*, (tłumaczenie J. Szmatka, wstęp i red. P. Sztompka), Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- Vernon R., 1966, *International investment and international trade in the product cycle*, Quarterly Journal of Economics, 80 (2), s. 190–207.
- Vining D.R., Kontuly T., 1978, *Population dispersal from major metropolitan regions. An international comparison*, International Regional Science Review, 3 (1), s. 49–73.
- Vining D.R., Strauss A., 1977, *A demonstration that that the current deconcentration of population in the United States is a clean break with the past*, Environment and Planning A, 9 (7), s. 751–758.
- Wärneryd O., 1968, *Interdependence in urban systems*, Region Konsult Aktiebo-
log, Gothenburg.
- 1984, *The Swedish national settlement system*, [w:] L.S. Bourne, R. Sinclair, K. Dziewoński (red.), *Urbanization and settlement systems: international perspectives*, PsychoBabel Books, Oxford.

- Wdowicka M., 2008. *Rola małych miast w kształtowaniu konkurencyjności obszarów metropolitalnych*. Biuletyn, z. 238, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, s. 24–38.
- Węclawowicz G., 1988, *Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski*, Prace Habilitacyjne IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- 2000, *Struktury społeczno-przestrzenne miasta polskiego jako składnik teorii miasta*, Przegląd Geograficzny, 72 (4), s. 395–410.
 - 2003, *Geografia społeczna miast. Zróżnicowania społeczno-przestrzenne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Werlen B., 2010a, *Gesellschaftliche Räumlichkeit 1, Orte der Geographie*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 331s.
- 2010b, *Gesellschaftliche Räumlichkeit 2, Konstruktion Geographischer Wirklichkeiten*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 362 s.
- Werner J., Fischer B., 2005, *Europäische Metropolregionen im Vergleich*, Statistisches Monatsheft Baden-, 7/2005, s. 3–11.
- Whitelaw J.S., Logan M.I., McKay J., 1984, *The Australian urban system*, [w:] L.S. Bourne, R. Sinclair, K. Dziewoński (red.), *Urbanization and settlement systems: international perspectives*, Oxford University Press, Oxford, s. 71–91.
- Whittlesey D., 1954, *The regional concept and the regional method*, [w:] P.E. James, C.F. Jones, *American geography: inventory and prospect*, Syracuse University Press, Syracuse, N.Y.
- Wissink G.A., 1962, *American cities in perspective. With special reference to the development of their fringe areas*, Royal van Gorcum, Assen.
- Wittgenstein L., 1922, *Tractatus logico-philosophicus*. With an Introduction by Bertrand Russell. Kegan Paul, 189 s. [Oryginał niemiecki wraz z równoległym przekładem C.K. Ogdena i F.P. Ramseya. Wydanie z nowym równoległym przekładem angielskim D.F. Pearsa i B.F. McGuinnessa, Routledge and Kegan Paul 1961, XII+160 s. Przekład polski: *Tractatus logico-philosophicus*, tłum. B. Wolniewicz, PWN 1970, wyd. drugie zmienione, Wydawnictwo Naukowe PWN 1997.]
- Wróbel A., 1962, *Regional analysis and the geographic concept of region*, Papers of the Regional Science Association, 8, s. 37–41.
- 1965, *Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii*, Prace Geograficzne, 48, Instytut Geografii PAN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Wróbel A., Eberhardt P., 1963, *Regiony handlu hurtowego w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 35 (1), s. 21–29.

- Zaucha J., 2007, *Rola przestrzeni w kształtowaniu relacji gospodarczych. Ekonomiczne fundamenty planowania przestrzennego w Europie Bałtyckiej*, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Zaktualizowana Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, 2006, Studia Regionalne i Lokalne, wydanie specjalne, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Zelinsky W., 1971, *The hypothesis of the mobility transition*, Geographical Review, 61 (2), s. 219–249.
- 1977, *Coping with the migration turnaround: the theoretical challenge*, International Regional Science Review, 2 (2), s. 171–178.
- Zipf G.K., 1949, *Human behavior and the principle of least effort. An introduction to human ecology*, Addison-Wesley, Cambridge, Mass.
- Zuzańska-Żyśko E., 2012. *Funkcje metropolitalne w Górnośląskim Obszarze Metropolitalnym*, Studia Regionalne i Lokalne, 2 (48), s. 39–61.

METROPOLITAN REGION: ITS NOTION, SPATIAL STRUCTURE AND DYNAMICS

SUMMARY

This volume is devoted to the concept of the metropolitan region – one of major concepts among those developed and applied within the interdisciplinary field of urban studies. Since its origins some eight decades ago, that concept has undergone an evolution marked by periods of its reformulation, retreat and rediscovery. Over time, it became overshadowed, and partly replaced by other concepts, related to similar research objects. It has returned more recently in a different context, and has been attracting considerable attention, although the reality to which it refers is no longer the same.

The aim of the present study is to propose a generalized concept of the metropolitan region, taking account of the latter's dynamics, one which could contribute to the ongoing, both scholarly and policy related discourse concerning the role of such functional aggregates in the spatial organization of human settlement. The generalized concept is interpreted here as one in which the lasting (in addition to the original and the contemporary) attributes of the research object are identified, along with basic factors of change, as well as its relations towards a broader system. In this case the attributes in question refer to the intrinsic characteristics of spatial structure of the metropolitan region, and to the essential categories of its internal functional linkages.

The research scheme oriented towards achieving this goal is put forth in the first, introductory chapter of the study. It is assumed that the changing nature of the metropolitan region is reflected in the sequence of concepts related directly, or indirectly to that research object. Using this perspective, the contents of the relevant concepts of human settlement, of its development and spatial patterns have been analyzed, together with the contents of selected empirical works, in which these concepts are illustrated or otherwise referred to. Since the notion of the metropolitan region may in these concepts be hidden under other terms, it seemed necessary to indicate terminological systematization as a subsidiary objective, to be included in the research scheme.

The classical concept of the metropolitan region which emerged as one of the fundamental contributions to urban studies by the Chicago school of social ecology, is examined against some later developments in chapter two. A number of rules that construct is composed of, may be interpreted as durable, and hence constitute standing components of the generalized concept of the metropolitan region. These rules include dominance of the metropolis within the region in terms of constituting the main focus of economic and social linkages, of major transactions and exchange; as well as presence of secondary, subdominant centres. In the first instance, however, the classical concept identifies external conditions under which metropolitan regions are formed, namely concentration of production and consumption of goods and services and development of transportation systems that give rise to the growth of large

urban centers – the metropolitan cities. In that sense the development of metropolitan regions may be interpreted as an effect of concentration processes occurring within the system of central places, while the new stage of metropolitan – oriented economy transcends the formerly prevailing urban- dominated economy.

Another rule that follows from the classical concept of the metropolitan region, akin to one of the properties of the central place systems, pertains to spatial range of influence of metropolitan centers. This rule, according to which a given (typically national) territory can be exhaustively subdivided into a set of metropolitan regions, was questioned in subsequent extensions of the classical concept; it is also disobeyed by some of the contemporary definitions and delineations of metropolitan regions. Therefore, it has not been integrated into the generalized version of the concept.

In alternative approaches to the investigation of the nature and range of influence of urban centers, as represented by the concepts of functional urban regions, urban fields and daily urban systems, the focus was put on factors and mechanisms of spatial interaction, in particular of increasing population mobility. This is regarded as a crucial component within the generalized concept, even though in the concepts referred to (by which the classical concept of the metropolitan region became for a time overshadowed), the emphasis is put on daily interactions, i.e. the local rather than regional scale of spatial interdependence.

In chapter three concepts representing the systems approach to the study of human settlement, in particular the concept of national settlement systems are scrutinized as to the position of metropolitan regions vis-à-vis other major systems components. It is recognized that such regions, typically denoted as regional subsystems oriented around metropolitan cities, represent one of the main dimensions in the systems spatial organization. In a small country its national settlement system can in fact be envisaged as a single metropolitan region. In the case of compound, developed, well-integrated regional subsystems their characteristic properties include the shifting and overlapping functional range, as well as interdependence, including complementarity of functional linkages of different kind.

Identification of alternative types of the metropolitan region, which are outlined in its generalized concept, derives in some part from the opposition between the polarized and the urbanized region, as presented in the framework of the spatial polarization concept. In terms of its structure, the polarized region may be found to represent a simplified version of the classical metropolitan region, devoid of the intermediary – level, subdominant centers. It may also be interpreted as an effect of increasing dominance of the metropolitan city within the region at an advanced stage of concentration of population and economic activity. The second form – the urbanized region may in turn be defined as a potential polycentric metropolitan region, in which a balanced pattern of inter-urban linkages, and their high intensity, are associated with integration at the regional level of local contact systems, as well as functional specialization of individual centers, including concentration of advanced, metropolitan functions of long range within the main, prime urban node.

Interpretation of concepts and empirical studies that focus on cyclical components of urban change allows us to introduce some dynamic elements into the generalized

concept of the metropolitan region. This is attempted on the basis of discussion contained in chapter four of the study. Here reference is made to city life cycle models and, in particular, to the concept of differential urbanization. According to the latter, within a settlement system at both the national and regional level, internal migration assumes, that the form of a cycle, in which the large, medium-size and small urban places (in that order) become its main destinations and hence beneficiaries in net terms. This results in a sequence of phases of spatial concentration and deconcentration of the population.

The changeability of migration patterns may be explained by resorting to the role of, and interaction among its economic, social, political and demographic factors. In the differential urbanization concept two mutually opposing forces – the so-called productionism and environmentalism – are considered as fundamental in this respect. Analyses of the role of demographic factors indicate that, along with population ageing migration rates tend to diminish, and, as a consequence of this, the process of population redistribution in space tends to be weakened. Translated into the metropolitan region scale this suggests a decreasing amplitude of its internal population shifts. Still, migration flows can be considered as a permanent and important category of intra-regional (in particular metropolis – region) linkages, and should therefore constitute one of diagnostic attributes in the generalized concept of the metropolitan region.

With respect to the spatial settlement structures, the social and economic processes of the 1990., condensed in the concepts of technological revolution, informational economy and globalization, have resulted in the return of the phase of large urban concentration, the expansion of metropolitan areas, as well as in the progressing functional integration and diversification within these territories. Expressing these phenomena, chapter five presents the metropolitan region at the background of processes shaped by the development of informational society, which is based on the assumption that contemporary development depends on the capability of societies and economies to source, cumulate, process and produce information and knowledge. The main features of informational economy – innovation, creativity, globalization and competitiveness impact the city – region, or more specifically, the metropolis – region relation, while ascribing to large, globalized cities the role of growth engines and nodes in the networks of global connections. In the organization of new spatial structures, the contemporary metropolitan region occupies a significant place. As opposed to the metropolis, the role of which often bypasses the regional dimension, the metropolitan region, within the process of *decentralized concentration* contributes to disparity reduction, cohesion and evening up of chances at the local and regional levels, while raising competitiveness at the national and global levels.

In the analyzed concepts grounded upon the assumptions of informational society, the metropolitan region is present both as a signifying element, i.e. form of expression and object with features close to its classical predecessor, although also hidden under a different signifying element (name). In spite of the fact that, due to their predominant reference to cities and urban agglomerations (seldom regions), the concepts may only indirectly find reflection in the generalized concept of the metropolitan region, they play an important role in the constitution of the main components of

the latter. This, in particular, refers to the so called contemporary components, which are shaped by presence-relevant features of the economy and society, like creativity and innovativeness, which strongly increase the attractiveness and competitiveness of cities (and therefore the regions). With respect to these features, a metropolitan region exploits predominantly the resources of the metropolis, as well as secondary innovation centers and cities with a considerable share of employed in the creative and knowledge-based sectors. On the contrary, a specific example of a contemporary metropolitan region, the attractiveness and competitiveness of which derives from the endogenous resources of its hinterland, is the urban-rural region, based on the potential of its ecosystems.

The advantage of large urban areas over smaller ones with respect to economic effectiveness and the conditions they create for the development of a network economy, based on the interaction of different actors is raised in chapter six, which analyzes various concepts concerning urban network structures. The analysis identifies key issues within these concepts which directly touch upon the foundation of the general concept of the metropolitan region, in particular due to the spatial dimension they refer to. With the fading role of national states, the importance of the regional scale is raised. At the same time, the analyzed concepts differ with respect to the essential features of spatial structure and functional connectivity they identify. The contemporary network systems within the settlement structure, such as global city-regions, polycentric megacity regions and European metropolitan regions, constitute functional entities, differing with respect to specialization and range of their functions. Although most network systems aim at a functional polycentricity – which raises the competitiveness of regions at the national and global levels, the feature is difficult to attain, due to the importance of main (predominant) centers in the region. Although the normative paradigm of the dominance of the metropolis within the metropolitan region loses its significance; in the positive sense, the primacy of the main city remains as its durable component.

In chapter seven the topical systematization of results so far achieved is presented, aimed at identification of the set of principal, durable attributes of the metropolitan region, pertaining to its spatial structure, internal and external relations and dynamics – those attributes that can be considered as components of the generalized concept of the metropolitan region. This is complemented by the terminological systematization, the aim of which is to reveal the relations between the metropolitan region interpreted as a means of communication, a research object, and a theoretical notion. Interconnected with this topic is a discussion on relationships between the notions of the metropolitan region and the metropolitan area.

The generalized concept, referring to the metropolitan region as a research object, is outlined in a diagrammatic form, as well as in the form of a list of ten generalizations that concern its extending definition, the origin, spatial structure, the course of evolution, and the role in spatial policy. An attempt at identification of different types of the metropolitan region is a supplementary part of the generalized concept. In this scheme, three among the types distinguished, i.e. the polarized region, the urban-rural region and the compact metropolitan region are subtypes, related to the classical, monocentric type of the metropolitan region. The fourth type – the

polycentric metropolitan region is shown to grow out of the form recognized as the urbanized region.

In chapter eight the concept of the metropolitan region is looked at from the perspective of contemporary changes in the course of evolution of Poland's settlement system. It is noted that the phenomenon of concentration occurring in the system of central places has been documented, and explained in terms of the flattening of urban hierarchy. In the light of studies conducted during the 1970s, this trend was leading towards the formation of some 30–40 urban regions which, by the turn of the century, might constitute the main framework of the national settlement system. At the same time, hierarchical differentiation of regional centers was generally recognized, with their smaller set consisting of several centers, identified as the category of main urban nodes, or developed urban agglomerations. Under conditions brought by the systemic transformation, the global economy, as well as the administrative reform of 1999, these major cities have become regarded, and by-and-large functioning, as metropolitan cities, the cores of metropolitan areas, and centres of metropolitan regions.

It is pointed out in the present study that these regions may be considered as placed at various stages of their formation process, and represent different, prospective types of the metropolitan region. This thesis is illustrated by referring to the cases of the regions of Warsaw, Poznań, and the Upper Silesian conurbation. It is suggested that presence of different types of the metropolitan region may constitute one of specific traits of Poland's settlement system. This system is exposed to considerable pressure of metropolization processes which it undergoes in an accelerated pace.

As emphasized in the concluding section of the study, the concept of the metropolitan region has evolved together with the changing character of urbanization processes. Although it can be proven that some major components of the classical concept are in fact durable, the nature of relations linking the metropolis and its region are subject to change and require reinterpretation. An important aspect of the development and evolution of metropolitan regions, as it is perceived today, relates to their role of strengthening the competitiveness of both their main nodes, i.e. the metropolitan cities, and of the broader settlement systems of which they are parts. In this context it is expected that the formulation of the generalized concept of the metropolitan region may represent a suitable point of reference for empirical, including policy related studies.

Ewa Korcelli-Olejniczak

Autor:

Ewa Korcelli-Olejniczak

Zakład Geografii Miast i Ludności

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania

im. Stanisława Leszczyckiego

Polska Akademia Nauk

ul. Twarda 51/55, 00-878 Warszawa

e-mail: eko@twarda.pan.pl

'Region metropolitalny' to jedno z istotnych pojęć oraz ważny obiekt badawczy geografii miast i innych dyscyplin zajmujących się problematyką miejską oraz regionalną. Rozwinięte w latach trzydziestych XX wieku na gruncie ekologii społecznej pojęcie to, zostało z czasem częściowo wyparte przez inne pojęcia odnoszące się do podobnych obiektów. Współcześnie powróciło ono, choć w innym od pierwotnego kontekście. 'Region metropolitalny' jako środek przekazu, jest często stosowany w literaturze naukowej i innej specjalistycznej; pojawia się przy tym wielokrotnie zamiennie ze środkiem przekazu: 'obszar metropolitalny'. Za rozróżnieniem określanych przez te środki przekazu pojęć zdecydowanie przemawia jednak zarówno ich geneza, jak i względy praktyczne. Obszary metropolitalne, wyznaczone do celów studiów porównawczych, a także jako jednostki statystyczne oraz planistyczne, odzwierciedlają zasięgi rynku pracy i rynku mieszkaniowego dużych miast – ośrodków metropolitalnych. Regiony metropolitalne obejmują szersze strefy oddziaływania tych ośrodków w zakresie organizacji gospodarki i życia społecznego.

Istotna jest kwestia uniwersalności zjawiska formowania się regionów metropolitalnych. Jest ono, obok powstawania metropolii (ośrodków metropolitalnych) oraz obszarów metropolitalnych, jednym z przestrzennych i funkcjonalnych wymiarów procesów metropolizacji, które pojawiły się w krajach o rozwiniętej gospodarce w pierwszej połowie XX wieku, jako efekt postępu technologicznego oraz wiążących się z nim zmian struktury sektorowej gospodarki, zmian społecznych, zmian poziomu i stylów życia ludności. Wraz z nasileniem się zjawisk globalizacji procesy metropolizacji – gospodarki, społeczeństwa, przestrzeni, uległy przyspieszeniu oraz rozprzestrzenieniu w skali światowej. Odnoszona do osadnictwa człowieka metropolizacja wyraża się w przemianach funkcji, zasięgów powiązań, form przestrzennych, koncentracji ludności i działalności gospodarczej w skali regionalnej, przy dekoncentracji w skali lokalnej. Regiony metropolitalne mogą być traktowane jako jedna z potencjalnie powszechnych form metropolizacji przestrzeni, co najmniej w zasięgu europejskiego kręgu cywilizacyjnego.

